

Moje uspomene na svjetski rat : 1914 - 1920 : drugi dio

Vrgoč, Antun

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **1937**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:163:845168>

Rights / Prava: [Public Domain Mark 1.0/Javno dobro. Autorsko pravo je isteklo.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Pharmacy and Biochemistry University of Zagreb](#)

A. VRGOČ

MOJE USPOMENE NA

SVJETSKI RAT

1914 - 1920

Na putu u zarobljeništvo

OD LAVOVA DO OMSKA. — DOBROČUDNI RUSKI VOJNICI.
»BRJUHO-ŠČIK«.

Iz sela, kamo me je ruski stražmeštar u svoj stan odveo, pa sve do Lavova otpremjali su me od postaje do postaje na kolima punim slame. Sve do Lavova sam bio sam u kolima. Ruski su se vojnici mijenjali kod svake postaje, gdje bi noćili. 26. X. sam bio zarobljen, a 4. XI. 1914. bio sam u Kijevu. Kolima sam se vozio sve do stare austrijsko-ruske granice, a dalje željeznicom do Kijeva. Skoro bez iznimke ruski su vojnici bili vrlo dobri ljudi, stariji i sređeniji, pučke ustaše drugoga razreda, a u dobi od 40—50 godina. Do Lavova nisam ništa od njih ni neprijateljskog ni zlobnog, ni ujedljivog ni riječju, a kamoli činom doživio.

Prvi ruski potčasnik, koji je pratio mene i ostale zarobljenike iz Novog Sambora do prve vojničke postaje bio je vodnik II. opolčenja (pučke ustaše), srednjeg stasa, žutih malih brkova i kratke žuto-smeđe brade, živih očiju iz kojih je virila dobrota. Bio je tako suh, mršav, kao da je duže vremena gladovao. Hodao je ne iza šaraglja kola, nego usporedno sa kolima, uz stranu ljese prema kojoj sam bio licem okrenut. Neprestano me pitao, da li sam žedan i bi li htio piti vode ili jesti jabuke, koje je za mene stražmeštar metnio u kola. Pripovijedao mi je, da je sudjelovao u rusko-japanskom ratu g. 1903/4. i da on dobro zna, što znači trpjeti u ratu, što znači biti u ratu. Začudilo ga je, što znam ruski, a možda ga je to i ponukalo, da mi raskrije svoje misli i otkrije svoje srce. Počeo je protiv carizma odapinjati strijele, otrovne, vrlo otrovne strjelice. Sipao je protiv ruskih časnika pogrde najgore vrsti i pričao o njima nevjerojatne stvari. Tako se je njegov satnik, navodno, zavukao na mandžurskoj fronti u razrezani trbuh uginulog i rastrulog konja, da se sakrije i preda Japancima. Sa smjehom mi je pripovijedao, kako su ga njegovi vojnici našli, gdje škilji iz konjske utrobe i izvukli ga. Izvukli ga — rekao je on — i boljše njičevo (ništa više)! Cijela se satnija smijala i nadjela tome satniku, svome zapovjedniku, posprdno ime »brjuhošćik« (brjuho = znači trbuh, dakle čovjek, koji se je sakrio u trbuh konja).

Vrgoč: Uspomene na svjetski rat.

12

SREDIŠNJA KNJIŽNICA
FARMACEUTSKO-BIOKEMIJSKI FAKULTET
10000 ZAGREB, ANTE KOVAČICA 1

A/2-8,2 CN 691683
024/1354

Na prvoj postaji ostavio me je taj podčasnik i upozorio, da će ove večeri biti mnogo »votki«, mnogo rakije, jer da zapovjednik te postaje, gdje ćemo taj dan prenoćiti, uvijek pogosti zarobljene časnike, pa da će tako pogostiti i mene. Nas su smjestili vrlo lijepo u neki mali dvorac, dali nam dobru večeru, no ruskog časnika nije bilo, a i da je došao ne bi mogao s njime piti rakije, jer sam se vrlo slabo osjećao i ne bi nikako mogao ništa piti. Na večer su se skupili oko nas ruski vojnici, razgovarali o svemu i svačemu, a na koncu se svaki razgovor svršio grdnjom na svoje časnike, psovka na carizam. Sve do Lavova se neprestano grdilo i optuživalo ruske časnike sa krađe, korupcije i kojekakvih nepodopština. U tom su psovanju sudjelovali skoro svi vojnici bez iznimke. Znao sam i od prije kakav duh vlada u ruskoj vojsci, no da je baš tako zlo — nisam si ni predstaviti mogao. Teljanin, ne samo jedan Teljanin, nego mnogo Teljanina! Teljanin je naime časnik kojega Tolstoj u »Vojni i miru« opisuje, kako je ukrao novčarku svome kolegi, s kojim je spavao zajedno u sobi, a pred bojem kod Austerlitz g. 1805. Teljanizam — carizam! To su oni identificirali!

Ovi vojnici, a kasnije i građani, s kojima sam dolazio u doticaj i ako su grdili i mrzili carizam ipak su svi volili svoju Rusiju. Bili su svi svjesni, da je Rusija bogata i neiscrpiva zemlja i da svega u njoj ima: »U nas svjevo hvatjitj!« (U nas svega ima!) I ako su nesvjesno širili najnevjerovatnije glasine sa ratišta, činili su to besvjesno. Iz Berna sam znao, kako komunisti agitiraju, osobito glasinama (t. zv. sluhi) i tatarskim vijestima. Vidio sam na prvi pogled, da je cijela ruska vojska na fronti bila protkana nitima komunista.

U LAVOVU. — KOZACI. — IŠČUŠKAN.

Pred Lavovom su nam kao pratnja dodijeljeni Kozaci, koji uopće više nisu grdili carizam nego ga uvijek i skoro u svakom razgovoru hvalili. Kao što su pješaci svojim grđenjem išli u ekstrem tako su se Kozaci hvalenjem za njima povadali. Jedan mi se bradonja Kozak hvalio, da Kozaci malo da nisu uhvatili i zarobili »Vilgelma«, Vilima njemačkoga cara. Po njihovom pripovijedanju Rusi su sve osvajali, zamalo će pasti i Krakov i druga mjesta, koje da Rusi zauzimlju »krugom«, a to znači, da ih opkole, a onda zaposjednu. Ta je sudbina, osvajanja »krugom«, i mala stići i Njemačku zajedno s Austrijom. Ove su obadviije države Kozaci u duhu bili već i osvojili te ih strpali u svoj džep.

U glavnoj ulici Lavova bile su stijene kuća išarane tanetima i prozori porazbijani. Austrijska je vojska predala na početku rata g. 1914. grad Lavov bez boja. Ove šare od taneta nisu dakle potjecale od bojeva između ruske i austrijske vojske. Kozaci kao veliki hvalisavci rastuma-

čili su mi sami i bez pitanja, kako su nastale te šare od taneta. »Ovdje je mnogo Jevreja« — govorio mi je jedan Kozak — »skoro polovica svega stanovništva u Lavovu. Naši su se Kozaci napili i sjetili se, da su ovdje Židovi, njihovi stari neprijatelji i pošli su po gradu. Koje ga su Jevreja uhvatili na ulici ispremlatili bi ga, a da ih zaplaše, pucali su strojnim puškama po ovoj ulici na kuće, koje su skoro sve bez iznimke židovske!« Tući i ubijati nekrive i nenaoružane ljude samo zato, što su druge vjere i narodnosti! Kako je ovo bespravlje! Kuda vodi ovakav Teljanizam i carizam?! »Molodci«! Junaci!

Nas su smjestili u jednoj novoj vojarni. Kada sam se penjao u prvi kat iščuškao me jedan vojnik, a časnika — Bečliju, koji me je vodio — udario u prsa. Carizam je dakle dozvolio sebi čuškati ranjenog i za boj nesposobnog čovjeka, a bez ikakva razloga! To me je tako ogorčilo, da sam htio počiniti samoubijstvo. Bio sam bespomoćan. Uvreda je bila prevelika, a na nju nisam mogao nikako ni reagirati, a kamoli tražiti zadovoljštinu.

BRODY. — GRANICA IZMEĐU AUSTRIJE I RUSIJE.

Od Lavova do Brody-a išao je naš transport željeznicom. Izašavši pješice iz vojarne nisam mogao slijediti druge zdrave i neranjene zarobljenike, pa sam zaostao. Ruski oružnik, koji je stajao na raskršću cesta, zaustavio me, dozvao ruskog vojnika i poslao ga po izvoščika, po fijakeristu i otpremio me zajedno sa Rusom do kolodvora. Željeznica je išla samo do gradića Brody, koji je bio djelomice razrušen u bojevima između ruskog i austrijskog konjaništva.

Zapovjednik ruske posade u Brody-u došao nas je pogledati u prostorijama određenim za konak i ispitivao nas je, kako nam je i što smo sve prepatili. Govorio je s nama upravo prijateljski i to savršenom njemštinom. Na rastanku nam je savjetovao, da otiđemo u pivaru, nedaleko od našeg prenoćišta, da se okrijepimo pivom. I ako nije ovdje dozvoljeno točiti pivo, on da će izdati nalog, da nam ga priprave. Od svoje mladosti nisam baš nikakav ljubitelj piva i pijem ga tek u izvanrednim zgodbama, ako stanovitim osobama ne mogu otkloniti ponuđeno pivo ili ako sam izvanredno žedan.

Gorio sam u svojoj nutrinji i ovaj puta sam se upravo zaželio piva te pošao sa drugim zarobljenicima u pivaru. Bečlija, moja potpora i vođa, gutaio je čašu za čašom i hvalio pivo. U lokal, gdje smo sjedili dolazili su i ruski časnici. Za stol uz nas sjeo je ruski mladi časnik sa lijepom gospođom, koja je bila licem okrenuta prema meni i naručio pivo. Ta je mlada gospođa iznenada upravo histeričkim glasom kriknula: »Krov, krov (krv)! Pogledaj ga! Sav je krvav! I Ti ćeš možda tako izgledati.

Pojdjomte! (Izađimo!)« U prvi se čas nisam snašao i nisam odmah shvatio, o čemu se radi. Gospođa je svome mužu pokazivala rukom na svoju plavu bluzu, na kojoj se isticala kao dlan velika mrlja krvi na lijevoj strani prsiju nekako nad srcem. Lijeva mi je ruka bila u povezu pričvršćena o vrat. Ruski je časnik poluonesviještenu svoju suprugu izveo iz sobe. Da! Bojala se ova mlada žena za svoga muža! Nije htjela, a valjda nije ni mogla, da gleda tuđu krv, a da ne pomisli, da će možda krv skoro tako teći iz bića, njoj toli dragoga. Da, možda će za dan dva i njezin muž krvariti, a možda i sasvim iskrvariti!

Možda su njegovoj krvi odbrojeni dani! Bog bi samo mogao znati, što je sve prošlo kroz mozak te žene, kada je vidila mlaz moje krvi! Sirota! Pozlilo joj! A kako bi joj istom bilo, da vidi svoga muža sasvim iskrvavljenog! Nije li ovaj rat veća tragedija za ženske, koje trpe radi svojih na fronti, nego li za same ratnike?!

Između Brody-a i prve ruske postaje Radziwilowa bila je razrušena željeznička pruga i dignuto nekoliko željezničkih mostova u zrak i zato se nije ovdje mogao odvijati željeznički promet. Nas su otpravili cestom pješice, a za mene su kao i za neke druge teže ranjene bila određena kola seljaka Rusina i Poljaka iz okolice Brody-a. Ja sam ležao na sijenu u kolima. Cesta je bila prvorazredna i kola se nisu tresla. Vozio sam se kao u kakvoj dobroj kočiji. Kočijaš, Poljak, neprestano se okretao prema meni i pripovijedao.

Bio sam radoznao, kada ćemo doći na rusko zemljište, na ruski teritorij i nekoliko sam puta ispitivao o tom Poljaka. »Pazite« — upozorio me najednom Poljak — »sada dolazi ruska granica!« Prvorazredne ceste je nestalo. Naša su se kola survala, sletila u neku jarugu i počela se tresti, drmati tako jako, da me je sve zabolilo pod rebrima. »Došli smo u Rusiju« — dobacio je zlobno Poljak — »sada će Vas Rusi ovakom cestom voziti do Radziwilowa . . .« Kola su stala pred rampu, postavljenu preko ceste. Ruska nas je vojnička straža preuzela, mene su metnuli na rusku teljegu i mi smo pošli prema Radziwilowu. Kola su do osovine propadala u blato i tako se tresla, da sam skoro dušu ispustio do željeznice.

Istočna Galicija je mnogo zapuštenija od zapadne. U Galiciji smo mogli odmah razaznati, koje je rusinsko, a koje poljsko selo. Sva sela do Radziwilowa bila su jednako zapuštena, nije se znalo, koje je gore i zapuštenije od drugoga. Ovdje se više nije moglo razlikovati poljska sela od rusinskih. Carska ih je uprava sasvim izjednačila. Uz cestu izvan sela, a i u selima bila su podignuta drvena skladišta napunjena ponajviše hranom. Vreće brašna virile su i sa prozora tih zgrada.

KIJEV. — OTIMANJE STVARI. — ČASNIK POLJAK.

Od Radziwilowa do Kijeva nismo morali nigdje prelaziti u drugi vlak. U Kijev smo prispjeli dne 4. XI. 1914. Tu su nas smjestili u neku staru vojarnu, ali prije nego što smo otišli u svoje odaje bili smo temeljito pregledani. Oduzeli su nam sve vrijednosti, sve listove i papire, zapiske, dalekozore; prstenje i ure nam nisu oduzimali. Ruski časnik, zapovjednik te vojarne, sam je prisustvovao tome »pregledu« i neprestano se derao i vikao. Jedan ruski stražmeštar bio je najgori od sviiju, koji su nas pregledavali. Tko je imao bolje cipele ili bolju kabanicu, morao ju je zamijeniti sa lošijom njihovom robom. Čudio sam se, što mi nisu i moje izvrsne švicarske cipele oteli.

Kao ranjenom i bolesnom časniku, bila mi je dodijeljena mala sobica sa jednim krevetom. Ruski je zapovjednik došao k meni u sobicu, da me pregleda i ispita. Čim je čuo, da sam Hrvat, počeo je poljski: aa . . a pan Horvat, a ja Poljak! I načinu govora, kojim nas je dočekao nije bilo više ni traga. Zamolio sam ga, da mi pošalje zdravstvenike, da mi ranu previju, jer mi nije previjana od dana, kada sam zarobljen. Taj mi se Poljak počeo izvinjavati, što je na nas tako vikao, što nam oduzima stvari — ali »što ćete — ja sam Poljak — i moram paziti, što radim. Napišite pismo kući, ja ću ga što brže odavle otpremiti.«

Zdravstvenici su došli brzo i previli mi ranu. Napisao sam mojima pismo i predao ga Poljaku, kada je poslije došao k meni: »Kijev 4. XI. 1914. Dragi moji! Dne 26. X. o. g. ranjen sam u šturmu i zarobljen. Sada se osjećam dobro i skoro sam potpuno zdrav. Budite mirni!

Iz Kijeva putujem prema Volgi, otkale ću Vam javiti moju adresu. Za tjedan dana po prilici doći ću u novu postaju, novu domovinu; tamo imaju časnici slobodu, stan i pedeset rubalja na mjesec. Odslije ćete od mene dobivati još manje pisama i karti nego li prije, jer ću jako daleko otputovati.« Ovo je moje prvo pismo iz zarobljeništva, a prispjelo je u Zagreb za vrlo kratko vrijeme.

U ono se doba još nije znalo za Darnicu. Ona je istom kasnije došla u modu.

Od Kijeva do Penze osjećao sam se razmjerno još dobro. Od Novog Sambora do Lavova ima željeznicom 236 kilometara, a od Lavova do Kijeva 625.

NA PUTU OD PENZE DO SAMARE.

U Penzi je došla u naš vagon jedna sestra milosrdnica po navodno jednog vrlo teško bolesnog i ranjenog časnika. Drugi zarobljeni, a neranjeni časnici i moji suputnici doveli su ju do mene, jer je meni — po njihovom shvaćanju — od sviiju ranjenih bilo najgore. Sestra oko 30 go-

dina stara, crnka, puna, srednjeg stasa, sa crvenim križem na prsima, rekla je: »Umoljavam Vas, da bi izvoljeli sići sa Vašeg ležaja i poći sa mnom!« Ostao sam i dalje ležati, jer se nisam smatrao tako bolesnim kao što su si to drugi zamišljali, a drugo bio sam duboko uvrijeđen, što me je onaj Rus u Lavovu čužio. Sestra je pristupila k meni, kada nisam ustao, uhvatila me za ruku i počela mi mjeriti bilo. »Siđite« — nastavila je — »Vi ste teško bolesni! Vama je potrebna njega u bolnici.« Odgovorio sam joj, da se zahvaljujem na pozivu, no da se ne osjećam tako bolesnim, da bi morao ići u bolnicu. Sestra je nato otišla. Čvrsto sam bio odlučio, da ne idem u rusku bolnicu.

U istinu sam se slabo osjećao na cijelom putu od Lavova do Penze. Cijelo mi je tijelo gorilo, a osobito žile, koje kao da su bile upaljene. Temperature nisam mjerio, jer nisam imao toplomjera. Usta su mi bila suha, glava teška. Najviše sam ležao, a kada bi ustao jedva sam se mićao. Neprestano sam mislio, da je to sve posljedica velikih ratnih napora, a da nije posljedica bolesti. Skoro cijelim putem nisam jeo gotovo ništa osim kojiputa juhe. Živio sam samo od čaja. Ruska vojna uprava priređivala nam je i davala objed i večeru, kao što je to davala i svojim vojničkim transportima. Bio sam neizrecivo žedan, a ništa gladan i neprestano sam pio čaj, koji sam kupovao od ruske vojničke pratnje, t. zv. konvoja i za njega plaćao jednu kopječku. Časnici su naime uz jelo dobivali i nešto novaca, ne varam li se, nešto manje od jednoga rublja, a ta je svota u Rusiji u ono doba bila veliki novac. Činilo mi se, da od čaja moje žile sve jače i jače gore, barem sam ja smatrao, da je čaj uzrok tome.

Te sam noći ustao sa moga kreveta t. j. sa daske, na kojoj sam ležao i čim sam stao na noge — onesvijestio sam se i ne znam, što se je sa mnom dogodilo. Kada sam kasnije došao k svijesti, bilo mi je jako zima. Ležao sam na podu vagona. Bio sam sav krvav u licu, a i po bluzi. Valjda sam si padajući u nesvijest razbio nos, jer mi je iz nosa još malo krvvarilo. U torbi za kruh imao sam malo soli u drvenoj solenici. Jedva sam se digao sa poda i dohvatio torbu, izvadio malo soli i natrpao, koliko sam mogao u nos. Peklo me je vraški, no krv sam morao zaustaviti, a dobro sam znao, da se krv može zaustaviti solju i da sol vraški peče. Ponovno sam legao na svoj krevet. Osjećao sam, da mi je slabo, da mi je zlo, jako zlo. Izgubio sam ponovno svijest.

NA KOLODVORU U SAMARI.

Osjetio sam, da me neko drma, jako trese, da me skida sa moga kreveta i da me vuče odavde. Otvorio sam oči i nisam znao, što se zbiva oko mene i što sa mnom rade. Kraj mene su stajala dva ruska zdrav-

stvenika i dizali me. Bio sam sasvim klonuo i nisam se mogao više sâm dići. Na moj upit što sa mnom rade i gdje smo, odgovorili su mi, da smo u Samari i da me skidaju i vode iz vlaka po zapovjedi. Javilo im se nai-me, da se u vlaku zarobljenika nalaze nekoliko teško bolesnih, koji da moraju u bolnicu. Uхватili su me ispod ruku i formalno nosili. Moje su me sile potpuno izdale, noge sam samo vukao i nisam više hodao. Istom mi je sada bilo jasno, da sam bolestan, teško bolestan. Vojnici su me metnuli u nosiljke, koje su bile uz ulaz u vagon položene i odnijeli me u veliku čekaonicu III. razreda.

Ruski se kolodvori odlikuju time, što su veliki i imaju osobito velike čekaonice III. razreda. Čekaonica je bila puna puncata svijeta, ponajviše ruskih mužika. Čim su me unijeli unutra, nagnulo je mnogo ljudi k nosiljkama. Vojnici su me skinuli i postavili na stolac. Glavu sam oborio, bilo mi ju je teško uspravno držati i nisam nikoga gledao, a ni mogao gledati. Glavu sam spustio na prsa. Osjećao sam, da nisam više pravi čovjek nego bogac, koji treba tuđe pomoći i zaštite. Oko mene se skupilo vrlo mnogo ljudi. Jedni su mi skidali vojničku kapu sa glave, koja mi se nabila na oči sa obodom, valjda da me bolje vide. Neke su ženske plakale kraj mene. Ruski narod, ruski seljak u većini je svojoj tako dobar, da mu nema premca. Svi su me žalili, a ženske po svoj prilici radi toga, što su mislile na svoje najbliže, koji možda slično izgledaju kao i ja. Drugi su mi turali ruke u džepove moje kabanice, a neki i pod kabanicu. Osjećao sam njihove ruke i u džepovima bluze. Sve me je to smetalo. Bio sam nemoćan i nisam mogao zapriječiti, da me ovako uznemiruju.

Stavljali su mi kojekakva pitanja, koja nisam razumio, jer mi je u glavi šumilo, a mnogo ljudi istodobno govorilo. Kod sebe nisam imao ništa osim srebrne omega-ure, a ona je bila u malom džepu na hlačama. kamo nije nitko rukom sezao. Odnijeti mi, oduzeti mi nisu mogli ništa osim ure. Nisam mogao shvatiti, što hoće sa mnom, zašto me pretražuju, zašto mi vrndaju po džepovima. Što sve to ima značiti? Ovako opkoljen mnoštvom sjedio sam na stolcu duže vremena, možda jedan sat, a možda i više. Poslije toga su me na nosiljkama iznijeli iz čekaonice i položili na daske otvorenih, ravnih kola za prevažanje drva, koja u Zagrebu zovu »šveba«. Ležao sam na nekoliko gunjeva, a i pokrili su me sa gunjevima. Neprestano su donášali naše bolesne i ranjene vojnike, koji su stenjali i derali se. Sлагали su nas jednog do drugoga, kao sardine u kutiju. Kada su nas složili, krenula su kola put bolnice. Zima je bila jaka, snijeg dubok. Kotači su probijali, rezali tvrdi koru smrznutog i zaleđenog snijega i zasijecajući u nj propadali su sve dublje. Cesta je bila neravna od smrznutog snijega i kola su se i od toga još tresla, što mjestimice nisu propadala na smrznutim i ledenim uzvisinama. Sve do sada nisam di-

rekte osjećao boli od rane, koja me je počela boliti istom uslijed trešnje u kolima. Ne razumijem ni sada, zašto su nas natovarili u kola, a ne u saonice! Zima mi je kroz gunjeve prodirala do tijela. U tijelu sam osjećao vrućinu, a hladnoća iz vana upravo mi je godila. Za dobra pol sata polagane vožnje od kolodvora do bolnice nije me smetala zima, naprotiv, godila mi je i rekao bi ublaživala neugodni utisak, koje je stenjanje i jakanje mojih suputnika u meni proizvelo.

U BOLNICI. — »UMRIJETI ĆE!«

Pred vratima bolnice dočekale su nas sestre i uvodile u bolnicu. Najteže su bolesnike nosiljkama unašali. Mene je časna sestra sa jednim vojnikom dovela do mogega kreveta. Stidio sam se, što me je vodilo žensko stvorenje, duša mi se bunila protiv toga, no sâm nisam mogao ići i pustio sam sestri, da me vodi i drži za jednu ruku. Više nisam bio pravi čovjek, trebao sam potpore i pomoći od jedne slabe žene, od slabog ženskog stvora. A pred tri mjeseca?! U to sam doba bio kao čelik-kamen, izvježbanog tijela i željezne volje. A kuda sam potrošio tu svoju duševnu i tjelesnu snagu, za što? Kuda je sve to otišlo?!

Kod kreveta počeo sam svlačiti uz pomoć sestre kabanicu, na kojoj sam popipao džepove iz vana, da vidim, zašto je toliko ljudi u njih ruke turalo. Uzeti mi iz džepova bluze i kabanice nisu mogli ništa, jer nisam ništa ni imao. Počeo sam iz džepova vaditi komad za komadom, tu je bilo kruha, slanine, ~~piroga~~ duhana, slatkih kolača, cigareta, pa i sitnog novca od pol kopjejeke, od jedne, pet pa i od deset srebrnih kopjejaka. Sada mi je istom bilo jasno, zašto se je toliko svijeta skupilo oko mene. Po svoj prilici su došli znatiželjnici, da vide stranog čovjeka sa zapada, a s njima i oni, koji su imali bilo koga od svoje bliže rodbine na ratištu. Sada mi je bilo jasno, zašto su žene plakale stojeći oko mene. I moja bi se majka, bez dvojbe, u Vinkovcima približila ranjenom Rusu, darovala bi ga, a uz to plakala, jer bi se sjetila mene i pomislila bi, da se i njezinom sinu može to isto dogoditi.

U krevetu su me pokrili dobro i na ruske gunjeve metnili još moju kabanicu. Mjerili su mi temperaturu i nešto šaputali, dolazili do moga kreveta i odlazili od njega. Nutarnja se vrućina pretvorila u zimnicu. Tresao sam se u krevetu. Postalo mi je jako zlo. Poslije sam osjetio i primjetio, da je došlo nekoliko osoba do moga kreveta i ponovno mjerili temperaturu i bilo (puls), te govorili tako tiho, da ih nisam mogao razumjeti. Jedan je samo od njih povišenim glasom rekao: »umrjot« (umrijeti će). Čuvši tu riječ, pamet kao da mi je stala u prvi čas. Zar umrijeti sada, ovdje, daleko od fronte? Liječnici su ustanovili, da ću umrijeti — prema tome se moram dijeliti od svijeta. Je li moguće, da sam tu

u bolnici bliže smrti nego li prije na fronti? Obuzela me jaka težnja za mojima. Bilo mi je žao, da se moram dijeliti od svijeta, od mojih i da moram umrijeti daleko u tuđoj zemlji, gdje mi nitko ne će moći doći na grob, a moji ne će moći ni doznati, gdje mi kosti leže pokopane.

Ovo pesimistično raspoloženje za čas je prestalo i ja sam pomislio: ne ćeš umrijeti, Vrgoču! Udario sam pesnicom desne ruke o srce i glasno rekao: »Ovo je graničarsko, hrvatsko srce, koje će sve izdržati!« Sasvim sam se umirio i zaspao ili možda i svijest izgubio. Soba, u kojoj sam ležao, bila je velika dvorana i imala je stijene sa tubastim uglovima. Svega je bilo oko sto kreveta uz svaku stijenu po jedan red, a u sredini po dva reda. U jutro su metnuli španjolsku stijenu oko moga kreveta. Mislio sam ispočetka, da ju meću radi toga, da me kao jedinog časnika u sobi odijele od ostalih vojnika. Usta su mi bivala sve suvlja i suvlja, a jezik kao da mi je odebljao, posušio se i otekao. Morila me jaka žeđa i cijelo tijelo kao da mi se je upalilo. U jutro sam se bolje osjećao, o podne slabije, a na večer vrlo zlo. Možda su me ogradili kao najtežeg bolesnika?!

Osim sanitetskih ruskih vojnika bile su još tri sestre određene za dvorbu bolesnika naše sobe. Prije podne donijela mi je naša sestra t. j. ona određena za ovaj dio sobe, gdje sam ja ležao — zvonce i metnula ga na noćni ormarić. »Šta će mi to zvonce?« zapitao sam ju. »Ako bi štogod trebali, pozvonite mi!« Moja nada i vjera u graničarsko srce pokolebala se iz temelja radi toga zvonceta. »Zar tako stojiš« — mislio sam si — »Zar Ti je tako slabo, da trebaš i zvonce, kojim ćeš druge zvati u pomoć?« Muke su se moje povećale. Vojnik mi nije ispočetka htio kazati, koliko imam stupnjeva vrućine, a na ponovni mi je upit rekao, kao da o nečemu razmišlja: trideset i sedam! Znao sam, da tako niska temperatura ne može biti, jer sam bio sav upaljen. Zašto mi taj temperaturu? Zašto mi ne kažu pravu temperaturu? A zašto su mi ovo nesretno zvonce donijeli? Valjda ne zato, da ga gledam?! Takve su me misli mučile neprestano.

U KUPAONI. — »STROJNA PUŠKA«. — NESVIJEST.

Pred podne su došla tri ili četiri ruska vojnika i počeli me oblačiti, obukli me, metnuli na nosiljke i iznijeli kroz vrata u hodnik, koji je vodio do kupaone. Bio sam po cijelom tijelu zamazan, prljav. Upravo su rurnili s mene putnjicu sa cijelog tijela, a najviše sa nogu. Ispod gležanja bilo je putnjice najviše, sa tabana su skidali neku masu poput tijesta, koja se trljanjem sa vodom rastapala u njoj. Voda, koja je sa nogu curila izgledala je kao kakvo prljavo i razvodnjeno mlijeko. Zašto me sada hoće da peru i kupaju? Zar prije smrti? Ne stojim li sada posljednji put pred vratima onog drugog, boljeg svijeta? Nisam si mogao razjasniti, zašto me ovo pranje i kupanje toliko uznemiruje. Ta i na fronti sam sva-

u bolnici bliže smrti nego li prije na fronti? Obuzela me jaka težnja za mojima. Bilo mi je žao, da se moram dijeliti od svijeta, od mojih i da moram umrijeti daleko u tuđoj zemlji, gdje mi nitko ne će moći doći na grob, a moji ne će moći ni doznati, gdje mi kosti leže pokopane.

Ovo pesimistično raspoloženje za čas je prestalo i ja sam pomislio: ne ćeš umrijeti, Vrgoču! Udario sam pesnicom desne ruke o srce i glasno rekao: »Ovo je graničarsko, hrvatsko srce, koje će sve izdržati!« Sasvim sam se umirio i zaspao ili možda i svijest izgubio. Soba, u kojoj sam ležao, bila je velika dvorana i imala je stijene sa tubastim uglovima. Svega je bilo oko sto kreveta uz svaku stijenu po jedan red, a u sredini po dva reda. U jutro su metnuli španjolsku stijenu oko moga kreveta. Mislio sam ispočetka, da ju meću radi toga, da me kao jedinog časnika u sobi odijele od ostalih vojnika. Usta su mi bivala sve suvlja i suvlja, a jezik kao da mi je odebljao, posušio se i otekao. Morila me jaka žeđa i cijelo tijelo kao da mi se je upalilo. U jutro sam se bolje osjećao, o podne slabije, a na večer vrlo zlo. Možda su me ogradili kao najtežeg bolesnika?!

Osim sanitetskih ruskih vojnika bile su još tri sestre određene za dvorbu bolesnika naše sobe. Prije podne donijela mi je naša sestra t. j. ona određena za ovaj dio sobe, gdje sam ja ležao — zvonice i metnula ga na noćni ormarić. »Šta će mi to zvonice?« zapitao sam ju. »Ako bi štogod trebali, pozvonite mi!« Moja nada i vjera u graničarsko srce pokolebala se iz temelja radi toga zvonceta. »Zar tako stojiš« — mislio sam si — »Zar Ti je tako slabo, da trebaš i zvonice, kojim ćeš druge zvati u pomoć?« Muke su se moje povećale. Vojnik mi nije ispočetka htio kazati, koliko imam stupnjeva vrućine, a na ponovni mi je upit rekao, kao da o nečemu razmišlja: trideset i sedam! Znao sam, da tako niska temperatura ne može biti, jer sam bio sav upaljen. Zašto mi taje temperaturu? Zašto mi ne kažu pravu temperaturu? A zašto su mi ovo nesretno zvonice donijeli? Valjda ne zato, da ga gledam?! Takve su me misli mučile neprestano.

U KUPAONI. — »STROJNA PUŠKA«. — NESVIJEST.

Pred podne su došla tri ili četiri ruska vojnika i počeli me oblačiti, obukli me, metnuli na nosiljke i iznijeli kroz vrata u hodnik, koji je vodio do kupaone. Bio sam po cijelom tijelu zamazan, prljav. Upravo su ru-nili s mene putnjicu sa cijelog tijela, a najviše sa nogu. Ispod gležanja bilo je putnjice najviše, sa tabana su skidali neku masu poput tijesta, koja se trljanjem sa vodom rastapala u njoj. Voda, koja je sa nogu curila izgledala je kao kakvo prljavo i razvodnjeno mlijeko. Zašto me sada hoće da peru i kupaju? Zar prije smrti? Ne stojim li sada posljednji put pred vratima onog drugog, boljeg svijeta? Nisam si mogao razjasniti, zašto me ovo pranje i kupanje toliko uznemiruje. Ta i na fronti sam sva-

ki dan stotine puta gledao u oči smrti i nisam se ništa uzrujavao. Bilo mi je sve svejedno, umro ili ostao živ. Mnogoputa sam pače i poželio, da me ubiju, da se već jednom sve svrši. A sada? Sada sam se najednom počeo bojati smrti. Otkuda iznenada i najednom tako velika promjena? Je su li tome uzrok živci, potpuna tjelesna, a možda i duševna iscrpljenost? Zar sam tako daleko došao?

Topla mi je voda godila kao i to, što su me trljali ručnikom po cijelom tijelu. Malo sam se osvježio i prestao misliti na smrt. Fantazija je međutim i opet počela svojom »robotom« i ponovno se zaputila u područje pesimizma. »Zar da se nikada više ne ću vratiti u Šokadiju — mislio sam — zar više nikada ne ću viditi moj šokački kraj, na koji sam vezan, usko, vezan cijelim svojim bićem?« Došao mi pred oči moj pokojni otac onakav, kako je izgledao u doba moga djetinjstva. Nosio je u ponjavi slamu za Badnjak i unilazio u sobu, gdje smo ga mi djeca sa majkom čekali. »Faljen Isus! Čestitam Vam Bog i Božić, Adama i Evu!« rekao je on i dodao: »Dico, evo slame!« Mi smo mu uzvratili pozdrav i čestitku, te ga poljubili u ruke. Uvijek nam je bilo najveće veselje valjati se po slami, skakati jedan preko drugoga, sakrivati se u slami, puzati i loviti se. Darova nismo dobivali nikada. Nama je slama bilo sve, bila nam je veće veselje od sviju darova, što bi ih mogli dobiti. »Božić se približuje« — razmišljao sam dalje — »a zar da ja ne doživim ovoga Božića i da barem u duhu ne budem sa onim našim šokačkim veseljem i pjesmama? Je li moguće, da ću tako brzo, u muževnoj dobi, slijediti za mojim tatom?!«

Stresao sam se. Učinilo mi se, da su počele pucati strojne puške, tako su mi se ozvanjali pravilni zvukovi strojnih pušaka u ušima. »Što znači ovo pucanje?« — zapitao sam ruske vojnike. »To nije pucanje«, odgovorili su mi oni, »nego para motora udara kroz dimnjak, a Vama se čini kao da je to eksplozija strojnih pušaka«. Usprkos toga odgovora pričinjalo mi se, da taneta lete oko mene. »Zar da ovdje ostavim kosti, zar da ležim vječno u uvijek smrznutoj zemlji?« mislio sam dalje. Prije rata sam negdje čitao, da je zemlja u Sibiriji zamrznuta na par metara svoje površine u zimi, a u ljeti da se otkrivi na metar-dva i to mi je besvjesno došlo sada na pamet. »Zar da mi kosti budu uvijek u ledu, zar da se i poslije smrti smrzavam, ja, sin tople i sunčane hrvatske zemlje? Jesam li na fronti ili u bolnici? Gdje sam?«

Logično me mišljenje počelo ostavljati i na koncu skoro sasvim ostavilo. Nisam bio pravo svijestan, gdje sam i što se sa mnom zbiva. Znao sam samo to, da se ne mogu samostalno gibati. Znao sam, da sam u bolnici, no na časove su me hici strojnih pušaka prenašali na ratište. Htio sam skočiti kao na kakvu vojničku zapovijed, no snaga me je izdala i nisam mogao ni ustati, a kamoli skočiti i bježati pred strojnom puš-

kom. Tjelesna me snaga sasvim ostavila i kada sam ponovno pokušao da ustanem počelo mi se smračivati. Pucanje strojnih pušaka bivalo je sve slabije i slabije. U ušima mi samo zujilo: »Faljen Isus, dico moja!« Zujio mi glas moga tate kao da me k sebi zove. Nisam više ništa znao za sebe. Izgubio sam sasvim svijest.

KRIZA. — PISMO KUĆI.

Kada sam se osvijestio bilo mi je kao da sav gorim, a osobito žile. Glava mi se činila velikom i teškom, usta su mi bila suha, jezik otekao još više, nabrekao i postao skoro negibiv. Morila me prejak a žeđa. Htio sam piti, ali nisam mogao rukom dokučiti posudu sa čajem. Nisam mogao ni usta otvoriti, a kamoli vikati ili zvati. Jedva sam uhvatio zvonca sa stolića i pozvonio. Na glas zvonca došla je sestra. Rukom sam joj pokazao prema ustima, da bi rado pio. Razumjela me je, podigla mi glavu, pomogla otvoriti usta i ulila čaja.

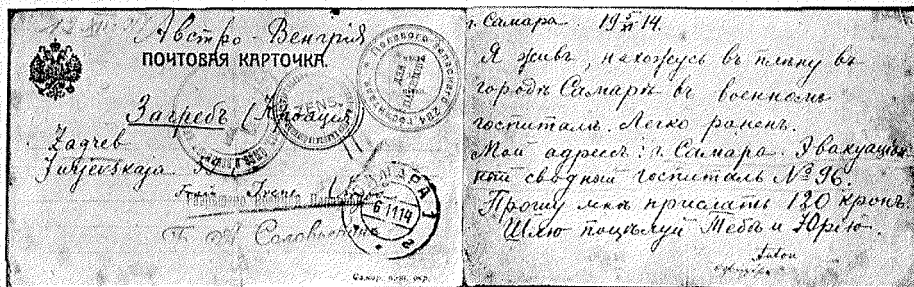
»Vi ste bili par dana bez svijesti« — rekla mi je sestra. Imate velike temperature. Na lijevoj strani prsiju, na gornjem dijelu rebara u visini pazuha imate upalu porebrice i već se počeo stvarati eksudat. Rana ne pokazuje ništa abnormalnoga. Visoka i konstantna temperatura upućuje nas još i na to, da ste zaraženi tifusom.«

Kroz cijeli jedan tjedan dolazili su me pregledavati prije podne tri liječnika, a poslije podne samo primarius, koji je govorio, da trebam mira, mira i samo mira. On se je jako čudio, da me već prije nisu otpremili u bolnicu. Kada sam rekao, da su me htjeli u Penzi smjestiti u bolnicu, ali ja nisam htio ići, izderao se je na mene. »Da ste se još par dana vozili željeznicom, otputovali bi u vječnost. Srce Vam je vrlo jako i normalno i mogli bi podnijeti još jednu komplikaciju kod bolesti, ali samo u najvećem miru.« Neprestano me mučila nesnosna vrućina, koja je prema noći bivala sve nepodnosljivijom. Temperatura se dnevno kretala od 38—40° C. U noći sam redovno gubio svijest. Bio sam dakle ranjen, imao tifus i upalu porebrice! Svako od ovih zala za sebe bilo bi dovoljno za jednog ispaćenog čovjeka, a na mene se oborilo sve troje zajedno!

Radi tifusa nisu mi mogli davati nikakvih lijekova. U blizini srca, ispod kože, nad rebrima osjećao sam, da mi se miče tekućina pod prstima; na to su mi mjesto metalni oblog sa sublimatom. Oko tri tjedna se nisam brijao, a kako nikad nisam volio biti neobrijan, dao sam dozvati brijača. Naslonili su me na zaglavlje željeznog kreveta. Mogao sam sjediti samo tako dugo, dok mi je obrijao jednu stranu. Morao sam ovako na pol obrijan leći u krevet i sutra opet dozvati brijača, da mi obrije i drugu polovicu lica. Za četiri mjeseca nadnaravnih patnja i napora dočtjerao sam dotle, da nisam mogao izdržati ni da me »brico« obrije na jedan mah. Postao sam dakle sjena od čovjeka! Oslabio sam i omršavio

tako, da sam se čudio svome tijelu, kada sam ga motrio. Za cijelog svog života prije rata bio sam uvijek pun i ako ne debeo. Noge su mi bile sada tako tanke kao prije rata ruke.

Zamolio sam sestru, da bi napisala mojoj supruzi pismo ili kartu, da se nalazim u bolnici. Rekao sam joj, da je moja supruga Maloruskinja i da joj može pisati ruski, jer će ona i velikoruski razumjeti. Sestra

Slika 8. Karta iz bolnice u Samari pisana kući.

je napisala dvije karte jednu 5. XI. 1914. a drugu sedam dana kasnije. Obadvije karte su stige kući i glase:

Grad Samara 5. XI. 1914.

Ja sam živ. Nalazim se u zarobljeništvu u gradu Samari u vojnoj bolnici. Lako ranjen.

Moja adresa: G. Samara. Evakuaciona zbirna bolnica br. 96. Molim, da mi pošalješ 120 kruna.

Pozdrav i cjelov Tebi i Jurici šalje

Antun.

druga karta:

Samara, 12. XI. 1914.

Draga Ireno!

Nalazim se već dvije nedjelje u vojnoj bolnici. Ne brinite se za mene.

Pozdravljam Vas

Antun.

Prva je karta došla u Zagreb 12. XII. 1914., a druga 8. XII. 1914. Na prvoj sam karti njemački napisao adresu moje supruge i potpisao se, a na drugoj se nisam potpisao sam. Prva je karta došla 4 dana kasnije od druge. Na adresi je bilo naznačeno ruski, a zatim hrvatski: Zagreb (Kroacija).

»UGAO SMRTI«. — STENJANJE, JAUKANJE I DERANJE.

»SOROK«.

Naša je bolnica bila prije crkva, a istom su ju za vrijeme rata preudeli za zdravstvenu svrhu. Počelo mi je već bivati malo bolje. Nešto sam spavao i po danu i po noći i ne bi više noću gubio svijest. Primje-

tio sam, da oko pol noći nastaje neka buka, nekakvo micanje i šum. Izdignuvši se na krevetu vidio sam, da nose stanovite bolesnike u protivni ugao dvorane uz istu stijenu, kraj koje sam ležao. Iz toga su ugla opet rano u jutro nosili neke bolesnike u plahtama na ista vrata, kroz koja su mene odnijeli u kupaonu. Motreći nekoliko noći ovo »premještanje« ustanovio sam, da u taj ugao nose »kandidate smrti«. Ja sam mu zato dao ime »ugao smrti«, jer tko je tamo došao, nije na svojim nogama izlazio iz bolnice već su ga iz toga ugla odnijeli u mrtvačnicu. Mene je počelo mučiti pitanje, hoće li i mene tamo odnijeti i kada ću ja doći u taj »ugao smrti«. A ako imam svršiti, — mislio sam si — neka svršim što prije, da se dugo ne mučim.

Okolo mene leže sve teški, najteži bolesnici sa svim mogućim ranama i ozljedama. Uz moj krevet skoro neprestano stenje jedan Bečlija, koji je imao na jednoj strani rebara veliki mjehur pun tekućine i nije se smio ni ganuti. Većina je bolesnika, a možda i svaki jaukao ili stenjao. Stenjalo se u svako doba i dana i noći. Ova crkva, sada preuđesena u bolnicu, bila je — da se tako izrazim — pravo stenjalište. Glas moga susjeda isticao se jače od sviju drugih ili me je on možda najviše uznemirivao, kao meni najbliži. Jednoga se jutra nije čulo njegovo stenjanje. Krevet mu je bio prazan, odnijeli su ga u ugao smrti, a sutradan odande plahtom u mrtvačnicu. Ova »pjesma« stenjajućih glasova bila je odvratna i nepodnosiva i da mi je bilo moguće birati između fronte i ovoga stenjanja izabrao bi rađe bojište, gdje sam bio zdrav i mogao se gibati po svojoj volji. I tamo bi me doduše čekao »ugao smrti«, no ondje bi bio bar donekle slobodan, bio bi zdrav i od nikoga ne bi morao očekivati milosrđa, a ovdje sam bio bespomoćan i ovisan o tuđoj milosti. Na fronti sam se bolje osjećao nego li u bolnici.

U našoj dvorani su bile dvije peći, na protivnim užim stijenama na svakoj po jedna. Osjećalo se u sobi, da je hladnije nego li prije, a peći su jednako ložili, pa zapitah sestru, koliko je stupnjeva zime vani. »Sorok« (četrdeset) — odgovorila mi je. Ruski seljaci osobito vole tu brojku sorok. I mi smo se zarobljenici sviju narodnosti na nju naučili i zavoljeli ju. U dugim časovima zarobljeništva većina se kartala, a oni, koji su igrali t. zv. »šnapsla« i Nijemci i Madžari ne bi »četrdeset« viknuli u svome jeziku nego ruski »sorok«. Brojka »sorok« bila je ruskim vojnicima, našim konvojima jedinica, s kojom su oni operirali kod velikih brojeva. Brojili bi naime do četrdeset, recimo kod naših transporta ili pregledbi i kod prvih »sorok« obod kape povukli bi na jedno uho, kod drugih »sorok« na zatiljak, kod trećih na drugo uho, a kod četvrtih na čelo. To je bilo »odin raz« (jedamput), t. j. kapu je vojničku okrenio oko glave jedanput sa četiri »sorok«, a to je sto i šezdeset. Kojiput su se događali upravo i smiješni prizori. Konvoj bi zaboravio koliko puta je bilo

»odin raz« ili bi zaboravio na jedan »sorok« i brojanje bi uz naš smijeh iznova počelo. Ruski mušici osobito su volili svoju Moskvu i s njom se hvalili, da ona ima »sorok sorokov« crkvi, kao nijedan grad na svijetu, t. j. 1.600 ili 40 puta četrdeset.

»PRODAJA TOPLINE«. — PJEGAVI TIFUS.

Vani je bilo četrdeset stupnjeva zime. Zanimalo me, koliko ja imam vrućine i zamolih sestru, da mi to kaže. I opet riječ »sorok«. Dakle između mene i zime vani u gradu Samari bila je razlika od osamdeset stupnjeva! Hoće li moći izdržati moje tijelo ovakvu veliku razliku topline, a da ne popusti bilo koji organ? Hoću li oslabljen od rata moći podnijeti sve: i zimu i bolest i zarazu? Kako ću ja izaći na kraj sa mojim toplim i hladnim »sorok«? Je li uopće moguće prebroditi opreku između tih dvaju »sorok«?

Kroz cijeli sam svoj život volio šalu. I u najtežim momentima sam pravio dosjetke. Kada sam još kao dječak čuvao naše svinje, guske i tele uz rit jednog šokačkog mjesta u Srijemu, slovio sam među drugim kolegama — svinjarima — kao najbolji šaljivdžija. Za vrijeme oproštaja s njima, prije mog odlaska u vinkovačku gimnaziju, plakali su ti moji prijatelji za mnom, ne možda zato, što i oni ne idu na škole u grad nego zato, što im ne će tko imati pripovijedati šale i što bi ja bio najbolji čauš (kad bi odrastao) za svatove u selu. Čaušu je pako zadaća da zabavlja šokačke goste u svatovima, a govoran je po cijeloj Šokadiji sa svoga peškira (ručnika) i osobito sa čuture. Možda bi bolju karijeru napravio kao čauš, nego li ovako! Tko bi to znao! Možda sam promašio svoju pravu sreću!

Šaljiva šokačka nota probudila se u meni. S ovim »suviškom topline«, što ga imam ja i nas stotine tisuća ranjenih i bolesnih vojnika moglo bi se u ovoj zimi nešto učiniti. A što bi bilo moguće s tom suvišnom temperaturom učiniti? Što drugo nego li ju prodavati! Zato rekoh sestri: »Znate li, što bi ja sada u ovoj zimi napravio? Da mi je moguće otvorio bi jedan dućan posebne vrsti za prodaju suvišne temperature i suvišnog vremena! Ovdje bi u Sibiriji bilo dobro prodavati toplinu, a kako mi većina na zapadu nemamo nikada vremena, dobro bi bilo i to suvišno vrijeme tamo prodavati ili ga kondenziranog tamo prenijeti!« Sestra se najprvo začudila mojemu planu, pogledala me, kao da dvoji u moj um. Morao sam joj to potanje razložiti; nakon toga se je nasmijala i rekla mi, da imam čudnovate ideje.

Uz krevet do mene, a na mjesto umrlog Bečlije donijeli su jedne noći vrlo kasno njemačkog pješaka, oko 21—22 godine stara i nisu ga položili u krevet nego na pod. Ruski zdravstvenici, a i sestre su se užurbali. »Ne diše« — govorili su — »a malo prije je disao. Alkohola, brzo alko-

hola — ovamo«, vikalo se. Trli su ga alkoholom po licu i prsima i ulijevali mu ga u usta, a vatom u nos. »Diše, diše« — ponovno su se oglašili. Dozvali su ga k svijesti, spasili su ga. Liječnik ga je zapitao, kako se zove, a on je jakim glasom mjesto svoga imena kliknuo: »Ja sam Prus!« Nije se taj Nijemac sjetio svoga imena prije svega drugoga, nego svoga prustva! To je jaka nacionalna svijest!

Taj je Prus ležao mirno kao da ga ni nema, nije se ni derao ni stegnulo, šutio je kao riba. Ruski su se vojnici neprestano vrtili oko njega, možda više nego li oko nas drugih vojnika bolesnika. Od sviju Rusa najviše je k njemu dolazio feldčer — stražmeštar. Sjeo bi k njemu na krevet, grlio ga i govorio mu: moj dorogoj Germanac! (Moj dragi Germanac). Donašao bi mu svašta za jelo, kolača i čaja i pitao ga bi li još što god htio. Ja sam Prusu preko feldčera poslao škatulju crnih bonbona, što sam ih još u Zemunu kupio u ljekarni Benko. Ti su mi bonboni za vrućine i dugih marševa dobro dolazili i gasili mi žeđu. Jednog jutra bio je Prusov krevet prazan, odnijeli su ga u noći, a da nisam ni primijetio. Bilo mi ga je žao. Mislio sam naime, da je i on dospio u »ugao smrti«. Na moj upit, što se je s Prusom dogodilo, odgovorio mi je feldčer, da je zaražen pjegavim tifusom (ruski: sipnoj tif) i da su ga odnijeli u kužnu bolnicu. Bolje da je otišao i u kužnu bolnicu, bolje da ima i tifus nego li da dođe u »ugao smrti«, odakle se ide u crnu zemlju!

Ruska vojna uprava nije poduzimala nikakvih zdravstvenih mjera, da zapriječi širenje zaraznih bolesti. Tako su nas sa kolodvora dopremili odmah u bolnicu, a isto tako i ovoga Prusa. Postupali su tako, kao da ne postoje zarazne bolesti i kao da nisu mislili, da treba izolirati bolesnike, koji su sumnjivi, da bi mogli biti zaraženi. Riječ »karantena« nije postojala u gradu Samari. Bio sam svijestan sviju posljedica ovakvog postupka i bio sam siguran, da će jednom, bilo kada buknuti u našoj bolnici makar kakva epidemija. No što sam mogao napraviti? Ništa. Otići nisam mogao iz bolnice. Nije mi preostalo ništa drugo nego da ležim u bolnici i čekam povoljan momenat, da se izvučem odavle, kada mi bude malo bolje. Poslije rata sam o tome pripovijedao s nekim mojim prijateljima u Švicarskoj i jedva sam ih mogao uvjeriti, da se takova što može dogoditi u jednoj vojnički organiziranoj bolnici. Ako bi dakle i ozdravio, ako bi se u ovoj bolnici i oporavio, čeka u njoj na mene kao u kakvoj zasjedi još jedan neprijatelj, još jedna opasna avet: zarazne bolesti! Epidemije! Ni najmanje ružičast izgled za budućnost!

PREMJESTEN U DRUGU SOBU. — SPAŠEN.

Tokom dvaju tjedana po prilici, osjećao sam se neprestano jednako, a to znači vrlo slabo. Samo sam noću nešto bolje spavao. Svako jutro do-

lazio bi samo jedan ruski vojnik da mjeri temperaturu, jednoga su jutro osvanula njih dvojica. Rekli su mi, da me moraju premjestiti. »Ugao smrti« sinulo mi je u glavi. Taj me je ugao već toliko namučio i — sada je tu napokon. Idem sada i ja u taj »ugao smrti« — i zbogom Šokadijo za uvijek! Nastupio je konac svega, a i konac moga zla. Tome uglu ne mogu nikako izbjeći! A zašto me otpremaju po danu?! A druge otpremaju samo u dubokoj noći?! Možda ipak neću u taj ugao! Počeli su me nositi prema drugom uglu, nasuprot ugla smrti. Tamo je bila mala sobica sa četiri kreveta, u kojoj su stanovale tri sestre. Njih su premjestili u drugu zgradu k ostalim sestrama. Najavljeno je bilo, da dolaze nekoliko bolesnih časnika, za koje je trebalo pripremiti posebnu prostoriju. U toj sam sobici bio sâm, iz velike se dvorane nije čulo tako jako ono odvratno stenjanje kao prije. Nisam dospio u »ugao smrti« i to me je tješilo. Ova mi je samoća godila, mir mi je prijaio i bio sam sasvim zadovoljan.

Čim sam došao u ovu sobicu kao da mi je tijelo bilo manje upaljeno, a žile kao da su manje gorile. I dobro sam spavao i po danu i po noći. Drugi, treći dan poslije dolaska u ovu sobicu pregledavao me primarius duže nego li obično i neprestano govorio: dobro, dobro (harašo, harašo)! Pružio mi ruku i rekao: »Čestitam Vam! Spašeni ste! Kriza je sretno prošla! Visoka je temperatura dobro djelovala na upalu porebrice. Eksudata pod prstima više ni ne osjećam. Sve je dobro! U ostalom Vi ste tako zdrav i tako jake konstrukcije, da bi preživjeli i još jednu komplikaciju!« Po svem sam njegovom vladanju i ponašanju vidio, da se je zaista od srca veselio, što sam se spasio. Ispočetka nisam mogao vjerovati, da je tako sa mnom kao što mi je primarius rekao. Nisam mogao vjerovati, da sam spašen i da više nisam kandidat onog famoznog »ugla smrti«, koji me je toliko namučio, nisam mogao vjerovati, da ja više neću moći doći u taj ugao. Ili bi možda još samo onda mogao doći tamo, ako bi buknula epidemija.

Počeo sam se oporavljati polako, vrlo polako. Visoke su temperature iz dana u dan postepeno padale. Tek mi se otvorio i jelo mi je prijalalo. Osjećao sam i glad. Preko dva tjedna nisam ništa jeo osim čaja. Sada sam imao izvrstan tek i sve slasno jeo. Sobica se vrlo dobro grijala. Već sam mogao i sjediti na krevetu. Htio sam i da hodam no prviputa to nije uspjelo i morao sam natrag u krevet. Trebalo se iznova učiti hodati. Noge su mi bile oslabile, bile su suhe kao štake. Svaki dan sam se vježbao u hodaњу po sobi i postepeno sve dulje hodao.

LIJEČNIK - VENEROLOG.

Od prvog dana dolaska, pa sve vrijeme, što sam ga proveo u bolnici, dolazio mi je u posjete na razgovor, svaki dan skoro nefaljeno u 5 sati poslije podne primarius veneričnog odjela naše bolnice. Dolazio je tako točno, da sam i bez sata znao, da je pet sati. Govorio je sa mnom uvijek njemački kao i naš primarius, kada je sâm k meni došao. Bio je rezervni liječnik nešto preko trideset godina star. Razgovarali smo o svemu i svačemu samo ne o politici. Dnevno sam si dao kupovati »Ruskoje Slovo«, što ga je u Kijevu izdavao poznati ruski književnik Njemirović-Dančenko. Čim bi unišao venerolog bacio bi iza pozdrava pogled na novine i započeo razgovor prema slovima napisa o najvažnijim događajima i vijestima. Govoreći o tim vijestima on bi redovito dodao: »A sada ću Vam kazati vijesti, što ih nema u novinama. Rusima je jako zlo na kavkaskoj fronti, gdje uzmiču na svim linijama. Turci su već duboko prodrli na rusko zemljište.« Uvijek mi je pripovijedao samo zle vijesti i nije nikada rekao »nama« t. j. Rusima je zlo. Po svemu tome sam sudio, da je Židov prije nego li Nijemac. Imao je nešto židovskoga u sebi, a da je bio Nijemac bio bi to istaknuo po svoj prilici.

Početkom srpnja 1914. došao je u Bern profesor farmakologije i farmacije iz Saratova, da proučava farmaciju na zapadu. Ime sam mu zaboravio. Prof. Tschirch bi uvijek doveo svakog inozemca učenjaka i u moju sobu, da si tako stvorim što veći broj znanaca-učenjaka. Tako je doveo i toga profesora te mi ga predstavio, zamolivši me, da mu ja dalje pokazujem farmaceutske institut i dadem obavijest o svemu, što bi zapitao. Dok je bio s nama prof. Tschirch, govorili smo njemački, a čim je izašao prof. Tschirch počeo je taj profesor pitati francuski. Zamolio sam ga, da nastavimo dalje njemački, ja istina da znam i francuski, ali da nisam tako vješt u konverzaciji francuskoj kao njemačkoj. U švicarskoj naime može profesor na sveučilištu predavati svoj predmet ili francuski ili njemački. Bio sam prema tome prisiljen slušati i francuska predavanja. U tom je vladala u švicarskoj najveća sloboda: kako će govoriti i kako odgovarati. Na francuske sam upite profesora odgovarao njemački i nitko nije nikome zamjeravao takove odgovore. Profesor mi je iz Saratova stavljao kojiput čudna pitanja. U institutu za ekstrakciju ljekovitog bilja pokazivao sam mu najmoderniju aparaturu. On je stao pred jedan stakleni eksikator (najjednostavniji aparat za vađenje djelatnih tvari iz ljekovitog bilja) i zapitao me, otkada postoji takova staklena aparatura. Iz toga sam si pitanja stvorio pravi sud o njegovom znanju. Prije odlaska najavio sam Rusa prof. Tschirchu, kojemu sam sve pripovijedao. Taj je moj izvještaj dobro djelovao na Tschircha, koji je zapitao Rusa:

»Molim za Vaše ime, prije sam ga prečuo!« Čuvši ponovno prezime Rusa turio je obje ruke Tschirch u jaku kosu ispod čelavog tjemena i do-
metnuo: »Ja to ime u farmaciji nisam nikada čitao!« Ovaj mi je incident
bio jako neugodan i prateći Rusa do izlaza iz instituta nagovorio sam ga
ruski, što ga je vrlo razveselilo, pa me je zamolio, bi li mu mogao posve-
titi cijelo poslije podne toga dana. Na to sam odmah pristao i urekli
smo sastanak, na koji Rus nije došao. Poslije nekog vremena dobio sam
od njega pismo iz Pariza, u kojem mi se ispričava, što nije došao na sa-
stanak.

U razgovoru sa venerologom sjetio sam se i toga profesora iz Sara-
tova i zapitao, da li zna za njega. Venerolog mi je odgovorio, da mu je
bio profesorom na sveučilištu. Poslije mi je potanko ispričavao nje-
govu karijeru, on da je bio pučkim učiteljem i da se istaknuo kao veliki
carista. Radi toga su mu išli na ruku svagdje, što je on kao praktičan
čovjek uvijek dobro iskoristio. Napravio je gimnazijalnu maturu, svršio
medicinu i u brzo postao profesorom farmakologije u Saratovu. Njegovo
imenovanje bilo je povodom dažkih nemira. »Da nije černosotenc (naj-
crniji klerikalac) ne bi nikada bio sveučilišnim profesorom« — rekao mi
je taj liječnik. Nisam mogao šutiti i ispričavao sam mu moj sasta-
nak s tim učenjakom u Bernu. Kada je venerolog sve to čuo počeo me je
nagovarati, da pišem tome profesoru u Saratov odnosno, da će on mjesto
mene pisati. Kako ne volim od nikoga ništa moliti nisam na to pristao.
Venerolog me je neprestano nagovarao, da samo pišem u Saratov, jer da
će mi taj carista-profesor olakšati sudbinu u Rusiji.

Istom poslije dugog nagovaranja napisao sam prof. Tschirchu pismo
i zamolio ga, da se on obrati radi mene na toga profesora u Saratov. Od
prof. Tschircha nisam nikada dobio odgovor. Poslije povratka kući iz Si-
birijske pošao sam u Bern, da posjetim prof. Tschircha. Između ostalog
došao je govor i na profesora farmakologije iz Saratova. Prof. Tschirch
mi je priopćio, da mu je profesor pisao iz Saratova, da će me posjetiti
i nastojati, da me poslije bolnice pošalju u klimatski najpodesnije mje-
sto. Kasnije mu je opet javio, da me je došao u Samaru posjetiti, no ja
da sam već bio u Sibiriji. Da je taj profesor došao prije u Samaru i da
me je tamo našao, možda bi moje lutanje u Rusiji krenulo drugim pu-
tem. Iz Sibirije bilo je za vrijeme carizma vrlo teško nekoga izvući, ma-
kar to htio učiniti najodaniji carista. Po svoj prilici bi se tako dogodilo
i sa mnom.

FELDCER. — NOVO DRUŠTVO.

Dnevno je k meni po nekoliko puta dolazio feldčer u rezervi, sani-
tetski stražmeštar. Visoki suhi starčić pedesetih godina, seljak iz južnog
dijela Sibirije. Kose plavkasto crvene, a crvenkastih malih brkova i obri-

jane brade, što je rijetkost kod ruskih seljaka. Na jedno je oko bio ćorav. Sudjelovao je u rusko-japanskom ratu g. 1902./4., gdje se je zarazio kolerom i uslijed toga izgubio jedno oko. Naravi i čudi bio je vrlo dobre i volio je sve zarobljenike te bi svakom sve učinio, što je samo mogao. Carizam i ruske je časnike osobito mrzio i javno se je pogrdno izražavao o njima. K meni je običavao sjesti na krevet i svašta pripovijedati.

»Što bi Ti meni bio neprijatelj« — govorio mi je — »kakav si Ti meni neprijatelj? Nikakav! Moj je neprijatelj, Nikolaj ftoroj (drugi). Radi čega da ja Tebe i vas druge ovdje mrzim ili ubijam? Zar možda radi toga, što nisam od države dobio ni čizme za rat?! Evo ja u svojim čizmama služim ovdje! Nijedan od nas nije ni kožnate ni suknene čizme dobio za vrijeme mobilizacije. Sve su to pokrali naši oficiri. Ovdje su svi vori (tatovi). Tu se samo krade i ništa više (boljše njičevo)! Nitko od naše ruske gospode ne radi nego krade!« Redovno bi dlanom udario o saru čizme, počeo se opet ljutiti, što je morao u rat u svojim čizmama. Kojiputa bi se i razbjjesnio, pa vikao: »Da su nam samo ostavili votku, sve bi kasarne porazbijali i rata ne bi bilo. I mi smo našu kasarnu razbili!« Svaki dan je skrenio makar kakvi razgovor na svoje čizme, a onda udri i opet protiv carizma. U to su vrijeme ruske novine javile, da Rusi evakuiraju Kijev, prema kojemu da kreće austrijska i njemačka vojska. Feldčeru kao da je bilo krivo, što ta vojska nije već zauzela Kijev i počeo je ovako: »A što će nama Kijev, što će nama Ukrajina i Mandžurija. Mi toga svega ne trebamo, mi ne trebamo više zemlje, mi ne trebamo ni drugih zemalja, ni cara, mi trebamo samo mira!«

Svakome je oponirao, svakoga grdio osim nas ranjenih zarobljenika. Svi su ga se bojali i liječnici i sestre i časnici-sanitetlije. Svi su dozvoljavali, da on neprestano grdi, psuje i propovijeda rat carizmu. Kada nas je pregledavala komisija crvenog križa sa starješinstvom sestara iz Petrograda, nazvao je u našoj sobici te sestre pred cijelom komisijom »gospodskim razvratnicama«. Zbog te je uvrede bio smjesta zatvoren, no iza par dana došao je na slobodu i nastavio svojim »poslom« kao i prije. Izgledalo mi je kao da ga neka nevidljiva ruka vodi i zaštićuje. Carizam su sistematski podgrizali i konačno podrovali. Bilo mi je sada potpuno jasno, zašto tako ogromnu državu, Rusiju, zovu u inozemstvu kolosom na glinenim nogama.

Jednoga dana smjestili su k meni u sobu još trojicu zarobljenih časnika. Evakuirali su ih iz Rusije dalje na istok, da si naprave što više mjesta za bolesnike te teže ranjene bliže fronti, a lakše ranjene su slali što dalje na istok. Prvi novi gost je bio Bečlija, rezervni natporučnik austrijskog domobranstva; donesli su ga na nosilkama. Bio je ranjen kuglom šrapnela u hrptenjaču uslijed čega je dobio kljenut u obje noge i nije se mogao ni maknuti, a kamoli da hoda. Bio je oko mjesec dana u

jednoj ruskoj bolnici, gdje ga nisu ni jednom pregledali, ni jednom nije k njemu došao nijedan liječnik. Drugi je bio mađarski Židov, zastavnik, iz Slovačke, koji se izdavao za Slovaka, a treći, aktivni natporučnik austrijskog domobranstva. Obadvojica su od prevelikih ratnih napora i iscrpljenja imali temperaturu, a aktivni je natporučnik bio još i lakše ranjen u vilicu.

Naš je primarius odredio, da se Bečlija dnevno nekoliko puta elektrizira. Uslijed električne struje počela je kljenut popuštati i Bečlija se iza tjedan dana bio dobrano oporavio: mogao je noge sam micati, a kasnije i dizati. Bečlija je bio najveseliji od nas, suh, crne puti, neobrijan, oko 45 godina star i među nama četvoricom najstariji. Imao je lijepi dar govora: kratke je pripovjetke, momente iz svoje prošlosti i dosjetke sipao kao iz rukava. Mi smo mu se neprestano smijali, on nas je svu trojicu bez prekida zabavljao. Imao je ugodan glas, bariton; lijepo je pjevao bečke narodne pjesme. On je vodio, a pratio ga aktivni natporučnik. U našoj se sobi uvijek razgovaralo, pripovijedalo ili pjevalo tako bučno, da do naših ušiju nije više dopiralo stenjanje iz velike dvorane pokraj nas. Možda je naš bučni razgovor i pjevanje sada njih smetalo, kao što je mene prije njihovo stenjanje uzrujavalo. Bilo mi je ugodno i lijepo. Osjećao sam se tako voljko kao da sam kod kuće. Jeo sam već sve i teža jela i teže probavljivo meso. Hrana je bila dobra. Liječnik, sestre, a i vojnici ugađali su nam u svemu. Trebali smo samo spomenuti, ča bi štogod htjeli i to bi se stvorilo pred nama. Kojiputa bi vodili i ozbiljnije razgovore. Mene su ovda-onda natentali, da štogod predajem iz farmacije. Kada se je zamračilo, moji popularni prikazi iz raznih područja farmacije, unijeli su i ozbiljnu notu u naše veselo raspoloženje.

»PRAVA« SESTRA MILOSRĐA.

Prvih par dana moga boravka u maloj sobici, još prije nego što su prispjeli novi drugovi, počela je dolaziti k meni i druga sestra milosrđa. Dolazila bi u posjete, na razgovor, kada bi svršila posao kod svojih bolesnika. Gotovo je sve slobodno vrijeme provodila kod mene: Ušavši u sobu prva bi pozdravila i pitala me, kako mi je. Govorila je francuski. Kako sam ja ruski i bolje i lakše govorio nego li francuski, zamolio sam ju, da sa mnom govori ruski. Odsele me je uvijek pozdravljala: »Zdravstvujte, moj poručik!« (»Zdrav bio moj poručniče«). Kod toga je osobito naglasila riječ »moj«. Došla bi mome krevetu, sjela na njega i stavila mi ruku na čelo.

Otac joj je bio general i šef sanitetskog odjeljenja ratnog ministarstva u Pičeru (Petrogradu). Zato su ju i zvali generalskaja doč (generalova kći). Bila je stara oko 25 godina, srednjega stasa i punana tije-

la. U omjeru prema ostalom tijelu, grudi kao da su joj bile malo previše razvijene. Bila je lijepa plavojka, bijele puti, kose plave, a crnih očiju. Crveni križ na prsima isticao se na bijeloj platnenoj bolničarskoj opravi. Bijela platnena bolničarska kapica sa širokim i od škroba tvrdim porubom kao neka obloga oko glave zatvarala joj je lice kao kod kakve lutkice ili mlade dražesne bebe. Hod i kretnje bile su joj elegantne. Vidilo se već na prvi pogled, da se je kretala u višim i otmjenijim krugovima, među aristokracijom. Bila je nestašna, uvijek vesela i nasmijana.

Ispočetka mi je samo ruku metala na čelo. Poslije se uslobodila i gladila mi lice sa obadvije ruke. Kojiput mi je stiskala rukama obraze tako, da su me bolili. Jednoga se sumraka naslonila na moj krevet i prignula se k meni. Feldčer je iznenada banuo u sobu i čim ju je opazio u takvom položaju, počeo je na nju vikati i derati se i dobacio joj sa vratiju jedan pogrdni ruski izraz. Sestra je ciknula na tu uvredu, skočila i utekla iz sobe. Poslije toga je dolazila u sobicu vrlo rijetko.

Feldčer se o toj sestri izražavao vrlo nelijepo, a kojiputa vrlo ružno i uvredljivo. »Evo« — govorio mi je — »to je ruska gospodska žena. Vi ste teško bolestan, a ona Vam se nameće. Da ste zdrav kao čelik, još bi Vam se više narivavala. Ne ponaša se ona tako samo prema Vama nego i prema drugim bolesnicima. Ja nje već imam dosta! Čuo sam, da na zapadu kod Vas nema mnogo takvih žena, ženščina! U nas je Rusa takvih ženščina u izobilju. Car je najprvo demoralizirao i moralno iskvario žene, a preko njih i muške, da nam svima sjedne na šiju i do vijeka gospodari Rusijom.« Poslije ovog događaja feldčer je manje spominjao svoje čizme, a više se sjećao pokvarenih žena, grdeći carizam, koji je bio po njegovom shvaćanju uzrok svemu zlu, pa tako i nemoralu ruskih žena.

SESTRA NATAŠA.

Natalija Aleksandrovna Kliipfel, sestra, koja je mene dvorila bila je svršena medicinarica petrogradskog sveučilišta. Malena, oniska gospođica, 22 do 23 godine stara, prije ružna nego li lijepa, bila je sasvim neugledna osoba. Glave okrugle, punih obraza, a ispod ušiju na obadvije strane protezala joj se mala nadizina na tome dijelu lica sve do vrata, pak se je činilo, kao da joj se lice raširilo. Iz plavih joj se očiju isticala blagost.

Od prvog sastanka govorila je sa mnom njemački i to skoro bez pogreške. Priznala mi je, da je njemačkog porijekla po očevoj lozi; mati da joj je Ruskinja, a sva djeca da su pravoslavne vjere. Jedan joj brat kao aktivni časnik da služi kod carske garde.

Uvijek joj se nekuda žurilo, uvijek je morala bilo kuda ići, da nešto obavi. Prvih dana nije me pitala, kakve sam narodnosti. Za vrijeme mo-

je najveće krize zapita me, da li znam ruski, što sam joj priznao. »Otkuda Vi dolazite, da u besvijesti neprestano govorite: Bože moj, Bože moj, a niste Rus?« Rastumačio sam joj, da se i hrvatski kaže: Bože moj! I ako znam dobro njemački, rijetko kada sanjam ili govorim u snu njemački, nego gotovo uvijek hrvatski. To se zbiva besvijesno!

Kako je katkada i duže vremena sjedila kod moga kreveta, počeli bi razgovarati o svemu i svačemu. Bila je izrazita antimilitaristkinja i mrzila rat. »Počemu ubivatj« (zašto ubijati)! — govorila mi je mnogo-puta. »A zašto ste Vi kao inteligentan čovjek išli u rat?«, zapitala me. Rastumačio sam joj, da sam pošao ratovati samo radi toga, da rušim ruski carizam, koji sam u svim njegovim konzekvencijama iz dna duše mrzio. Meni da ne može biti idealom jedna gruba, najgrublja sila i vlast, koja si je postavila za ideale: metnuti na Aju Sofiju ruski križ! »Kao Hrvat, koji imam drugi, a sigurno i ispravniji pogled na svijet i čovječanstvo morao sam, a i moram uvijek pobijati ovakve tendencije. Zato sam otišao u rat, zato sam se vratio iz Švicarske i pošao u rat, a nitko me ne bi mogao prisiliti, da odanle pođem na bojište.« Ona je klimala glavom i govorila: »a počemu ubivatj?!« Bilo mi je jasno, kakvim vodama ona plovi; u Bernu sam naime točno upoznao ruske studente i njihov način govora. I poslije ovog razgovora nismo više nikad raspravljali o toj temi.

Poslije moje prebrođene krize zadržavala bi se sestra Nataša, kako smo ju svi zvali, na veće poslije svršenog posla duže vremena kod nas četvorice u sobici. Obično je sjedila kraj mogega kreveta i otkada je doznala, da sam se posvetio farmaceutskoj znanosti — pitala bi me o kojekakvim lijekovima. Povodom njezinih pitanja održao sam skoro svako večer odulje ne ću to nazvati predavanjem nego popularnim prikazima o opiju, kininu, kokainu . . . a i o fabrikaciji i principima fabrikacije umjetnih i naravnih lijekova. Govorio sam u lakom, sasvim razumljivom tonu, da me uzmožnu razumjeti i ostala tri kolege iz sobe, koji se nisu nikakvom znanošću bavili.

I feldčer je katkada prisustvovao tim našim poluznanstvenim razgovorima i ako nije njemački ništa razumio. Bio je radoznao, što mi razgovaramo i o čemu kojiput sâm tako dugo razgovaram sa sestrom Natašom. Jednoga dana nije mogao izdržati i svladati radoznalost i zapitao me (jer s drugima nije mogao ruski govoriti): O čemu vodim razgovore sa Natašom. Kada sam mu rastumačio i sve objasnio, okrenio se i bez riječi izašao iz sobe. Dok je feldčer bio drzak, neposlušan i nepristopan prema svima ruskim osobama, makar su mu bili oni pretpostavljeni, ponašao se je prema meni najuljudnije. Jednoga me dana upravo sramežljivo zapita: »Smijem li vam nešto reći?« Poslije moga pozitivnog odgovora reče mi: »Sviđa mi se, što razgovarate više sa sestrom Na-

tašom, nego li sa onom drugom (i dodao je jednu rusku uvredljivu riječ). Velika je razlika između tih dviju sestara.« Prstom je uperio u svoje čelo i zaviknuo: »Nataša tu ima mnogo — a ona druga nema ništa!« Zatim se namrgodio, zašutio, spustio ruku do pasa i uperio kažiprstom dolje ispod svoga remena na pasu i šaptao: »Nataša tu nema ništa, a ona druga tu ima sve!« Feldčer je oborio glavu, pozdravio nas i van izašao.

Začudila me je izvanredno ova feldčerova primjedba i njegov dar opažanja. Ovako jednostavan čovjek, a tako dobro motri i psihološki prosuđuje! U to doba još nisam bio sasvim upućen u moralno raspoloženje Rusa, kao ni drugih naroda daljnijega istoka. Tek sam poslije višegodišnjeg moga boravka u istočnoj Sibiriji i dugog saobraćaja sa istočnim narodima uvidio, da nije samo carizam bio uzrokom demoralizacije nego da su na nju uplivali i neki istočno-azijatski narodi. Bivši dugo vremena u doticaju sa Kitajcima i Japancima opazio sam, da oni ne paze baš osobito mnogo na moral. Tako mi je jedan Japanac pripovijedao, kada smo debatirali o moralu uopće, da kod Japanaca postoji moral samo od glave do pasa, a od pasa dolje da moralu nema mjesta. Nije li i naša sestra, generalskaja doč, usvojila možda te japanske nazore o moralu i držala se njihove maksime?! Ili je njezino ponašanje možebit nastalo samo pod uplivom japanskim, jer su Japanci za vrijeme rusko-japanskog rata mnogo uplivali na Ruse!

INSPEKCIJA RUSKE SANITETSKE VOJNE KOMISIJE.

Izenada je došla komisija za pregledavanje bolnica, a sastojala je od jednog generala-liječnika i nekoliko viših časnika, od par sestara vrhovne uprave crvenog križa iz Petrograda te zapovjedništva kao i sestara naše bolnice. Taj je general išao od kreveta do kreveta i pitao svakog kako mu je i da li su u bolnici s njime dobro postupali, radi kakve smo bolesti ovdje, u kojim smo bojevima sudjelovali, a na koncu, koje smo narodnosti. Kada sam mu ja rekao, da sam Hrvat, a Židov da je Slovak, general se je zanimao i za naše obiteljske prilike i počeo govoriti i o političkim prilikama kod nas. To je po svoj prilici uvrijedilo aktivnog natporučnika, jer njega i Bečliju nije o tome pitao i on se je okomio na nas dvojicu, a osobito na mene, što smo govorili sa generalom o politici. Bečlija se nije za ništa brinio, no zato je natporučnik postajao sve nasrtljiviji i počeo nas dvojicu vrijeđati. Ja sam mu svoje odbrusio i zabranio si svaku pouku te otklonio bilo kakvo uplitanje u to, što ću ja razgovarati i s kim ću razgovarati.

Time je nastala velika disharmonija u našem društvu i našem zajedničkom životu. Između mene i toga natporučnika prestali su svi intimniji razgovori. Zagrozio mi se je, da ću već zapamtiti i dobiti svoje, kada

se povratim kući poslije rata zbog toga, što sam se usudio govoriti sa ruskim časnikom o politici. Baš je bio taj »ober-patriota« pogodio s kim će ovako govoriti! Ako ja — mislio sam si — kao bolesnik odgovaram na upite jednoj stranoj osobi, a ne ogriješim se o svoje dužnosti i kao čovjeka i kao građanina, ne smije me se bez suda staviti na lomaču! Neka piše o meni, što hoće i neka me tuži, kome hoće — ali ja se ne dâm od nikoga na svijetu terorizirati, a ponajmanje od njega, koji je ovdje isto to što i ja, a nikakav moj zapovjednik, a još manje skrbnik.

Sestra Nataša je već prvo veće opazila ovu promjenu kod nas i kada je mjerila temperaturu, jer smo sva četvorica imala povišenu, a i po razgovoru, koji se to veće, a i slijedećih večeri slabo odvijao i neprestano zapinjao. Ona je htjela povesti razgovor u pravu kolotečinu, pitala ovo i ono, no to joj nije uspijevalo. Mene je pitala, što ja mislim o Rusiji i kakav sam imao prvi utisak u ruskom zarobljeništvu o Rusima. Nisam joj htio spomenuti ruskog liječnika kad su me zarobili, ni ćušku u Lavovu, a ni moj prelaz preko ruske granice, da još i nju ne ozlojedim. Bio sam čvrsto odlučio otići iz ovog društva, dakle i iz bolnice, čim se toliko oporavim, da budem sposoban za putovanje. Čekao sam samo na prvu zgodnu priliku i izliku, koja mi se je uskoro i pružila.

TURSKI VOJNICI.

Ruske su novine, a osobito »Ruskoje Slovo« neprestano pisale, da turska vojska nema nikakve organizacije, da je već na pol rastepena, a to da se najbolje vidi po turskim zarobljenicima, koji da su vrlo slabo odjeveni i da vanredno slabo izgledaju. Jednog predvečerja dopremili su u naše odjeljenje bolnice desetak turskih zarobljenih vojnika. Iz naše se sobice čulo premještanje kreveta, spremanje, a i mnogo više glasova nego li obično, koji su k nama dopirali iz velike dvorane. Zamolio sam sestru Natašu, kada je došla na naš redovni večernji razgovor, bi li smio s njome ići, kada bude oko 9 sati zadnjiput pregledavala bolesnike. Zanimali su me turski vojnici, a ja sam se već bio dobro izvježbao u hodanju i mogao već dobra pol sata stajati na nogama.

Sestra je Nataša pristala i mi smo išli od bolesnika do bolesnika. Jako me bilo zanimalo, kako izgledaju. Kreveti su im bili poredani jedan uz drugog. Svi su bili po narodnosti Kurdi, a pripadali su neredovitim odjelima turske vojske na Kavkazu. Odjeveni su bili vrlo slabo. Neki su došli samo u kabanici i u čizmama bez hlaća i gaća, jer su imali proljev i bili su bijedniji i još više iscrpljeniji nego što su ih ruske novine opisale. Išao sam od kreveta do kreveta i sve ih pogledao. Svi su bili bradati, sićušni ljudi između 30—40 godina i vrlo teško bolesni. Lica su im bila upala i žuta, a uslijed crne brade bolest kao da se još jače na licu

isticala. Gledao sam na bolesničkoj uzglavnoj karti njihovu temperaturu. Jedna je polovica imala vrlo visoku temperaturu, a druga nisku, samo + 35° C. Skoro su svi bili bez svijesti i neprestano nešto buncali, od čega sam ja bio razumio samo: Allah — allah — allah Onima sa 35° C temperature postavili su i s jedne i s druge strane rebara boce pune tople vode, koja je trebala pomoći i ugrijati te žive mrtvace.

U prvi sam čas dobro shvatio situaciju i znao sam na čemu sam. Meni više nije bilo mjesta u bolnici, gdje su smješteni ljudi sa niskom temperaturom od 35° C, a to znači da su zaraženi kolerom! A zašto su ih smjestili među druge bolesnike, koji su ranjeni, zašto ih nisu izolirali i otpremili u karantenu?! A oni sa visokom temperaturom nemaju li tifus ili druge zarazne bolesti? Što je vrlo vjerojatno. Iz tih razloga moram otići odavle što prije, moram se u najkraće vrijeme ukloniti iz ove zaražene okolice.

Slijedećih sam dana zamolio primariusu, da bi bio dobar i izvolio me otpustiti iz bolnice. Primarius se začudio mojoj molbi i zapitao me, iz kojih bi razloga želio otići odavle. Kada sam mu rekao, da bi volio što prije vidjeti Sibiriju i tamo se smjestiti, nije mi dozvolio otići i primjetio mi, da se još nisam dovoljno oporavio. Rekao mi je, da bi najbolje bilo, da u bolnici ostanem još dvije-tri nedjelje i poslije Božića sasvim oporavljen, da bi mogao otići. Primariusu sam neprestano radi moga odlaska dosađivao i uznemirivao ga, dok napokon nije pristao, da odem odavle. Meni je bilo nepojmljivo, da jedan liječnik, jedan primarius bolnice kao i cijela uprava bolnice ne vidi ili ne će da vidi, da smještanje bolesnika bez karantene među ranjene vojnike znači u najboljem slučaju samo epidemija jedne vrsti, ako ne njih više!

Vani je bila zima 20—30° C. Teško mi se bilo dijeliti i od bolnice i od bolničkog osoblja, a napose od sestre Nataše i primariusu. Iz bolnice se moralo ići najprije na vojno sabiralište za transport (t. zv. Transporthaus), daleko od bolnice pol sata, a odanle do kolodvora isto toliko vremena.

ODLAZAK IZ BOLNICE. — U VLAKU. — GRANICA IZMEĐU EUROPE I AZIJE.

Sestra Nataša mi je dala na put jedan kilogram šećera u kockama, malo čaja, dvije maramiće i Tolstojev roman: Vojna i mir uvezan u 4 lijepa sveska. Ta mi je knjiga imala biti kao trajna uspomena na nju. U džepu sam imao desetak kopjejacka, za koje sam usput mogao mnogo toga kupiti. Na rastanku mi je sestra Nataša rekla, da bi me volila vidjeti još jednom poslije rata. I meni bi bilo drago i milo, da sam ju mogao još jednom vidjeti. Poslije moga odlaska iz Samare nisam ju više

nikada ni vidio ni čuo za nju. Pred dvije ili tri godine donijele su zagrebačke novine vijest, da je neki ruski izbjeglica Klüpfel, ne varam li se u Nici, pucao u jednu francusku groficu zbog ljubomora. To je možda bio njezin brat. Tu sam i posljednji put čitao njezino prezime.

I na sabiralištu i na kolodvoru čekali smo svagdje po nekoliko sati. Nas određenih za Sibiriju nije bilo mnogo, brzo su nas smjestili i vlak je naskoro krenio put Sibirijske. Ja sam dospio u mali odjeljak II. razreda, sa baršunastim sjedalima k jednom isto tako kao i ja rekonvalescentnom časniku, rodom odnekuda iz Austrije. Na postajama, gdje je vlak duže vremena stajao, dolazili bi k nama u posjete drugi časnici iz susjednih vagona, a i obični vojnici iz III. razreda. Ovi su vagoni bili starijeg tipa i nije se kroz njih moglo prolaziti iz jednoga u drugi.

Na određenim smo postajama dobivali dnevno samo objed, svejedno kao i ruski vojnici za vrijeme transporta. Jelo je bilo dobro kadikad mogao bi kazati upravo izvrsno. Za opskrbu je bilo određeno dnevno, ne varam li se jedan rubalj. Večeru nismo obično dobivali, a kojiputa ni objed. Kada nismo dobili jelo cijeli dan ili samo večeru, bili su podčasnici naše pratnje, t. zv. konvoji, obvezani isplatiti nam ili jedan rubalj ili od njega odbiti svotu za večeru. U većini slučajeva nisu ništa isplaćivali. Nama, naučenima na red, bio je ovaj postupak prvi teški udarac u Rusiji. Novac nismo dobivali, nikome se nismo mogli pritužiti, bili smo izručeni na milost i nemilost samovolje pojedinaca. Nije teško izračunati, koliko se je moglo dnevno na takav način zaraditi novaca, ako je u vlaku bilo samo pet stotina zarobljenika. Područje korupcije je započelo!

U jutro i na večer hranili smo se obično samo kruhom i maslacem te pili čaj. Za par kopjeja može se kupiti na većim ruskim postajama čajnik, veći za kipjatok t. j. toplu, kipuću vodu, a manji za pravljenje esencije. Uprava ruskih željeznica daje na svakoj postaji kipjatok, koji se dobiva u posebnoj prostoriji. Dakle nismo mogli biti ni gladni ni žedni!

Mene je veselilo, kako će izgledati prelaz preko Urala. Uralsko se gorje nije moglo vidjeti kroz prozor vagona, jer su sva stakla na prozoru bila tako zamrzla, da se kroz njih nije moglo ništa vidjeti. Geografi nisu još ni sada složni u tome, gdje je granica Sibira, neki ju predlažu dalje na istok od Urala do rijeke Oba-Irtiša, dok službena Rusija smatra Ural granicom između Europe i Azije. Ruski su nas vojnici upozorili, da se nalazimo na hrptu Urala, gdje željeznička pruga prelazi u Sibiriju. Tamo su Rusi podigli jedan stup, koji pokazuje granicu Europe i Azije. Dan je bio lijep, sunčan, vanredno bistar, no jako hladan. Prozore smo otvarali često, da ne bi prošli pokraj toga stupa. Parovoz je počeo davati oštrije i jače signale nego li ih obično daje. Vlak je počeo pola-

ganije ići. Svi su se prozori otvorili. Svi smo čekali granicu starog kontinenta, granicu stare Azije.

Iz prozora se vidio visoki crveni stup, obelisk od opeka, na kojem se prema zapadu kočio natpis: Europa, a prema istoku: Azija. Vlak je stao. Svi, koji su sposobni za hodanje, izašli su iz vagona. Željeznička uprava kao da je htjela svakome putniku dati priliku, da se oprostí s Europom. Meni se u taj čas činilo kao da smo mi zarobljenici u ovom vlaku lješina, koju puste prije zakapanja na zemlju, da se još jednom ogleda za svojom domajom, za svojom prošlošću. Zbogom Europo, zbogom rodni moj kraju! Zbogom svi moji i zbogom sve moje! Hoće li mi ikad poći za rukom vratiti se u Europu?! Najveći, ali i najhladniji kontinent otvara nam svoja vrata, kroz koja ćemo lako unići; no drugo je pitanje, kako ćemo izaći odavle i da li ćemo uopće izaći.

Na jednoj su nas stanici sve iskricali i premjestili časnike u drugi vlak u treći razred, a momčad u četvrti. Na naše pitanje do kuda će ići ovaj vlak, odgovorili su ruski vojnici, a naši konvoji, da je vlak određen za Krasnojarsk. Zapitao sam, kako je daleko taj Krasnojarsk, čije mi je ime do sada bilo nepoznato. Rusi su skoro jednoglasno odgovorili: Nje daljoko (ne daleko), samo dvije tisuće vrsta (dakle nešto više od 2000 km!). Njima, Rusima nije daleko 2000 kilometara! 2000 km je njima blizu. Mi možemo prema tome računati, da će nas zarobljenike bacati i premještati bez ikakve zle namjere na daljine od tisuću kilometara i više, jer to nije njima daleko!

IZOBILJE U SIBIRIJI.

Svagdje se na postaji moglo kupiti živežnih namirnica u količinama, koliko je tko htio, a i za jeftine novce. Osobito je bilo u izobilju maslaca, napunjenog u malu pivsku burad i poslananu u veće ili manje hrpe. Na daskama pred drvenim tržnim kućama stajale su naslagane buljke, t. j. komadi bjeloga kruha. Prodavalo se i pečenih gusaka, kokoši, kobasica, svinjetine, a i lepinje sa sirom i bez sira. Suhoga mesa ili šunke nisam nikada vidio u Sibiriji. Inače je svega bilo u izobilju skoro tako kao kod nas prije rata u Srijemu. Sibirija je dakle vrlo bogata! Ona spada među najbogatije krajeve na svijetu! Počeo sam se čuditi i tome bogatstvu i toj jeftinoći. Sibiriju sam si predstavljao prije nego sam došao u nju kao divlju, neplodnu i hladnu zemlju, u kojoj kažnjenici i »soslani«, politički prognanici umiru od »hlada i od glada«. Mislio sam, da na čovjeka napadne — odmah čim izađe iz kuće ili iz vlaka — ako ne medvjed, a ono barem čopor vukova. I gle, mjesto toga — svuda na stanicama mirni život sa mnogo živežnih namirnica. Ravna me

Sibirija potsjetila na ravni Srijem, sjetila me na Srijem, ali na Srijem bez jake zime.

Među zarobljenom momčadi, koja se s nama u istom vlaku vozila, bilo ih je nekolicina i od naše, šeste pješačke regimente. Na početku rata mogao si je svaki zarobljeni časnik uzeti jednoga služaka, kasnije je rusko vojno zapovjedništvo dozvoljavalo na pet časnika po jednog služaka, a pred padom carizma na deset po jednoga. Pod boljševičkom vlasti dobili smo potpunu slobodu t. j. boljševici su svima zarobljenicima prestali davati prinadležnosti, na koje su bili obvezani ženevskom konvencijom t. j. stan, hranu vojnicima, a časnicima stan i mjesečno 50 do 150 rubalja, prema činu časnika. Time su naravno i služaci otpali automatski.

Odabrao sam si jednoga inteligentnog Peštanca, po narodnosti Mađžara, a po zanimanju kartaša po kafanama. Ovakvi su ljudi obično čovjeku odani, ako im se olakša život. Taj se novi služak preselio u moj odjeljak vagona i uredio si ležaj na gornjem za spavanje određenom dijelu, na gornjoj daski. Priređivao bi mi čaj u jutro i na večer, dijelio je sa mnom sve što sam imao. Mjesečno je imao dobiti par rubalja, bolje jesti, bolje spavati, a i biti u društvu, koje vodi razgovore ne samo uvijek o sitnim potrebama života nego i o kulturnim i znanstvenim pitanjima.

UKRADENA GUSKA. — TUČNJAVA.

Moj je služak na jednoj postaji kupio pečenu gusku, koja je baš bila ispečena i sasvim topla, tako topla, da ju nismo mogli jesti. A kako je lijepo i zamamno mirisala ta guska! Svima su nam — štono riječ — za-zubice rasle. Da se malo ohladi iznio ju je služak i metnio na policu u hodnik, u kojem se nije ložilo, a opet nije bilo ni jako hladno. U ruskim vagonima trećeg i četvrtog razreda su postavljene željezne peći, koje se lože drvima. Prema propisu ruske željezničke uprave dobivalo se na određenim postajama drva za te peći, a dobivalo ih se toliko, da se je peć uvijek žarila i u vagonu je bilo skoro pretoplo. Ako se je dakle htjelo brzo jesti, moralo se je gusku iznijeti na hodnik. Poslije kratkog vremena izašao je služak po gusku, ali se nije vratio odmah s njom natrag. U hodniku je vladala tišina i kada je vlak sa postaje krenio nije bilo u njem nijednog tuđeg i nepozvanog putnika osim nas. Najednom je nastala buka, deranje i zazivanje u pomoć. Na podu hodnika ležao je neki zarobljenik, kojemu je moj služak klečao na prsima i tukao ga nesmiljeno po glavi i prsima, a gnječio nogama kao kakav mijeh te vikao: Csirke-fogó (piličar)! Pasivni član ovoga dvoboja je stenjao i zvao u pomoć. Mi se drugi nismo mogli snaći i nismo znali, zašto ga tuče. Na moj

upit, zašto ga tuče, odgovorio je služak, da pogledam u zahod. Tamo na podu ležala je naša guska. Ležala je naša guska, ali je bila sva iznakažena. Ovaj se piličar sakrio u zahod i osjetivši miris guske uzeo ju i počeo jesti. Kako nije imao noža, grizao ju je svuda, tako da valjda nije bilo mjesta, gdje ne bi bila nagrižena. Gadilo mi se da jedem meso, u koje je drugi zabadao svojim zubima i mi smo ju pustili na podu. Na prvoj je postaji služak izbacio piličara iz vagona i za oproštaj mu priljepio par zaušnica. Tako nam se bio izmaknio dobar i slantan ručak!

UŠI. — ISKRCAN U OMSKU. — »SEJ ČAS!«

Uslijed neprestanih posjeta vojnika dobio sam uši. Ispočetka ih nisam osjećao, no kasnije su me počele gristi pak sam bio prisiljen, da ih trijemim. Rusi su nam rekli, da se približavamo velikom gradu Omsku, gdje će vlak stajati nekoliko sati. Ja sam započeo lov na uši, sjedio sam samo u gaćama i pregledavao sve svoje stvari. Snijeg je padao u krupnim pahuljicama, vjetar je zavijao i tjerao snijeg oko prozora. Vani je bila prava snježna mećava, kada je vlak stao u Omsku. Nisam ni pomišljao, da bi ja ovdje morao izaći i zabavljao sam se lovljenjem tih nametnika, kada stupi ruski časnik u naš vagon i zapita ima li ovdje »Slavjana«. Moji suputnici pokazaše na mene. Taj me časnik zapita, kakve sam narodnosti i kada sam mu rekao, da sam Hrvat uzeo je od mene i zapisao sve lične podatke naglasivši mi, da moram »sej čas« (odmah) sići sa vlaka. Brzo sam se obukao, uzeo svoje knjige i zbilja odmah izašao. Nisam još znao, što znači ruski, carski: sej čas ili siju minutočku (ovu minutu t. j. odmah). Kada se kazalo »odmah«, to je značilo barem još sat-dva vremena.

Bilo mi je žao rastati se sa svojim suputnicima. Da ostanem s njima pošao sam tražiti onoga časnika, da ga zamolim e bi me ostavio s njima i da s njima idem u Krasnojarsk. Taj časnik o tome nije htio ni govoriti. Oprostio sam se sa mojim društvom i pošao u vojničku čekacnicu. Velika dvorana, u koju može stati oko tisuću ljudi vrvila je zarobljenicima sviju slavenskih naroda. Najviše je među njima bilo Bosanaca. Dvorana je bila jako hladna, makar da su u njoj gorile dvije velike peći. Tresao sam se od zime. U njoj t. j. u dvorani čekali smo dobra dva sata. To je bio jedan kratki »sej čas«; kasnije sam doživio i duljih »sej čas«-ova. Mi smo se uvijek smijali i ismjeivali Ruse, kada bi nam rekli tu riječ, jer smo znali, da će se taj »sej čas« izvršiti, odnosno nastupiti vrlo kasno ili uopće nikada.

SMRZNUTE UŠI. — GRAD OMSK. — »KRJEPOST«.

Poslije dvosatnog »sej čas«-a došli su u dvoranu vojnici sa štihom (bajonetom) na puškama i počeli na nas vikati: »pašol, pašol«, t. j. da idemo iz dvorane. Već smo u dvorani bili dosta ozebli, a čim smo izašli na zrak, prodrla mi je zima »sej čas« do kože. Bilo mi je jako hladno, vjetar je zavijao snijegom. Mi smo stajali oko četvrt sata, dok se nismo svi postavili u dvoredove. Tu su nas prviput brojili sa »sorok«. Ovdje sam prviput u Sibiriji oćutio surovost i bezobzirnost ruskoga carizma. Svi smo bili lako odjeveni, samo u običnim vojničkim cipelama i običnoj vojničkoj kabanici, a morali smo stajati na zimi ispod trideset stupnjeva sa jakim vjetrom. Ruski časnik nas je oslovio sa par riječi i uputio nas, kako se imamo vladati u Rusiji. Istaknio je prvo, da nam nije dozvoljeno hodati po hodniku, kuda hodaju ruski građani. Hodati da smijemo samo cestom, a da se ne bi usudili ići u kakav bolji lokal. Tamo da nije dozvoljeno ići ni ruskim vojnicima, a kamo li nama. U svoj je govor neprestano mješao razne ogavne ruske izraze. Grozio se teškim kaznama onome, koji se ne bude držao reda i propisa. Osobito je volio izraz »sukin sin« (t. j. kučkin sine) i tim nas izrazom neprestano počašćivao. Moji supatnici nisu skoro ništa od toga govora razumjeli. A i bolje da nisu! Barem nisu znali, što ih čeka!

Od kolodvora do prvih kuća grada vodi cesta kroz otvorenu i sasvim nezaštićenu ravnicu. Tu je vjetar uz -30°C duvao nesnosno. Svuda oko mene su bili Bosanci. Bosanske su regimente u Austriji imale posebno odijelo, a na glavi samo fes. Ja sam obukao na glavu vunenu snježnu kapu i preko toga vojničku kapu i spustio s nje rubove preko ušiju. »Uši! Uši! Smrzavaju nam se uši!« — orilo se neprestano. Rukama su se hvatali za uši, trli ih.

Meni nije na ušima bilo zima. Razgovarao sam uz put sa ruskim vojnikom i pitao ga, zašto je taj časnik takvim tonom govorio. »Pa tako oni uvijek govore i s nama« — bio je odgovor. Taj me je vojnik upozorio i na to da pogledam napise na boljim lokalima. Svuda po mjestima kroz koja smo prolazili i u kojima sam boravio, vidio sam na tim boljim lokalima natpis: »Sobakam i soldatam vhod vospreščajetsja« (Psima i vojnicima ulaz zabranjen)! Ova je zabrana vanredno ogorčila ruske vojnike. Poslije sam sa hiljadama od njih razgovarao o toj zabrani, koja ih vrijeđala zato, što su ih uvrstili u isti »čin« kao i pse, vrijeđala ih je više nego li batine ili čuške, što su ih redovno dobivali.

Po cesti nam je bilo teško hodati. Na smrznuti saonik se uhvatilo snijega i noge su nam izmicale. Bosanci su već počeli jaukati. Oni predamnom dobili su neki čudnovati izgled! Na ušima su im se napravili mjehuri kao manji ili veći krumpir, kako kod koga. U gradu su nas štitile

ulice i bilo je već malo toplije. Kada smo došli u vojarnu poslije polsatnog hodanja, polovica je Bosanaca imala mjehure pune tekućine na ušima. Kako su svi bili uslijed toga upravo deformirani!

Grad Omsk imao je pred ratom nešto manje od 100.000 stanovnika. Po prostoru je vrlo velik. Samo je u sredini izgrađen moderno i ima samo jednu ulicu sličnu onima sa zapada a to je Nevskij prospekt. Ostali

Slika 9. Nevskij prospekt, glavna ulica u Omsku.

dio grada je selo. Omsk je osnovan kao tvrđava protiv urođenika, osobito Tatara, koji su ga nekolikoputa bili i opsjedali. Još i sada postoje jedna vrata od četiriju vrata stare tvrđave. Za vrijeme revolucije povećalo se stanovništvo za sto postotaka.

Nas su odredili u vojarnu krjepost (tvrđava). Desetak velikih vojničkih zgrada sa velikim prostorom za vježbanje pješadije. Sav je taj prostor bio ograđen t. zv. palisadama t. j. jelovim stupovima visokim oko 6 metara, na polovicu rascjepljenim, a na vrhu zašiljenim i duboko u zemlji zabijenim. Okrugli dio tih stupova bio je okrenut prema vani, a ravni prema dvorištu te krjeposti. Na vrhu palisada, u sredini te u visini od dva metra iznad zemlje bile su povučene žice. Ulazilo se u krjepost samo na jedna vrata za pješake i jedna za kola. Glavna je straža bila na ulazu, a stražilo je po nekoliko vojnika s obje strane palisada.

Ova je krjepost bila prije kaznionom, u kojoj je »sjedio« i Dostojevski. Od starih zgrada kaznionice porušene su bile sve osim dvije, a za

njih tvrde neki Rusi, da je Dostojevski u jednoj od njih živio. Druga je zgrada bila navodno kovačnica, u kojoj su okivali kažnjenike. Uz te dvije stare prizemnice stoji staro zvonce, koje je davalo kažnjenicima znakove, signale, da ustanu i legnu ili da imaju krenuti na posao. U mirno doba je krjepost bila na glasu. Neposlušne bi vojnike slali u Omsk u krjepost i načinili posebni bataljon kazne radi (t. zv. Strafbataillon). S vojnicima su postupali okrutno.

Kadgod sam pogledao u ovo zvonce ili kad bi zarobljenici zazvonili na njemu, uvijek sam se sjetio onih čvrstih značajeva bili oni književnici ili ne, kojima je glas toga zvonca regulirao život. Sjetio sam se na njih i bio ogorčen, jer je uz zvuk toga zvonca ostavilo ovdje svoje kosti mnogo ljudi, koji se nisu htjeli pokloniti carizmu.

Nas su doveli u jednu moderno izgrađenu zgradu krjeposti. Ja sam bio dodijeljen u veliku sobu, u kojoj su bila u sredini skela izgrađena od dasaka na dva sprata za spavanje i ležanje. Na tim je daskama već ležalo nekoliko zarobljenika, a nekoliko ih je hodalo po sobi. Samo je u jednom uglu bila peć, koju su doduše ložili, no njezina se toplina nije dalje osjećala nego samo na par metara od nje. U jednom je uglu bio smješten stol sa par klupa, a u suprotnom uglu bure za piće. U sobi je bilo hladno, jedva da se je malo osjećala toplina. Bure je na površini vode bilo smrznuto; tko je htio piti morao je željeznom žlicom probiti led. Nigdje nije bilo nikakve posteljine. Kuda sam ja to dospio? Nije li zlo što sam otišao iz bolnice? Ne bi li bilo bolje da sam ostao tamo!? pitao sam sada sebe. Ostanem li u ovoj prostoriji mjesec dva dana bez pokrivala, bez slamnjake — kako ću ovako slab izdržati tu zimu. Pošao sam kroz zgradu, da nađem bolju i topliju sobu, bolje mjesto i krevet ako je moguće.

TOPLA SOBA. — BADNJAK. — NOVI ZNANCI.

U Omsk sam došao tik pred Badnjak t. j. 22. XII. 1914. »... već sam Ti pisao na jednoj dopisnici, da sam došao u Omsk dne 22. XII. o. g. Dc. 12. prosinca bio sam u bolnici u gradu Samari, gdje sam ležao jako teško bolestan oko šest tjedana, ranjen ubodom bajonete. Još jedan centimetar i srce bi mi bilo probodeno — te bi bio »Schluss« svega! Skoro sam tri tjedna imao temperaturu od 39—40° C. Žao mi je, da je danas veliki blagdan kod kuće — a ja sam sâm ovdje«. (Iz lista od 25. XII. 1914., Omsk).

Na uglu zgrade, u prizemlju, bila su vrata jedne sobe. Svuda su bile jednake prostorije i svuda je bilo jednako. Odlučio sam još zaći ovamo, možda će ovdje biti štogod boljega. Pokucavši unišao sam u sobu sa tri kreveta. Unutra su bila dva zarobljena časnika. Na moj upit, je li treći krevet slobodan, odgovorili su mi jesno. Pošao sam po moje knjige i za-

tim se smjestio na krevet kod prozora. Oba su časnika bili Bosanci i poručnici bosanske regimente (mi smo ih skraćeno zvali be-ha od bosan. herceg. t. j. b. h.). Jednom sam ime zaboravio, a drugi se zvao Savić, koji je bio studirao kemiju u Innsbrucku. Poslije je proživio kao dobrovoљnik veliku kalvariju i vodili su ga već na smrt osuđenog u Beogradu (za vrijeme okupacije) na stratište. Brzo smo se sprijateljili. Sada je Dr. Savić ravnatelj realne gimnazije u Osijeku.

Bilo mi je baš ugodno. Peć je dobro grijala, slamnjača je puna i čista i ja sam se baš lijepo smjestio. Njih su dvojica bili već koju sedmicu prije mene došli i dobili su novaca, kao što im je to pripadalo. Savić zimi je sam ponudio par rubalja u zajam, dok ja svoje ne dobijem. Vojnička kantina u krjepcsti sasvim je jednostavno uređena, obična soba sa namještajem. U kantini se dobro jelo, skoro sama ruska jela, ukusno pripravljena, a vanredno jeftina. Kantiner, dobar trgovac, sjetio se, da je katolički Badnjak i pitao nas, što bi mi željeli, da nam priredi. Većina katolika je bila za riblju juhu i pečenu ribu. Badnju sam večer proveo sa Savićem. Juha je od ribe bila ukusna, a pečena riba tako tečna i slasna i išla mi u tek kao malo koja riba doslije u životu. Ispod kože sa oguljenom sitnom ljuskom bila je vrsta masti debela oko jedan centimetar. Riblje meso natopljeno tom masti bilo je bolje nego li od ijedne naše slatkovodne ili morske ribe. Zanimalo me, kako se ta riba zove i gdje ju hvataju i zapitao sam kantinera za to. To je velika riba iz Irliša, a biva dugačkom do jednog metra i teškom do deset kila. »Naše su sibirske rijeke« — hvalio se dalje kantiner — »tako bogate na ribama, ne istom kakvim nego plemenitim, da im je premca tražiti. U europskim rijekama nema takvih riba! Zimi je teško loviti ove ribe, jer se voda smrzne i led biva mjestimice do dva metra debel, pa je stoga teško ove ribe loviti. Ribari ih love ili tako, da iskopaju zdence u ledu i u vodu spuste bubnjeve ili stoje na straži s puškama i kada se na površini vode u zdencu pojavi meljma, onda pucaju na nju. To su lovci na ribe.« Meljma je vrlo skupa riba.

U krjepost je svaki dan dolazilo mnogo novih zarobljenika austrijske i njemačke vojske. Većina ih je bilo Nijemaca iz Austrije i nešto malo iz Njemačke. Došlo je nešto i Poljaka, koji su od svih nas najbolje prolazili. U gradu Omsku bila je jedna jaka poljska kolonija, koja je veliku brigu vodila o zarobljenicima poljske narodnosti, pomagala ih na svakom koraku, zvala neke od njih k sebi u goste, tražila im, a i nalazila privatna namještenja. Sklapali smo nova poznanstva, jedan je drugoga posjećivao u njegovim prostorijama i pripovijedao jedan drugome svoje doživljaje. Vrijeme nam je prolazilo brzo i zabavno nam je bilo u ovoj zimi. Na drugi dan Božića sam doznao, da se može brzojaviti uz

dozvolu ruskog vojnog zapovjedništva i ja sam kući brzojavio i na karti pisao, da sam brzojavio. »Brzojavio sam Ti na drugi dan Božića. Sigurno si taj brzojav već i primila! Omsk, 29. XII. 1914.« Brzojav je došao dne 27. XII. 1914. u 1/2 9 sati u jutro, a glasio je: »Sretne blagdane želi Antun«. Bio sam i ja primio brzojavnu čestitku za Novu Godinu. Svi su moji rođaci dakle znali, da sam živ i da se zdrav nalazim u Omsku. To mi je bio vrhunac sreće.

Kako sam živio sve vrijeme u krjeposti? Po svom običaju ustajao sam rano. Malo bi se po dvorištu prošetao, najviše pol sata. Kupio si »Omskij Vjesnik« i »Ruskija Vjedomostji« (dobro uređivani list ruske inteligencije iz Moskve) i čitao, malo razgovarao i slušao razne doživljaje. Kadgod bi došli novi zarobljenici, pošli bi k njima da možda nađemo kojega znanca.

Od Kijeva do Samare ima 1671 kilometara, a od Samare do Omska 2806.

ŠEĆERLI MILAAZM.

Oko Nove Godine počeli su u krjepost dolaziti i turski vojnici. U našu je zgradu dospio jedan turski časnik. Ruska je vojna uprava vrlo zlo postupala sa svim turskim zarobljenicima u Omsku. Ispočetka im nisu htjeli davati ni novaca ni hrane. Mi smo turskog časnika naše zgrade izdržavali zajednički, svaki je od nas dao par kopjejaka za njegov ručak i večeru. On je po narodnosti bio Kurd, a po činu poručnik kod topništva. Tkogod je k njemu pristupio nije se mogao s njime sporazumjeti, jer je on znao samo turski i kurdski. Pošao sam mu u posjete. Na daski u prizemlju velike dvorane sjedio je skrštenih nogu taj turski časnik. Bio je pedesetih godina, odjeven u sasma novo odijelo sivo-zelene boje. Lice mu je bilo žuto-smeđe, mali brčići, kosa i oči crni kao najcrniji ugalj. Bio je više mršav nego li pun u licu. Od ušiju prema ustima spuštale su mu se tri ili četiri bore. Sjedio je mirno kao kakav kip, kad sam došao k njemu. Činio mi se više kao kakva figura od porculana nego li živo biće.

Pristupio sam k njemu i naklonio su se. On je trgnio glavom, okrenuo se prema meni i pogledao me začuđeno. Činilo mi se, da je on lutka, koja se oživila. Iza poklona vrlo brzo sam dizao desnu ruku od sredine prsiju do čela i rekao: mahsus selam! Ovaj muslimanski pozdrav kao da ga je elektrizirao. Crne su mu oči zasjale, lice nasmijalo, pružio mi je ruku i nešto odgovorio turski ili kurdski. Želio sam, da se upustim u razgovor s njime, ali nisam znao, kako bi počeo. Palo mi je na pamet mnogo turskih riječi, što su ih Šokci primili od Turaka, a dozvao sam si u pamet i ono malo znanja turskog jezika, što sam ga stekao učeći turski zajedno sa pokojnim doktorom Julijem Domcem, mojim dragim prijateljem, dok smo bili zajedno na sveučilištu u Grazu g. 1905. Tome sam

Turčinu počeo nabrajati sve turske riječi, kojih sam se sjetio: su (voda), arpa-su (pivo), ekmek (kruh), terzi (krojač), taraba (plot) itd.

Ispočetka nismo se mogli skoro nikako sporazumjeti, no kasnije malo znakovima ruku malo mojom zalihom turskih riječi počeli smo se i sporazumjevati. On je bio milâzm, poručnik kod topdžija (tob, turski znači: top, kanona) i sudjelovao je u bojevima na kavkaskoj fronti. Tamo im je bilo teško i da su se tamo hranili samo brašnom (un, dakik). Turski su naime vojnici naučeni na veliku izdržljivost i mogu živiti samo od brašna, koje žvaču. Milazm je bio i oženjen. Najstariji mu je sin bio bio jüzbaša, kapetan, stotnik, (jüz = sto) kod pješadije. Volio je jesti sve, što je slatko, a u čaj je metao mnogo više šećera nego što među drugi. Kada sam mu rekao šekjer (turski, a znači slador) i donio kocke nasmijao se, raširio usta i nakesio se tako, kao što to čini mačka pred dobrim zalogajem. Naklonio mi se i od tog časa postali smo još veći prijatelji. Pošto je volio sve slatke stvari, nazvao sam ga šećerli milazm, slatki poručnik.

Sa velikim je ponosom izgovarao riječ »milaazm«, kratko izgovorio prvu slovu »mi« i povišenim glasom, a »laazm« u basu otvorivši usta kao šaran, kada diše izvađen iz vode.

Njegovi susjedi su mi pripovijedali, da se jedino sa mnom razgovara, a inače da samo sjedi s podvinutim nogama i da samo bulji nekuđa u zrak. Blaženi orijentalni mir! Mi smo mogli i razgovarati i čitati — i opet nam je bilo teško. A kako je njemu istom moralo biti! Ili mu je možda radi kizmeta bilo lakše nego li nama! Tko bi mogao pravo zaviriti u tu rebus-sliku, u dušu šećerli milazma!

Oko tri tjedna sam se s njim družio sve dok nisam pošao na selo. Milazm je bivao sve povjerljiviji prema meni i počeo mi pripovijedati i o Tripolisu. Udario bi se rukom u prsa, rekao turski: ja, zašutio i dočao: Tripoli. Htio je time valjda kazati, da je sudjelovao u ratu s Talijanima. Sjetio sam se turskog junaka i spomenuo njegovo ime, polako izgovarajući slovke: En-ver-bej! Čim je čuo to ime, oživio je iznenada, pa skočio sa svoga mjesta kao što iz zasjede skače mačka na svoj plijen. Bio je srednjega stasa, malo zgrbljen. Dugim koracima prošao je kraj mene, oči su mu se zažarile i kao da je vatra planula u njima. Viknuo je: Enver-bej! počeo bježati i smijati se, zastao i okrenuo se k meni te rekao: italiano, italiano! Shvatio sam to tako kao da prikazuje, kako su Talijani bježali pred Turcima. Najednom se namrgodio, lice mu dobilo okrutni izraz. Zaustavio se, rukom pokazao, kako se grkljan siječe i rekao: italiano, italiano! U tome je momentu bio tako strašan i užasan, da sam si pomislio: s ovim se čovjekom ne bi htio sastati na bojnom polju, jer je u stanju počinuti i najveće okrutnosti.

Odnekale je dospio šah u njegovu blizinu. Vidio je, da igraju šaha i kada sam došao k njemu smijući mi je slatko izgovorio po nekoliko put riječ: šah. Pokazao sam rukom kao da mičem figure i on mi je glavom maknio, a to sam shvatio, da bi se i on igrao šaha. Kako ja ne igram šaha, odnosno kad igram igram vrlo slabo, našao sam mu igrača, dobrog šahistu. Šećerli milazm kao da je oživio kod šaha. Igrao je izvrsno. Poslije su dolazili do njega i drugi šahiste. On ih je sve uvijek pobijedio. Pripovijedao mi je, da je šah narodna igra Kurda i da ga oni počinju igrati još kao dječaci. Poslije moga odlaska na selo igrao je milazm cijele dane šah, a kad sam se nakon pet mjeseci povratio u Omsk, pripovijedali su mi šahisti, da ih je on sve uvijek pobijedio.

Uvijek se rado sjećam toga Kurda i uvijek si pomislim u sebi: zdrav mi bio moj šećerli milazm!

SIBIRSKA ZIMA. — VATRE NA KRSTOPUČU.

»LAKO JE UKRAST . . .«

U Sibiriji su najjače zime, ruski se kaže: moroz, između katoličkog i ruskog Božića. Te su zime započele. Temperatura je pala na -40°C tako po prilici četrnajst dana dugo. U grad sam išao za vrijeme tih »moroz« par puta. Mi smo smjeli u to doba ići u grad na šetnju kada smo htjeli, od ranog jutra do 9 sati na večer. Ja sam se od bolnice osjećao još slabim i nisam se rado upuštao na šetnje od jednog sata. U grad je trebalo četvrt sata i natrag isto, onda još malo hodati po gradu i to bi mi bilo previše. Zime su mi bile nepodnosive, zima je prodrla odmah do kože, čim bi stupio na zrak. Na svim uglovima ulica ložila se vatra. Putnici po ulici nisu hodali nego bježali tako i ja. Trčao sam od vatre do vatre, malo se ogrijao i opet dalje. Grad je opustio. Išli su samo oni Rusi ulicama, koji su morali i mi znatiželjni zarobljenici, koji smo htjeli malo okusiti sibirsku zimu, »sibirskij moroz«.

Kod zime ispod 40°C teško je zagrijati i malu sobu, a kamo li ugrijati veliku, a napose one druge dvorane vojarne. Zima prolazi i kroz najdeblji zid građen od opeke i kroz stijene kuća načinjene od balvana. Rusi su mi pripovijedali, da najmanje prolazi zime kroz zidove od opeke ako ih se izvana pokrije još sa daskama. Između dasaka i zida da je vrsta zraka, koja da ne propušta tako lako zimu. Zgrade naše krjeposti nisu bile obložene daskama. I u našoj je sobici bilo hladno. Zima je prolazila kroz stijene i mi smo naša tri kreveta morali postaviti u sredinu sobe. Pred Bogojavljenje popusti zima na neko vrijeme i Rusi se o »vodo-kreščeniju« kupaju u rijekama. Poslije Bogojavljenja dolazi drugi jaki val zime.

Ono drva, što smo dobivali od vojne uprave, bilo je premalo, da dovoljno ugrijemo našu sobicu. Pošao sam do zapovjednika krjeposti da zatražim više drva. Od njega sam dobio odgovor, da drva više nema i on mi je samo, kao iz rukava sipao riječi, kojima me je odbijao: »njet (ne), njet njelzja (ne smije se), njevazmožno (nemoguće)! Obratio sam se i na jednoga vojnika, koji bi me uvijek nagovorio, kada bi se sastali. Bilo mu je milo, što govorim ruski, tužio mi se na svoje pretpostavljene, da loše postupaju s njima, s ruskim vojnicima. Mislio sam, da će mi on moći pomoći glede drva. Taj mi je vojnik rekao, da uprava krjeposti dobiva toliko drva za zimu, da bi nam još više mogli davati, no oficiri da od tih drva prodađu jedan veliki dio, a ostatak samo da dopreme u krjepost. Oni »kradut i prodajut« (Oni krađu i prodaju) naglašavao je on nekoliko puta. Poslije su se ove glasine raširile i među sve zarobljenike. Madžari su na pr. zvali zapovjednika ne »načalnjik« nego »nagy-csaló« (t. j. velika varalica) i izgovarali prema ruskom: načaló.

Služak nas trojice bio je Poljak iz Galicije. Opće je poznato bilo prije rata u austrijskoj vojsci, da velika većina Galičana voli »links schwenken«, kao što smo mi govorili t. j. voli krasti. Obratio sam se glede drva i na služaka, da ih on nabavi. Kupiti se nije imalo gdje — rekao mi je. Ogorčen radi toga primijetio sam mu: »Ukradite onda!« Služak se postavio u položaj »pozor«, salutirao i javio kao da je na službenom raportu: »Lako je ukrasti drva, samo da znamo, gdje ih ima!« Sutra dan nam je već donio drva, koja su u susjedstvu krali i preko palisada na nevjerojatan način donášali u krjepost. Krali su i stvari iz dućančića na bazaru, a Rusi ih nisu nikada mogli uloviti.

Najugodnija smrt*)

I.

Ljudi osjećaju hladno odnosno toplo svejedno, kao i glavobolju na razne načine: što je nekima hladno, to je drugima toplo i obrnuto. U stanim mjestima sjevernog dijela Južne Amerike, kada toplina iznosi 20 stupanja Celzija, sastaju se građani i zabrinuto se jedan drugome tuži: che frejo, kako je hladno! U Sibiriji pako smatraju zimom t. j. hladnim temperaturu ispod 20 stupnjeva Celzija. Ako je temperatura minus dvadeset stupnjeva, onda Sibirjaci govore: sjevodnja tjoplo, danas je toplo! U Sibiriji su najstrože zime u prosincu, između katoličkih i pravoslavnih Božića te u drugoj polovici siječnja, a iznose minus 40—55, koji puta i 60 stupnjeva Celzija.

Moj krevet je bio blizu prozora sa popucanim unutarnjim staklima okna male sobice u vojarni krjeposti Omska. Ne poznavajući Sibiriju i ne znajući, što je sibirski zima, prvo sam večer kod spavanja okrenuo glavu prema prozoru. U jutro sam jedva ustao, glava mi je bila teška kao uborak, a bolila me tako, da nisam mogao pravo ni misliti, a kada sam govorio činilo mi se kod svake riječi, kao da mi u mozgu udara netko čekićem. Liječnik me je pregledao i ustanovio tešku neurasteniju, a za lijek odredio razne praške. Tjedni su prolazili, boli nisu popuštale, a lubanja me sve jače boljela. Kako sam rado s ruskim vojnicima razgovarao, upitao me je jednoga dana jedan od njih, što mi je, da tako umorno izgledam. Kada sam mu sve pripovijedao, reče mi: baci sve te praške u peć, ugrij rađe njima barem malo tu našu hladnu Sibiriju. — Ti imaš reumu lubanje. Namaži je jodom i boli će ti prestati, no glavu moraš kod spavanja držati ne uz prozor, nego na protivnoj strani. Kosu sam ošišao do kože, namazao jednom tinkturom — i glavobolje je nestalo za najkraće vrijeme.

Polovicom siječnja pisao sam u bolnicu u Samaru Bečliji. Za par dana je stigao njegov odgovor. Kratko vrijeme poslije moga odlaska iz bolnice, buknuo je tamo najprije pjegavi tifus, a kasnije i kolera. Epide-

*) Prevedeno na mađarski pod naslovom: Legkellemesebb halál. (Részlet a Háborus emlékeim 1914—1920. című írásaimból). Napló (Subotica) broj od 20. I. 1935.

mija je upravo decimirala bolesnike. Umrlo je nekoliko i liječnika i sestara. To mi je bila zadnja vijest, što sam ju dobio o samarskoj bolnici.

Prije odlaska na selo upoznao sam se u Omsku sa dva Slovenca, rezervna časnika (be-ha) i s njima se zajedno fotografirao. Kadunc Antun, koji sjedi meni uz desnu ruku, bio je tehničar u Grazu. Drugom, koji stoji, zaboravio sam ime. Kući sam poslao desetak tih fotografija, a samo su dvije od njih prispjele. »Tara 26. XI. 1917. Možeš li me prepoznati? Fotografija potječe iz vremena, kada sam izašao iz bolnice . . .«

Još kao šestogimnazijalac u Vinkovcima, počeo sam učiti ruski i čitao u originalu Turgenjeva, Tolstoja i Gorkoga iz knjiga, koje je nabavio moj stariji brat. Od pisaca mi se najviše bio sviđao Turgenjev i njegovi opisi ruskih seljaka, mužika. Prije rata sam bio uvijek težio, da upoznam ruske seljake na vrelu i da posjetim Rusiju. Car i carizam nisu mi bili simpatični, jer sam ih bio dobro upoznao iz ruskih revolucionarnih časopisa, koje sam za vrijeme moga dvogodišnjega studija u Švicarskoj redovno čitao i upoznao u pravom svijetlu. Čim me je prestala boliti glava, odnosno lubanja, odlučio sam zamoliti ruskoga pukovnika, rodom Poljaka, a zapovjednika vojnih zarobljenika u Omsku, da mi dozvoli ići na selo, da živim u krugu samih ruskih seljaka, a daleko od ostaloga kulturnoga svijeta. To je bilo vrlo teško postići, jer je rusko vojno ministarstvo izdalo zapovijed, da ranjene i slabe ratne zarobljenike, koji su izašli iz bolnice nije slobodno slati na selo, odnosno na rad, a ja sam se jedva gibao i micao. Drugo, još je teže bilo doći do pukovnika, jer je on u carsko doba bio »mali bog« — kao što su ga Rusi nazivali. Trebalo se najprije nekako dovući, doći do njegova ađutanta, a istom ako on nađe za shodno — moglo se ući i ići k pukovniku. Pazio sam stojeći nekoliko dana kod pisara, gdje se uvijek nalazilo i motalo mnogo zarobljenika, kada su vrata od pukovnikove sobe otvorena, da bez posredstva ađutanta šmuknem u sobu k pukovniku. On je bio strog čovjek, nije volio mnogo razgovarati, no lijepo se uvijek ponašao prema zarobljenicima i išao im na ruku. Uhvativši zgodan momenat, kada nije bilo u blizini ni ađutanta, ni drugog kojeg časnika, došao sam do otvorenih vrata pukovnika i pokucao na samom dovratniku. Pukovnik je gledao na nekakav spis, pa čuvši kucanje, pogleda me i reče mi blagim no ostrim glasom: »Kako ste se usudili doći sam k meni? Što želite!« Rastumačio sam mu, da bi htio upoznati ruskog seljaka u njegovu domu i na izvoru i da već dugo godina za tim težim, jer mi se sviđaju iz literature tipovi ruskih seljaka. »Koje ste narodnosti?« zapita me. Kada sam odgovorio, da sam Hrvat, pogleda me i zapovijedi resko, službenim tonom: Za tri dana idete sa transportom u Novo Caricinskoje.

Pismena zapovijed je glasila: Sto vojnika — zarobljenika sa poručnikom Vrgočem, ima na večer doći dne 24. siječnja 1915. u državnu

zemljanku kod kolodvora, tamo prenoćiti i ranim vlakom krenuti prema Novo Caricinskoje. Svi vojnici, koji su imali sa mnom ići bili su iz Galicije, većinom su bili Poljaci, Mazuri, a samo ih je nekoliko bilo maloruske narodnosti. Odjeveni su bili u ratnoj sivo-smeđoj odori bivše austrougarske vojske sa zimskim kaputima. Bili smo svi prelako odjeveni za sibirsku zimu. Zemljanke su ruske podzemne kolibe, kojima je samo krov stršio nad zemljom. Stijene su im bile visoke oko dva i pol metra, a obložene su bile daskama. Krov je u sredini podupiralo kojih deset stupaca. Vrata su bila obložena s jedne i s druge strane slojem stisnute vune, a do njih su vodile stube sa desetak stepenica. Na jednoj i drugoj polovici zemljanke, lijevo i desno od stupaca u sredini njezinoj bile su daske za spavanje u dvije etaže. Na protivnoj strani od vratiju stajala je oko dva metra visoka peć, okrugla sibirska, poput kule posebno sagrađena peć, koja dnevno troši samo par cjepanica, a grije izvrsno. Krov je zemljanke bio pokriven samo opekama, koje su bile izrezane sa površine zemlje obrasle travom. Takve krovove ima i većina seljačkih kuća u Sibiriji, jer po ljeti pada tamo vrlo malo kiše i nema opasnosti, da takav krov prokisne, odnosno da se slijeva mnogo vode-kišnice u zemljanku.

Mjesta za ležanje bilo je za nešto preko sto ljudi. Bilo je ugodno toplo, kada smo unišli oko 5 sati — dakle već za mraka. (Zimi je dan t. j. vidno u srednjoj Sibiriji od 9 sati u jutro do po prilici 4 sata poslije podne). Teški sibirski »moroz«, kako oni tamo zovu najjaču, dakle pravu sibirsku zimu, bili su započeli. Spustila se već pred par dana neka, rekao bi magla ili bolje reći neki hladni poluprozirni dim, kroz koji se moglo vidjeti samo na pedeset koraka. Svaki se od nas smjestio kako god je mogao. Bilo nam je ugodno u tome toplom, podzemnom prostoru. Vani je bilo —46° C, pak nam je čaj sa kruhom, što smo ga dobili za večeru vanredno prijao. Ruska momčad određena da s nama boravi i da nas prati u Novo Caricinskoje, njih pet sa dva podčasnika, bila je vanredno ljubazna s nama.

Stariji podoficir prišao je k meni i zapitao me odakle sam. Kada sam mu rastumačio, gdje leži Hrvatska i da je ona uz more, odnosno okolo mora, uz topli Jadran, reče mi:

— Teško će vam biti u hladnoj Sibiriji! Približuje se najveća studen! Umiratj nado, umiratj nado! — ponavljao je nekoliko puta. Meni naravno nije bilo jasno — zašto bi trebalo umirati i umrijeti.

Kući sam pisao: »Omsk 24. I. 1915. Sutra putujem u selo. Adresa naznačena. Novac nisam dobio. Treba ga reklamirati . . .«

Do našeg se novog sela trebalo voziti oko 100 kilometara željeznicom do postaje Moskalenka, a onda prema jugu nekih 50 kilometara saonice.

Ruski kapetan došao je rano u jutro oko 4 sata, da nas isprati na vlak, koji je odlazio u 5 sati. Prije odlaska toplo nas je zarobljenike nagovorio rekavši, da se ne žalimo ništa na Ruse, ako nam i bude teško. Život je u Sibiriji i u mirno vrijeme težak — a u ratu je još gore. Ruski seljaci nisu vam neprijateljski raspoloženi. Vi niste krivi, što su vas drugi poslali u rat i vi ne bi trebali ništa da patite«. Okrenuvši se k našoj pratnji, ruskim vojnicima, uzdignutim glasom je naložio: »Zapovijedam vam, da ne postupate zlo s ovim zarobljenicima. Njihovo zlo imate olakšati, a ne povećati ga!« U dva smo se vagona smjestili. Svatko je imao mjesto i da leži. Ruski su naime vagoni tako uređeni, da svaki putnik ima mjesto i za spavanje. U dvije su etaže daske za spavanje. Na putu se starijem podoficiru desila neprilika. Prolazeći kroz vagon i zatvarajući vrata za sobom, povukao ih je jednom rukom vrlo brzo i jako, druga mu je ruka neoprezom zaostala, vrata su uhvatila tri prsta i jako ih ozlijedila. U Omsku sam prije odlaska bio kupio malu ručnu ljekarnu, očistio sam mu ranjene prste hidrofilnom tkaninom i omotao ih i povezao ovom. »Kako Vas zovu po ocu?« — zapitao me je taj podčasnik. »Otac mi je Petar, a ime mi je Antun«, odgovorio sam mu. »Otsada ću Vas zvati Anton Petrović, kao da ste pravi Rus.« Njemu se je dakle to moje samaritanstvo tako svidjelo, da se je sa mnom sprijateljio i uvrstio me među Ruse, koji su me za mog petmesečnog boravka u tome selu zvali skoro svi Anton Petrović, a ne službenim, vojničkim nazivom: g. poručnik ili mojim prezimenom.

Na postaji nas je dočekalo tridesetak saonica. Svaki seljak, koji je htio uzeti k sebi zarobljenika na rad, bio je obvezan, da si ga i sa željezničke postaje dovede. Po mene je došao jedan šezdesetgodišnji starac, sasvim sijede duge brade kao u Mojsije i sijede duge podrezane kose. »Tko je časnik?« isticao se njegov glas na kolodvoru. Kada sam prišao k njemu, činilo mi se, da sam došao pod zaštitu Golijata, vrlo jakoga dobroćudnoga čovjeka, kojemu sam bio sezao samo do ramena. »A . . . a, Vi naš, Vi — naš, moj dorogoj«, dragi moj — reče mi. — Ja sam Vas uzeo k sebi. Na mjesec ćete mi plaćati petnajst rubalja za stan, hranu i poslugu«. Donio mi je »valjenke«, čizme napravljene od stisnute vune, da ih obučem. Ivan Vasiljević (tako se on zvao) me neprestano nagovarao, da skinem svoje turističke švicarske cipele i da obučem »valjenke«. Usprkos njegova nagovaranja nisam obukao »valjenke«, jer sam mislio, da će mi biti toplo i u mojim debelim cipelama. Dok su seljaci izbirali, koji će kojega vojnika uzeti k sebi, odveo me moj novi stanodavac na čaj u jednu nisku, malim plotom ograđenu seljačku kuću.

U sibirskim ruskim selima nema, a nije bilo ni prije rata, gostiona. Do navještaja rata prodavao se alkohol kao državni monopol u državnim dućanima. U stanovite kuće mogli su se putnici svratiti i dobiti čaj. U

jednu takovu »čajarnu« (da joj to ime dam) uđosmo nas dvojica. Dugi drveni stol, dvije klupe, dva jednostavna kreveta, mali primitivni ormarčić, bili su pokušstvo oniske sobe, bez pomosta t. j. samo sa zemljanim podom. Uz peć je čučalo nekoliko seljaka, čija se lica nisu jasno vidjela, jer je petrolejska svjetiljka vrlo slabo svijetlila. Oni su šutili i neprestano žvakali sjemenke suncokreta. Čulo se neprestano pucketanje sjemenki, mljaskanje ustima, iz kojih se ispružao vršak jezika, sa kojega bi ljuskice sjemenki uz stanoviti zvuk padale na pod. Seljaci su ruski po čitave sate žvakali (oni to zovu »šaljkatj«), a da ne bi prozborili ni jedne riječi za sve vrijeme te zabave (zabava ruski znači i guljanje).

Po sobi se šetao jedan čovjek, evropski odjeveni građanin, kojih 40 godina, sa malom bundom. Kada je spazio Ivana Vasiljevića reče mu: »A to si ti, Ivane — a — a došao si po svoga oficerčika, da si ga odvezeš! Da i ja putujem kući — povezao bi se s tobom. No — što ću, ja ću njima već pokazati! Što će oni sa mnom vojevati, idem ja do Schmidta, generalnoga guvernera, pak ću se potužiti protiv njih! Otići će oni svi tamo, gdje sunca nema!« Neprestano se grozio taj čovjek, a ja nisam znao ni kome, a ni zašto. Seljaci su žvakali, pljuckali i šutili u toj polutamnoj sobi.

»Moramo čekati, dok sunce ne izađe« — govorio je Ivan Vasiljević — »dok se sasvim ne razdani — onda ćemo istom krenuti svi zajedno. Sada je sredina zime, pak čopori vukova, koji puta njih na stotine, znadu napasti putnike! Čajku vipijom — (ispiti ćemo čašu čaja) — i onda na put«. Seljanka oko 30 godina stara, dosta ljepušna, crnomanjasta, srednjega stasa, donijela je samovar sa čajem, nekakve kolače, nalila kipuću vodu u čajnik, koji je postavila na gornji otvor, dimnjak samovara. Punu dozu šećera metnula je preda me i rekla: »Izvolite se služiti, jedite čaja (ruski seljaci ne kažu piti, nego jesti čaj), izvolite si uzeti čaj sa šećerom, to je čaj sa »prikuskoj«, a ne sa »pridumkoj«, Ivan Vasiljević časti«. Naravno je, da ja taj način podvorbe i nudenja nisam razumio. Istom poslije mi je bilo jasno, kako sam bio lijepo pogošćen. Većina naime ruske sirotinje nije pila ni u mirno vrijeme čaj sa šećerom, kao što mi obično pijemo sa par komada šećera na jednu čašu nego je uzimala četvrt kocke u usta (dakle kao kakvu zakusku, delikatesu) i preko tog komadića šećera popila po par čaša čaja. Tako se pilo čaj sa »prikuskoj«. S »pridumkoj« se pilo ovako: na sredinu stola uz samovar postavili su jednu kocku šećera, svi u nju gledali i mislili (dumali, a misao — dumka, kaže se ruski), da piju čaj sa šećerom. Kako je za vrijeme rata bilo zabranjeno točenje alkoholnih pića, išli su sibirski seljaci u čajarne lumpati, svaki si je uzeo po jedan ili dva ručnika na rame i natrčali samovar i natjecali se, tko će više čaja popiti. Kod toga su se znojili i neprestano brisali znoj ručnikom. »Vypil arbuz«, ispio sam lubeni-

cu tako veliku i pokazivali rukama veličinu te lubenice — tako su se hvalisali. To je značilo, da je dotičnik ispio samovar velik kao lubenica.

II.

Spomenuti čovjek evropski odjeveni građanin, koga su zvali »batjuška« pio je sa mnom čaj sa 4—5 komada šećera u svakoj čaši. On je neprestano grdio i grozio se. Meni je bilo teško slušati te grožnje, a nisam ih ni razumio. Batjuška je otišao, kada se razdanilo na kolodvor, a meni će nato moj stanodavac: »Eto vidite, zastupnik Hrista, naš svjašćenik, na zemlji riga i sije neprestano mržnju, a riječi ljubavi zapale mu u grlu. Sva mu se ljubav privezala uz cara. Ide u Omsk k generalu Schmidtu, da upropasti neke seljake, koji su selom pripovijedali, da su in flagranti (to je rekao u ruskom dijalektu) zatekli na slami matjušku, batjuškinu ženu sa jednim momkom. Na propovijedi je zadnje nedjelje sve opisao, što govore po selu. Naš je batjuška Vostorgovac. Vi sigurno ne znate, što to znači. On je donedavna bio pjevač u crkvi, zna lijepo pjevati, pozna sve molitve, a od svećenika Vostorga, kojega je u Sibir poslao car da vaspita svećenike, naučio je čitati i pisati i malo teologije. Ođan je caru kao bjesnaja sabaka (bijesan pas), koji će njemu za volju ugristi i najnedužnijega čovjeka! Eto, to je naš batjuška, — čuvar ruske pravoslavne vjere u našem selu!«

Poslije dvomjesečnog boravka u selu bilo mi je držanje batjuške jasno. Od hiljadu stanovnika pravoslavne vjere pripadalo je pravoslavnoj crkvi samo jedna trećina, a dvije ostale trećine pripadale su udruženjima kojih petnajst sekti.

Poslije 8 sati počelo se razdanjivati. Žuta kugla se postepeno sve jače isticala kroz maglu valjda u svim nijansama narančaste i žute boje, a samo je malo bilo crvenila na njoj. Polumagla je kao prozirni veo obuhvaćala bijelu sibirsku ravninu, a sunce ju obojadisalo raznim žutim nijansama od žuto-narančaste do sivo-bijele i sivo-crvenkaste boje. Žutilo se pomalo odražavalo na kristalnoj površini snijega, pa je izgledalo, da se iz snijega diže nekakvi žuti veo, žuta vrsta magle, koja se slaže sa bjelilom snijega i sa nasmedom bojom magle u žućkasto-narančastu koprenu, koja je kao magla i kao snijeg obavijala zemlju. Što se je sunce više dizalo, nestajalo je sve više tih nijansa žute boje, dok nije žutilo prešlo u jasno-sivu boju tokom jednoga sata.

Saonice su se poredale u kolonu i bili smo gotovi u 9 sati za odlazak. Naše saonice bile su prve. Na prednjem sjedalu je bio Ivan Vasiljević i starši unteroficir, a na zadnjemu ja sam. U ostalim saonicama su bila po tri, četiri vojnika. Saonice su bile dosta duboke, jer su bile određene za voženje težeg tovara. U njih je moglo stati mnogo slame i skoro, da bi se čovjek u tu slamu mogao zavući kao u kakvu kamaru sijena ili slame.

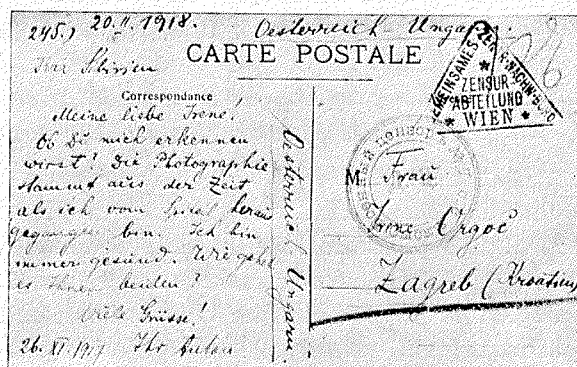
Čim smo krenuli, osjetio sam jednu rekao bi, električnu struju, koja je pošla od nogu do glave i kao da sam se stresao te malo zadrhtao. Nešto kasnije kao da je hladan mlaz prošao kroz čavle od cipela u noge. Omotao sam noge pokrivalom, no kratko vrijeme iza toga prolazila je zima na sve strane do nogu. Na nogama sam imao samo široke hlače vojničke i gaće, na gornjem dijelu tijela sam imao prsluk od kožuha (kao što ga nose u Srijemu seljaci) i kabanicu. Glava je bila omotana šalom.*) Na šalu vojnička kapa, a sve sam zamotao t. zv. bašlikom t. j.

Slika 10. Na desno gore pisac u turističkim cipelama sa čavlima, rukavicama od jelenje kože i sa kapom na glavi. Uz njega sjedi Antun Kadunc u valjenkama i s bašlikom na glavi.

*) Taj sam šal dobio koncem kolovoza 1914. od gđice Veljkov, kćerke pravoslavnog župnika u Klenku, a sestre moga prijatelja ljekarnika, u oči navale bivše austrijske vojske na Šabac, kada sam ih posjetio u to doba.

kapucom od devine dlake tako, da su se vidjele samo oči. Saonice su se kretale po utrtoj saoniku brzinom kojih 10 km. na sat. Vjetra nije bilo nikakvog, a povjetarac se čutio samo uslijed brze vožnje. Kroz cipele se počelo penjati nekoliko hladnih stupova, koji kao da su noge bušili, kao da su se probijali kroz meso bockajući nogu u više paralelnih smjerova

Slika 11. Naslov karte od fotografije poslana 26. XI. 1917. god.

od tabana prema gore. Sišao sam sa saonica, a za mnom i starši unteroficir te skoro sva momčad. Po putu od saonica utrvenom teško se hodalo, no ipak je neugodni osjećaj zime barem malo popustio. Dugo se nije moglo pješaćiti, jer smo se prepolako gibali, pak pješice prije mraka ne bi bili mogli stići u selo. Morali smo opet u saonice. Kroz rukavice od jele- nje kože kao i kroz rukave ljetne bluže i kabanice prolazila je zima do kosti ruku. Prsti su postali negibivi i činilo mi se, kao da su ukočeni. U noge kao da su došle hladne šipke, iz kojih se zima sve više širila. Ni ho- danje ni lamatanje rukama i udaranje o ramena nije pomagalo više. Zi- ma je zagospodovala njima. Legao sam iza odužeg trčanja za saonicama u sijeno.

Ivan Vasiljević me pokrio gunjem i metnuo na mene svu slamu. Glava me nije dosada ništa zebila, no čim sam legao — neugodni, jaki mraz, kao da mi je ofurio čelo (od jake zime naime kao i od vrućine na- staju mjehuri). Lubanjom mi se hladnoća širila od čela dalje prema za- tiljku. Činilo mi se, kao da je kost lubanje smrznuta i da hladi mozak. Tijelom su mi prolazili srsi, teško sam micao nogama i rukama, jer su mi postale kao odrvenite. Iz lubanje kao da su doticale neugodne igle mozak i bockale po njemu. To je bockanje bivalo sve jačim — a meni sve hladnije i neugodnije, sve su jači hladni srsi prolazili cijelim tijelom. Počeo sam se tresti. Hladne igle iz lubanje prodirale su sve dublje u mo-

zak, osobito jedna kao da je sve dublje prodirala od ostalih i sve jače bušila — krčila, — pravila si put kroz glavu. To me je jako bolilo. Zimu sam sve bolnije osjećao sve dotle, dok jedna takova ledena igla nije ubola u jedno mjesto mozga. Bol mi počela kao i hladnoća bivati slabijom, kao da me je nekakva unutarnja sila počela grijati, postepeno mi je bivalo sve ugodnije i ugodnije. Ruke, noge, trup, glavu jedva sam mogao micati. Cijelo tijelo postalo je već skoro ukočeno. Nekakvo ugodno čuvstvo počelo se širiti cijelim tijelom. Bilo mi je tako voljko, kao da sam u blizini tople peći, koja me polako grije, a krv kod toga kola nekako sa vrlo prijetnim osjećajem. Činilo mi se kao da se nekuda dižem, penjem iz ovih hladnih saonica. Znao sam, da se smrzavam. Bio sam svijestan, da se približujem kraju života.

Nije mi međutim bilo ništa žao kao ni teško dijeliti se sa svijetom. Sunce se već bilo diglo i prolazilo kroz hladni veo magle i jače obasjavalo tužnu kolonu putnika na putu u rusko selo. Ta magla obavita sunčanim tracima izgledala je pred mojim očima, koje sam jedva mogao otvarati, kao neki bajoslovni, vrlo lijepi kraj, gdje čovjeku biva sve ljepše. Moj sin mi dolazio pred oči, kao da sam ga gledao na dalekozor — kao tuđe biće: tako mi je bilo ravnodušno sve i on i cijeli svijet. Sve sam se teže mogao micati — a sve mi je ugodnije bilo. Ugodne misli i osjećaj kao da su se počele iz mene odstranjivati i kao da sam sasvim prestao misliti. Najednom sam začuo riječ: smjorz, smjorz (smrznuo se), koja je zvučila kao zbor nekakav, koji je pjevao samo jednu pjesmu od jedne jedincate riječi »smjorz«! Izgubio sam sasvim svijest! Tišina je sasvim zavladala mojim mozgom. »Smjorz, smrznuo se«, viknuli su ukučani Ivana Vasiljevića od uzbuđenja, kada su me ukočenog, smrznutog odnijeli iz saonica u sobu.

Kada sam došao k svijesti ležao sam u jednostavnom seljačkom krevetu, pokriven jorganom, na kojemu je bila položena bunda. Nekoliko osoba sjedilo je uz moj krevet. »Mi smo mislili, da ste se smrznuli, g. poručnik, kada su Vas dovezli k nama. Morali smo Vas trti snijegom, da se oživite. Već ste četiri dana kod nas, a Vi ni ne znate, gdje ležite, ne znate ni tko Vas je primio, ni tko Vam je pomogao«.

Iza pol godine biti sam u sobi, ležati u krevetu u toploj sobi, biti u kući ljudi, koji ti dobro žele, moći se nesmetano podati svojim mislima — to mi je bio kao neki duševni preporod. Glava mi je bila teška, lubanja kao nekakav obruč stiskala mozak, čelo me bolilo. Rukama sam i nogama jedva micao. Aspirin, kodein te jodna tinktura, kojom sam se mazao, pomogli su i osmi dan sam već mogao ustati iz kreveta i zajedno objedovati sa mojim gazdom. Meni su u počast priredili »boršč« (juha od kupusa i mesa). Ta ugodna kisela juha dobro mi je činila. Teško mi

je samo bilo, što smo svi vadili sebi jelo iz zajedničke zdjele, jer tanjira nije bilo, a vadio je svatko svojom žlicom iz nje.

To se veće skupilo mnogo gostiju, seljaka, došli su na čaj. Pozvali su u svoju sobu mene i staršeg unteroficira. Teško mi je bilo sjediti, volio bi bio ležati, no morao sam u društvo, jer su se okupili prvaci sela. Neprestano su govorili cijelo veće o otrovu, o jezeru u selu, o otrovanju marve. — Nijemci da su otrovali vodu pa su cijela sela izginula.

Cijeli taj razgovor nije mi bio jasan. Sutradan mi je istom sve puklo pred očima.

Novo Caricinskoje selo sa kojih 1000 stanovnika najednako Bjelorusa, Malorusa i Velikorusa, utemeljeno je bilo prije 7 godina, a imalo je 4 jednako duge ulice, koje su se križale na širokom prostoru. U sredini toga krstopuća bilo je slatkovodno jezerce, promjera kojih sto metara, a duboko 3—6 metara. Na jugo-zapadu od sela ležalo je veliko jezero sa slanom vodom. Na tome su slatkovodnom jezercu mogli napajati seljaci marvu. Ruska kolonizacija je naseljivala u to doba evropejske seljake u Sibir samo uz rijeke ili slatkovodna jezera.

Rano u jutro, dok sam još spavao došao je k meni tamošnji seoski knez sa našim staršim, probudio me i rekao mi ovo: »Moram Vas danas otpraviti u bolnicu Zemstva (Zemstvo je okružje, na koje je Rusija prije rata bila razdijeljena). Vi ste i još jedan vojnik teško bolesni, bogzna kakvu bolest imate. Vi morate otići iz sela, jer sam obvezan otpraviti sve bolesnike iz sela u bolnicu. Saone su spremne za put i stoje pred kućom.« Bio sam zaprepašten, jer putovati još jednom po ovoj zimi, to bi bio konac, odnosno smrt za mene.

»Vi ste civilna vlast i meni nemate ništa zapovijedati. Uostalom ja nemam nikakve zarazne bolesti, a samo takvi bolesnici moraju odmah u bolnicu, a ne oni koji su ozebli i na pol smrзли. Meni može zapovijedati samo vojna vlast, a građanska ne. Ja ću popustiti samo sili i to vojničkoj. Mene može odavle odstraniti samo vojno zapovjedništvo, a ne seoski knez.«

Taj seoski knez, star oko 45 godina, bio je za jednu glavu viši od mene, plave puti i očiju, pravilnoga lica, velike žuto-smeđe neuređene brade, duge nepočešljane podrezane kose kao »bubikopf«, kakvu obično nose stariji ruski seljaci. Čim sam prestao govoriti, knez se isprasio, chio dignuo glavu, na prsa metnuo znak, na kojemu piše: knez općine. To je značilo, da službeno nastupa, a tko mu se od općinara ne bi htio pokoriti, taj bi bio kažnjen i to oštro kažnjen radi neposlušnosti carskoj vlasti, s kojom se nije bilo uputno šaliti.

»Vi vojenno — pljennij (zarobljenik) oficir, morate ići odavle u bolnicu!« — izderao se na mene, na jadnika bez zdravlja, snage i sredstava, a on pun svega, ponajviše carske moći i sile.

Kada nisam nikako htio popustiti i pristati na to, da me pošalje u bolnicu, malo se umekšao, pogledao na staršeg, koji je sve to šuteći slušao i rekao: »I starši mi je danas usput naglasio, kada smo išli k Vama, da ja ne bi imao prava Vama zapovijedati. Dobro! Ostanite u selu, ali iz ovoga stana morate izići. U ovoj sobi, koja je nasuprot Vašoj, jest »feldčerski punkt« (skladište lijekova za ovaj kraj). Vi niste samo časnik nego i ljekarnik. Vi ste izliječili staršeg unteroficira. Vi ste naš vrug (neprijatelj) i mogli bi otrovima iz feldčerskog punkta otrovati naše jezero u selu i upropastiti našu marvu, a time i nas, kao što su to Germanci (t. j. Nijemci) mnogoputa napravili za vrijeme ovoga rata!«

Naravno da sam odmah pristao, da se preselim u drugi stan. Starši mi je brzo primijetio, da seljak, gdje on stanuje, ima vrlo toplu sobu. Ta soba da bi bila za mene najpodesnijom od svih u selu, a on da se je već sa vlasnikom sporazumio.

Na saonicama me starši odvezao u moj novi dom. Soba nije imala t. zv. sibirsku peć nego samo štednjak od kojega su cijevi za dim vodile u stijenu, jedan zid, visok metar i pol, koji je sezao dalje od polovice sobe i nju dijelio na dva nejednaka dijela: u manjem dijelu bez prozora stajao je samo moj krevet. Bilo mi je tako toplo, da sam se skoro »kuhao«. Ostali dio sobe imao je dva prozora, bio je nešto veći od onoga prvoga, u njemu je bio postavljen stol sa dva stolca u blizini vrata.

Iste saonice, kojima sam se preselio u novi moj stan odvezle su Poljaka — vojnika u Zemsku bolnicu, udaljenu od nas trideset kilometara. Pratio ga je tamo ruski vojnik Moskvich (jer je rodom iz Moskve zovu ih tako). Umotali su ga vrlo dobro, pokrili šubom i slamom. U bolnicu ga nisu htjeli primiti, jer da je ona određena samo za građane, a ne za vojničke bolesnike i sutradan su natrag doputovali. Kada su ga unijeli u sobu, ustanovili su, da mu se smrznula jedna noga od gležanja dolje. Sljedeći dan su ga saonicama odvezli na željezničku stanicu i zatim u vojnu bolnicu u Omsk. Poslije mjesec dana dobio sam iz vojne bolnice u Omsku službenu obavijest, da je umro i da ga imamo brisati iz našeg službenog spiska i popisa zarobljenika. Nije se znao tako energično oduprijeti kao ja i zato je valjda ranije svršio. Za po prilici mjesec dana oporavio sam se bio tako, da sam već mogao ići na šetnju u selo.

U sibirskom selu Novo Caricinskoje

Dok sam bio na fronti, u bolnici u Samari i logoru zarobljenika u Omsku — bio sam si živo želio, da budem sam samcat, da se uzmognem malo podati svojim mislima. Kada smo gazili po blatu Galicije, koju sam dvaputa pješice za vrijeme bojeva prošao, pak kada bi vidio prolazeći putem konjsku staju od pletera, karakterističnu za istočnu Galiciju — zavidao sam konjima, jer su se u ono kišno, hladno doba mjeseca rujna — listopada 1914. mogli skloniti u suhi i barem donekle topao prostor i jer su bili sami, odijeljeni i ako ne sasvim, a ono barem prividne, od najvećeg žamora, od najveće buke, koju običnim izrazom zovu vojna ili rat. Zavidao sam im, jer su bili udaljeni od toga najvećeg zla na svijetu.

»ŽARENOJE«.

U mojoj sobi bio sam sada sam samcat, bio sam tako rekuć odrezan od cijeloga svijeta, bio sam istrgnut iz rata. Bio sam istina bolestan, no jake tjelesne konstrukcije i zdrava srca, pa sam se zaufano nadao, da ću brzo ozdraviti i biti normalnim kao i prije rata. Po propisima ženevske konvencije, od ne znam koje godine prije rata, bile su se obvezale sve države na svijetu, da će prema zarobljenicima postupati po propisima te ženevske konvencije, prema kojima su niži časnici do uključivo kapetana dobivali pedeset rubalja, a viši od kapetana dalje sedamdeset i pet. Obični vojnici su dobivali ili hranu u gradovima ili dvadeset pet kopjejaka. bez hrane u selima. To su ruski seljaci znali. Zato su se prije našega dolaska upravo otimali, tko će uzeti sebi zarobljenika. Dnevni prihod od 25 kopjejaka bila je velika svota za sibirskog seljaka. U Sibiriji se nije osjećao rat sve dotle, dok nije nastala revolucija i dok cara nisu zbacili. Sibirski produkti: pšenica, raž, maslac, marva, divljač, raznovrsne ribe, kupus, rijetka krzna bili su upravo za badava. Činovnička obitelj u gradu od pet do šest članova živila je i odijevala se od plaće u iznosu od trideset rubalja. Funta govedine i svinjetine stajala je pet do osam kopjejaka. Što se novca i mjesečnog prihoda tiče, bio sam dakle novčani veleposjednik, jer su učitelji u tome selu imali manje od trideset rubalja mjesečne plaće!

*) »Žarenoje. Spremanje živeža za zimu. Pred duševnom depresijom« prevedeno je na mađžarski pod naslovom: *öt hónap egy sziberiai faluban. Zsarenoje.* — *Napló* (Subotica) broj od 16. XII. 1934.

K meni u sobu prvih osam dana nije nitko dolazio osim gazdarice, koja mi je u jutro i na večer donášala samovar sa maslacem i kuhanim mlijekom, a u podne ručak. Ova samoća, tišina i mir činili su mi vrlo dobro. Cijeli sam dan ležao u krevetu, koji je bio smješten uz zid štednjaka, dakle u manjem dijelu sobe. Štednjak je vrlo dobro grijao, u sobi je bilo i pretoplo. Ta mi je toplina godila, jer je bila uvijek jednaka. Uzimao sam dnevno u jutro po jedan aspirin, a na večer po jedan kodein. Na večer sam pario noge u kipućoj vodi, a rebra i čelo mazao jednom otopinom. Za kratko vrijeme sam se počeo ugodno osjećati i ustajati te hodati po sobi. Slatko sam jeo u jutro i na večer, no ručati nisam mogao. Dobivao sam preko jedan mjesec dnevno za ručak uvijek jedno te isto jelo: »žarenoje«. To je bila neke vrsti pečenka — suha i tvrda kao potplati na cipelama — sa suhim prepečenim krompirima. Moja mi je gazdarica pripovijedala, da se ta delikatesa ovako pravi: odsiječe se oko pol kile govedine, oguli nekoliko krumpira, doda maslaca, malo posoli i metne u dobro zagrijanu krušnu peć, koja je bila smještena u većoj sobi moje gazdarice. To se meso peklo kao kruh dva tri sata u tepsiji — i onda mi ga je gazdarica dnevno donosila i uvijek s nekim ponosom rekla: pažalujsta kušatj (izvolite jesti), kao da se je radilo o najbolje pripremljenom i najtečnijem bifteku! Kada je gazdarica vidila, da se ja te njezine delikatese ni ne dotičem, rekla mi je: Zašto Vi to ne jedete, to je najbolje jelo! »Žarenoje« jedu sva ruska gospoda! Međutim ja o tom »žarenoje« nisam ni jedne riječi našao ni prije toga, a ni poslije toga, akoprem sam tako rekuć svu rusku literaturu pročitao u originalu za vrijeme moga šestgodišnjeg boravka u Sibiriji. Zamolio sam je, da mi kuha variva, kupusa ili graha, jer drugog variva nemaju sibirski seljaci, a ona mi je i opet rekla, da gospoda jedu samo meso. I tako sam neprestano kroz mjesec dana uživao u tom specijalitetu moje gazdarice. Uživao i morao uživati!

SPREMANJE ŽIVEŽA ZA ZIMU.

Ovda — onda me je došao pogledati starši unteroficir, ne da me kontrolira, je sam li još u selu, ne službeno, nego privatno i prijateljski, da vidi, kako mi je. Pripovijedao sam mu, da ne mogu jesti to »žarenoje« niti ga ikako podnijeti i da sam zamolio nekoliko puta gazdaricu, da mi donese ili pribavi — ako slučajno nema — sušene slanine i šunke. Kao pravo šokačko dijete volio sam jesti osušenu slaninu sa osoljenim i sitno narezanim lukom kao i kuhanu domaću, srijemsku šunku. Mislio sam naime, da sibirski seljaci spremaju za zimu i suše svinjsko meso kao i naši u Srijemu. Jednoga mi je dana donijela gazdarica komad slanine i luka. Slanina je bila smrznuta, debela okolo dva prsta. Kada se malo odkrivila, počeo sam je jesti. Bila je neosoljena, prijesna i samo smr-

znuta, a nisu je metnuli da stoji ni u salamuri, ni u dimu nekoliko nedjelja. Samo se od sebe razumije, da nisam mogao jesti tu prijesnu slaninu ili špek (salo kao što je Rusi zovu).

Seljaci si u Sibiriji spremaju meso za zimu na vrlo jednostavan način: zaklane krave, svinje ili rjeđe ovce metnu na tavan i to na mjesto blizu vanjske stijene tavana, da bude uvijek u doticaju sa hladnim zrakom. Bolje gazde ograde si daskama taj dio tavana. Meso i slanina tako bi se smrznuli, da ga običnim nožem ili sjekirom nije bilo moguće rezati i odrezati. Za cijepanje mesa potrebna je posebna vještina, jaka izvježbana ruka, koja bi odrezala kao naš mesar samo toliko mesa od krave kao što dobar radnik odcijepi od panja skalja ili toliki komad drveta, koliki mu je potreban. Posebna, vanredno dobro naoštrena sjekira stajala je uvijek uz smrznuto meso na tavanu. Dok se kod srijemskih seljaka išlo zimi ljestvama u pušnicu po meso, sibirski su seljaci cijepali smrznuto meso na tavanu. Cijela se kuća od udaraca sjekire tresla, jer je smrznuto meso tvrdo kao kakva kvr-gava gula. Divljači redovno nisu ogulili kožu nego bi izvadili samo drob svejedno kao i divljim pticama. Smrznutih slatkovodnih riba kao i osušenih nije bilo u selu. Svaka si je kuća priredila za zimu posebno bure, u kojem je nasolila maslo. Red masla, malo soli metali su u posudu, dok ju nisu napunili. Miševa nije bilo ni u kući, ni na tavanu. Hambari su bili puni žita, pšenice i raži. Kupus se spremalo kao i kod nas.

Jednoga dana dođe starši te mi reče: Čujete, Anton Petrović, nešto bi Vam rekao, ali nemojte se ljutiti na mene. Ne tražite od naše gazdarice nikakvo salo (slaninu) ni okorok (šunku). Cijelo Vam se selo smije i ruga ovako: Zarobljeni oficir jede ono, što najgorji, najslabiji i najbjedniji sibirski mužik ne će jesti, on jede salo! Kakav je to gospodin! Već se počelo i šaputati, da Vi niste pravi »oficir« nego valjda ili po svoj prilici preobučeni kakav radnik ili drvorezac!

Zar da sam ja Gogoljev revizor na selu — pomislio sam u ogorčenju! Zar da sam ja Hljestakov? Vidio sam, da mi je nemoguće ostati u ovoj kući kroz dulje vremena, ali kamo i kome se odseliti te kako će se lo opet shvatiti tu moju selitbu? Ne će li slično napraviti kao i kod dolaska?! A možda ću doći u još nezgodniji dom i društvo! Što sam mogao napraviti drugo, nego li čekati, čekati i trpiti, čekati i podati se svojim mislima u ovoj sibirskoj tišini!

PRED DUŠEVNOM DEPRESIJOM.

Na selo sam donio sa sobom dvije knjige: povijest umjetnosti od jednog ruskog pisca, koju sam kupio u Omsku prije odlaska na selo i Tolstojevu: Vojnu i mir, što mi ju je na odlasku iz bolnice u Samari da-

rovala sestra Natalija Aleksandrovna Klüpfel, koja me je dvorila, dok sam ležao u bolnici. Prvo sam vrijeme skoro cijeli dan čitao Vojnu i mir. Tišina i samoća moje sobe kao i cijele okoline bila mi je najprvo jako ugodna i bio sam se sasvim smirio. Kada sam iza nekoliko dana počeo ustajati iz kreveta i šetati se po sobi smetao me je taj mir. Biti sam u sobi, gledati kroz polusmrznuti prozor u bijelu boju snijega i razmišljati o sebi, to čovjeka u tuđini umara, ubija. Vani je bila mrtva tišina, a u sobi se čulo samo pucketanje drva u štednjaku. Štropot i šum udaraca željeznih čavala sa mojih turističkih cipela za vrijeme hodanja po sobi bio je sa pucketanjem drva — jedini znak i glas života u sobi. Pas moje gazdarice javljao se i danju i noću. Uvijek sam želio, da zalaje, a kada je zalajao ili zatulio, razveselio sam se njegovu glasu kao kakvom velikom i veselom doživljaju. Kako se čovjek u zlu veseli i najmanjim sitnicama!

U samoći su mi dolazile svakojake misli. Kako će ova tragedija čovječanstva dugo trajati? I je li moguće u ovakvoj osamljenosti izdržati dulje od dvije, tri godine? Sjetio sam se memoara nekih ruskih prognanika, koje sam prije rata čitao u Švicarskoj. Mnogi su ruski prognanici uslijed monotonije života izgubili svoj duševni mir, duševno ravnovjesje i šenuli umom. U bolnici sam u Samari bio čitao u ruskim novinama, da su neki mađžarski zarobljenici iz 1848. godine ostali u Rusiji sedamnaest godina, a nekoji da se uopće nisu nikada ni vratili. Pišući o znamenitom i krvoločnom generalu Horvatu, koji je za vrijeme svjetskoga rata bio i guvernerom daljne — vostočne i sibirске (mandžurske) željeznice, iznijele su novine i povijest njegove obitelji. On je bio potomak jednoga vojnika po rodu Hrvata (prezime sam mu zaboravio), koji je ostao u ruskom zarobljeništvu, pak su mu Rusi dali za prezime naziv njegove narodnosti, t. j. Hrvat ili ruski »Horvat«.

Povratak kući bio je bezizgledan, a monotonija opet beskrajna. Ja sam ne bi želio biti ni kao slobodan građanin, a kamo li kao zarobljenik ili zatočenik u zemlji sa tako oštrom klimom i tako politički slabo uređenoj.

U zlu osjeća čovjek i ono teretom, što ga u običnim normalnim prilikama ne bi ništa tištalo. Nisam mogao izlaziti iz sobe ni na dvorište, a kamo li u selo ili izvan sela, a ipak me je mučilo, što nisam smio preći preko granica moga novoga boravišta. Ta me je zabrana neprestano smetala i ja sam je osjećao kao teški kamen na svojoj duši. Zašto bi smio ići samo do granice kotara novocaricinskoga, a ne bi smio stupiti ni jednom nogom u susjedni kotar?! Istina nitko mi ništa ne bi učinio i da sam prekorlačio tu granicu, ali već ova i teoretski povučena linija, preko koje nisam smio ići — bila je muka i patnja za mene. U zapovjedi pukovnije, izdanoj nama na put u Novo Caricinskoje stajalo je: Zarobljeni vojnici

ne smiju preći preko granice te općine odnosno kotara! Kadgod sam bio razmišljao bilo o čemu, iskočila je ova zabrana i presijecala, zaustavljala redovni tok misli i isprepletala se sa mislima. Tako sam mučio sam sebe.

ŠKOLA STRPLJIVOSTI.

Zar da i ja pođem putem tih slabijih prognanika — mislio sam si — zar da i ja sin stoljetnih patnika hrvatskih graničara, koji su neprekidno ratovali uz svoj seljački posao na turskoj granici te sudjelovali u svim bojevima po Evropi kroz stopedeset godina, zar da i ja zdvajam i zdvojim?! Zar nije i moj djedak Jerko bio pet godina u ratu u Italiji, pak se ipak povratio i umro kao starac? Glavu gore i ne zdvojiti — to je moje životno geslo! U najtežim momentima na fronti nisam nikad izgubio mir, duševno ravnovjesje i prisutnost duha. Kada su neki vojnici na fronti počeli zdvajati, ja sam ih bodrio. Na njihov upit, zašto ne zdvajam, zašto sam dapače dobre volje i pravim dosjetke, odgovorio sam im: jer mogu hodati! To je samo jedan detalj iz događaja, koji je za mene kroz cijeli život igrao veliku, a mogao bi kazati i odsudnu ulogu. I pripovijedao sam im taj događaj. Iza svršenih manevara godine 1906. moj prijatelj po narodnosti Poljak, koji je sa mnom služio kod 97. pješačke pukovnije u Trstu i ja napravili smo izlet u slovensko seoce Proseko, daleko od naše vojarne Rojano, kojih pet kilometara. Zadosmo u jednu gostionicu, naručismo salame i pol litre vina. Obadvojica smo se tužili na napore, jer nije lako po Istri hodati i trčati sa punom ratnom opremom po užarenom kamenju, a bez pitke vode. Za susjednim stolom sjedila je starica preko šezdeset godina stara i nas neprestano slušala. Govorili smo njemački, a kojiputa rekli i koju talijansku. Obojica smo naimе zatražili, da služimo u Trstu samo radi toga, da naučimo talijanski i da budemo na moru. Starica je neprestano šutjela i slušala nas, gdje se tužimo, grdimo i jadikujemo. Najednom se okrene k meni i reče mi njemački: »Sie junger Herr, können Sie gehen?« (Mladi gospodine! Možete li Vi hodati?).

Pita me starica, mogu li hodati, pomislih ja, a što to ima značiti? Ja joj odvratih: Ta ja sam pješak, hodati mi je zanat, mogu hodati, koliko hoćete, a da ne osjetim umora.

»Pa zašto onda jadikujete i tako govorite! Evo ja već sedamnaest godina ne hodam i ne mičem se sa ovoga stolca, ali uza sve to ne grdim i ne zdvajam«.

Ovaj mi se događaj usjekao duboko u dušu i ja se od to doba nikada više nisam tužio, nisam jadikovao, jer sam u svakom zlu pomislio na tu kljastu staricu. Zar da sada u toploj sobi sa osiguranom egzistenci-

jom, a istrgnut iz prve linije svjetskoga rata te sposoban za hodanje, zar da ja zdvajam, zar da budem malodušan?! Možeš li hodati — onda ne zdvajaj, nego radi! Ne možeš li hodati — budi strpljiv kao ona starića. Strpljivost je povezana sa ustrajnošću; ustrajnost zahtijeva otpor i rad. Zaposlen čovjek ne dospijeva na kojekakve misli i zato mu u duši nastaje mir. Posao i rad je najbolji lijek za sve one, kojima živci počimlju popuštati. Zatočenje, osamljenost i progonstvo najbolja su škola strpljivosti.

Osmi dan iza dolaska u novi stan počeo sam ustajati iz kreveta u jutro oko osam sati, zatim bi popio čaj, šetao se jedan sat po sobi, sjeo na krevet i čitao Vojnu i mir od Tolstoja. Gazdarica bi došla prije podne da pospremi sobu: potegnula bi dvaput — triput brezovom metlom po sobi, udarila rukom po jastucima i krevetu — i soba bi bila spremljena. Sobu nismo nikada zračili, jer su vrata od sobe vodila ravno na dvorište, pak je uvijek hladnog zraka dolazilo toliko u sobu, da je bio svjež zrak u sobi. Skoro sve sibirске kuće imaju malo predsoblje iz dasaka sa vratima opšivenim stisnutom vunom ili čohom i to radi toga, da hladni zrak ne dođe izravno u sobu, kada se vrata otvore i da se soba odmah ne ohladi. Prozore ne otvaraju nikada u Sibiriji. Iznutra ih oblijepe papirom ali samo na unutarnjim prozorima tako, da papir pokrije i rub prozora i rub dovratnika. Za zračenje je na vrhu prozora bila umetnuta »fortočka«, t. j. komad limene cijevi, duge kao što je velik razmak među oba prozora, decimetar široka, a stršila je malo na staklu nutarnjeg prozora prema sobi. U tu bi cijev zatakli krpu i sa nutarnje strane zatvorili poklopcem od lima. Soba se zračila ovako: Kroz otvorenu »fortočku« puštalo se zraka samo dvije — tri minute i soba bi se od hladnog zraka odmah osvježila.

U ovoj hladnoći i samoći trebalo se sada snaći i urediti si život. Trebalo se boriti sa ta dva tako velika i opasna neprijatelja. U običnom se životu lako boriti protiv vidljivih i živih neprijatelja i dušmana, ali je teško odolijevati neprestanim navalama i hladnoće i samoće! Nesnosljiv mi je bio teror moje gazdarice, njezin nered i »žarenoje«, no to je bila sve samo jedna sitnica prema svemu onome blagoslovu, kojim me je darivala osamljenost i sibirska zima. Trebalo si je tražiti, a i naći oružje protiv tih tako velikih protivnika.

Kako da se borim sa dva velika neprijatelja: sa samoćom i njezinom sestrom duševnom depresijom te neprijateljski raspoloženim selom? Od malih nogu pak kroz cijeli svoj život bio sam uvijek zaposlen i bilo mi je teško, ako nisam imao bilo kakvog posla. Radi vječnog posla nije mi u životu nikada bilo dosadno. Riječ »dosada« ne postoji u mom rječniku. Odmah sam odlučio, da se sam zaposlim i da pišem dnevnik, a s druge strane da se potpuno usavršim u ruskom jeziku te da nađem vezu sa selom.

MOJ DNEVNIK.

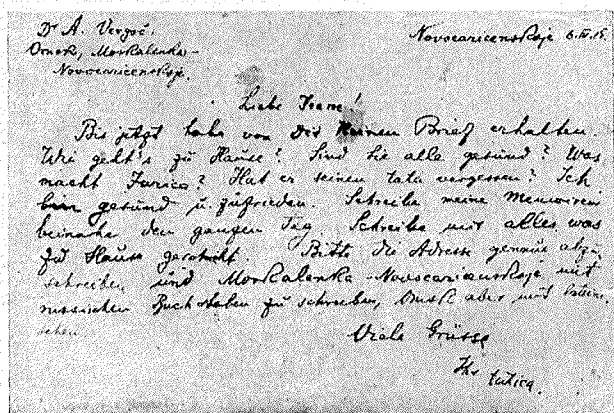
Već prije odlaska na selo kupio sam si u Omsku bilježnicu, tintu, držalo i pera, da pišem svoje uspomene, odnosno da vodim dnevnik. Ta je bilježnica imala oko šest stotina strana, a bila je dugačka oko 25 centimetara. Na fronti nisam htio voditi dnevnik, jer sam mislio, da je skoro nemoguće izaći živ iz toga zla, pak nisam htio da eventualno netko čita poslije moje smrti najintimnije moje misli i da makar malo zaviri u moj duševni život.

Pisao sam cijeli dan, dok je bilo vidno t. j. od devet sati ujutro do četiri sata poslije podne. O ručku bi samo na kratko vrijeme prekinuo pisanjem. Počeo sam dnevnik svojim odlaskom iz Berna dva dana prije objavljenog memoranduma austrijske vlade u Beogradu koncem srpnja 1914. Doživljaje sa fronta pisao sam njemački u prvoj polovici bilježnice, a one sa sela hrvatski u drugoj polovici bilježnice. Uvijek sam se na veće veselio, kako ću sutra raditi t. j. opisivati svoje doživljaje sa ruske fronte. U taj sam dnevnik pisao svoje dojmove sve do konca siječnja 1920., kada sam ga završio. Nije bilo u njemu mjesta više ni za jedan redak! Ironija je sudbine htjela, da sam taj dnevnik završio par dana prije velikih bojeva kod gradića Nižnij Udinsk, koji leži na sibirsko-istočnoj željeznici kojih 800 kilometara pred Bajkalskim jezerom, riječima: »Biti će velika bitka, a što će biti od nas, dnevniče?« Česki i boljševički topovi i strojne puške haračile su po kolodvoru. Kada su topovski hici obarali vodokačku (ruski izraz za aparat, kojim pune vodom parovoz na željeznici), kao i glavnu zgradu kolodvora, stajao sam zdvojan u duši sa svojim zemljakom i prijateljem Andrijom Bušićem, bivšim domobranskim natporučnikom na kolodvoru. On je u brizi za svoju suprugu, rođenu Ruskinju, koja nije htjela ići iz vlaka, a ja sam opet vodio brigu i mučio se, kako ću doći do moga dnevnika, koji je bio u vagonu vlaka, po kojemu su granate padale. Topovski hici su razbijali moju dušu, jer su udarali na ono mjesto, u kojem je bio zapisan moj četiri-godišnji život.

Zabilježio sam bio u taj dnevnik svaku ma i najmanju sitnicu, svaki ma i najobičniji razgovor, koji sam vodio sa seljacima, građanima, profesorima, vojnicima . . . Opisao sam do tančine u njemu život Rusa, Kirgiza, Baškira, Tatara, Mordvina, Burjeta, Kitajaca, s kojima sam dolazio u doticaj. Bilo je u njemu rijetkih i zanimivih opažanja iz života primitivnih, no vrlo dobrih ljudi Azije odnosno Sibirije.

Kući sam pisao svaki tjedan jedamputa, od toga su prispjele samo dvije otvorene dopisnice: prva je pisana dne 12. II. 1915. prispjela je 6. IV. 1915., a druga pisana 6. III. 1915. prisjela je 5. IV. 1915. Druga karta glasi na hrvatski prevedena:

»Novocaricinskoje, 6. III. 1915. Draga Ireno! Do sada nisam od Tebe primio nijedan list. Kako je kod kuće? Jeste li svi zdravi? Što radi Jurica? Je li on zaboravio svoga tatu? Ja sam zdrav i zadovoljan. Skoro cijeli dan pišem svoje uspomene. Piši mi sve, što se kod kuće zbiva. Mo-

Slika 12. Karta iz sela Novocaricinskoje g. 1915. Gore naslov.

lim adresu točno prepisati i Moskalenka — Novocaricinskoje ruskim slovima napisati, a Omsk latinskim.

Mного поздрава! Vaš tatica.»

Na naslovu se vidi štamplja pošte Moskalenka.

Dnevniče moj, mile moje intimne i rijetke uspomene, tebe je nestalo. Nestalo je jednoga dijela moje duše baš iz onih najburnijih dana moga života! Propalo je ono, što bi ti bio sačuvao od onoga, što čovjek može staviti na papir. Tebe je nestalo, a ja te nikada ne mogu, a i ne ću zaboraviti, jer si mi bio tako drag kao malo šta na svijetu.

Tri puta sam u ratu izgubio svoje stvari tako, da nisam a ma baš ništa posjedovao. Dvaputa sam pak izgubio dio svoje duše. Prvi puta, to je bilo kada sam teško ranjen došao u zarobljeništvo, a morao u naprtnjači ostaviti svoje vojničko odijelo, u kojem sam sprovadao bezbrižne, mirne i lijepe dane mladosti, kao vojnik uz toplo Jadransko more, u gradu Trstu. Kada sam se rastavio sa onim lijepim plavim odijelom, bilo mi je to teže, nego li ona tjelesna rana. Gubitak dnevnika još mi je veću ranu zadao. Većina mojih doživljaja, što sam ih proveo u zagrljaju bezdušnoga boga Marsa, tog okrutnog zaštitnika rata, već je poblijedila. Od tebe su, dragi moj dnevniče, ostale samo još sjene, a ja ću pokušati, da ih obnovim. Nastojati ću, da te moje uspomene makar i prorjedene, a možda i oslabljenih kontura stavim na papir. Zato i pišem ove uspomene.

MOSKVIČ — KRZNAR.

Najstariji ruski vojnik iz naše pratnje bio je jedan ćurčija — krznar iz nekog sela u blizini Moskve. Bio je on kao i većina ruskih običnih ljudi vrlo dobar. Imao je oko pedeset godina. Bio je sasvim plavokos, visok, duge prosjede brade. Stanovao je u susjedstvu i tamo, dok je bilo vidno, dakle cijeli dan, radio svoje poslove, popravljao seljacima šube, opšivao kožom valjenke (vunene čizme) ili metao potplate od stisnute vune na valjenke. Kod svijeće nije htio raditi, pak je običavao poslije večere oko šest sati doći k meni na razgovor. Uvijek mi je isticao i to sa ponosom, da je on »ftoroje opolčeniye« (pučki ustaša drugoga razreda, kao što su ih kod naših hrvatskih domobranaca nazivali), da ima skoro pedeset godina, a sve to vrijeme da je proveo u poštenju. Bio je vrlo pobožan i uvijek molió razne ruske molitve i čitao lijepom »moskovštinom«, pravilnom, slatkom, koja mora svačije uho da očara. Bilo ga je uživanje slušati, kada je govorio ruski.

Uvijek sam volio ruski jezik, no taj mi je jezik postao još miliji, od kada sam upoznao milozvučnu »moskovštinu«. Zamolio sam ga, da bi bio dobar i dolazio k meni redovno na večer na sat — dva, da s njim ruski razgovaram i na glas čitam. Kada je on na to pristao, predložio sam mu, da na glas čitam Tolstojevu »Vojnu i mir«. On me mirno pogleda i reče: *»Ne bi li bilo bolje, da čitamo bibliju? Naša inteligencija (naime ruska) ne pozna bibliju, pak mi se čini, da je to slično i kod drugih naroda«.*

Nije mi valjda htio ni indirektno reći, da ja ne znam kao ni većina inteligencije na svijetu najsavršenije moralne zasade iz biblije. Čudio sam se, kako je dobro poznavao bibliju, koju sam svu s njime pročitao. Koji puta me zaustavio u čitanju i počeo razglabati rečenicu za rečenicom i tako rekuć držao mi propovijedi. Slušao sam ga rado i bilo mi je milo, kada je u zanosu znao govoriti bilo o kojoj osobi ili događaju iz biblije četvrt ili pol sata.

U ruskom je jeziku teško naučiti izgovor slova »y« na pr. u riječi »štany« (hlače), jer je ovaj »y« više guturalan. Slično je i sa guturalnim slovom »l«. Tuđinac vrlo teško nauči izgovarati ta dva slova i po njihovom izgovoru poznaju Rusi tuđince. Dnevno sam se vježbao u njihovom izgovoru pojedinačno, a i u slovima, te riječima. Moskvíč me je uvijek ispravljao. Za vrijeme od tri mjeseca tako sam se dotjerao u ruskom izgovoru, da su me kasnije Rusi pitali, otkale sam naučio da tako lijepo izgovaram ruske riječi. To je zasluga moga dobrog, poštenoga Moskvíča, moga učitelja ruskog jezika. Žao mi je, što mu poslije rata nisam mogao pisati. Izgubio sam dnevnik i u njemu napisanu njegovu adresu. Taj će mi plemeniti Rus oprostiti, što nisam održao svoju riječ, da ću mu poslije rata pisati, kao što sam mu na rastanku obećao.

SEOSKI PISAR.

Naš starši unteroficir bio je seljak iz okolice Barnaula, bogatog grada južne Sibirije. Nije se on ničim bavio, nego je neprestano hodao po selu, pripovijedao, zabavljao se (ruski se tome kaže »guljal«). Zapi-tao sam ga, koja je najvažnija osoba u selu i kako da se s njom upoznam? Starši je bio iskusan čovjek. Kao vojnik služio je u Rusiji i prošao za vrijeme vojske od tri godine mnogo garnizona. Kao bogat seljak trgovao je žitom i obišao skoro cijelu Sibiriju. Na moje mi je pitanje odmah odgovorio, da je glavna osoba u selu pisar i da je on za mene već pitao, jer da se želi sa mnom upoznati. Bio je naročito staršem istaknuo, da me je sam htio posjetiti, no da mu je neugodno bilo doći k meni bez poziva, jer sam ja »oficer«. Zamolio sam staršeg, da ga pozove k meni i da mu kaže, da bi ja bio k njemu došao u posjete, no da to nisam učinio, jer još neko vrijeme ne smijem izlaziti u tu zimu. Zamolio sam ga još preko staršega, da bi sa sobom donio doznačnicu za slanje novca, jer da bi se ja htio pretplatiti na petrogradske »Biržovija Vjedomostji« (burzovne vijesti), dnevnik, koji su izdavali Židovi, a koji je bio u umjerenoj opoziciji prema carizmu. Općina je ovdje svejedno kao i kod nas primala i slala i listovnu i novčanu poštu, jer nije bilo poštanskog ureda. Znao sam, da kao zarobljenik ne smijem slati novac, kao ni pisma običnom poštom i da ni novine ne bi smio izravno dobivati, nego samo preko vojnog zapovjedništva u Omsku. Htio sam tome izbjeći i zato sam se obratio na pisara.

Pisar je došao odmah još isti dan k meni, no tek poslije večere. Na sibirskom selu ne kuca nitko na vrata, dakle manje nego li u našem selu, a mislim ponajviše radi toga, što se ne bi čulo kucanje, jer su vrata obložena sa stisnutom vunom ili čohom. U sobu je banio prvi starši, a za njime pisar. On je vodio upravu općine, kojoj je pripadalo nekoliko sela.

Bio je star oko trideset godina, sićušan, onizak, malih brkova, crnomanjast i crne kose, koju je tjerao i češljao gore, u vis i razlikovao se od seljaka i po kosi, jer su seljaci rasčešljali kosu sredinom tjemena tako, da je izgledala kao da je prilijepljena na obje polovice lubanje. Oči su mu bile kao ugljen crne, a jednim je okom malo škiljio. Bio je odjeven u europsko odijelo, a na nogama nije imao obične valjenke, nego fine gospodске, koje su od pregiba na gležnju bile presvučene finijom kožom, te su izgledale kao čizme. Imao je lijepu rusku košulju »rubашku«, koju je posebnim remenom oko pasa svezao. Pisar mi je odmah rekao, da zna, da sam svršio sveučilište, da sam doktor i pomoćnik (a to je asistent) profesora na farmaciji, o svemu tome da ga je uputio starši, kome sam prste izliječio. Zamolio sam ga, da mi dozvoli civilnom poštom poslati novac za novine. On je bio sa sobom donio poštansku doznačnicu i rekao mi: Anton Petrović, ja ću Vama to napisati. Vi još niste navikli na ruske formulare.

I ispunio ju je. Ja sam poslao, ako se ne varam, tri rublja kao pretplatu na tri mjeseca. Zapitao me, imam li još kakvu drugu želju, a kada sam mu rekao, da nemam, reče mi: Samo mi izvolite kazati, što bi željeli, ja ću učiniti sve, što mi je moguće. Primjetio sam mu, da bi se želio upoznati sa seljacima. »Mnogo mi je seljaka reklo« — nadoda on — »da bi Vas htjeli posjetiti, no nisu se usudili doći, jer ste Vi veliki gospodin i u civilu, a u vojsci »poručik«. Oni bi htjeli čuti o Vama, o Vašoj zemlji. To je vrlo dobar narod, no jako je potišten od nepravde.« Odgovorio sam mu, neka samo izvole doći poslije podne ili na večer na čaj, da ih ja vrlo rado čekam. I počeli su slijedećih dana dolaziti.

Pisar je redovno dolazio svaki dan poslije večere i ostajao dva do tri sata. Jednoga me dana zamolio, da ga učim njemački, na što sam pristao s velikim veseljem. Teško mi je bilo učiti ga, jer nismo imali nikakve njemačke početnice. Sâm sam sastavljao njemačke rečenice, kratke članke te pisao rusko-njemački i njemačko-ruski rječnik.

Kako su mi kasnije mnogo u goste dolazili i Kirgizi, od kojih većina nije znala ruski, počeo sam učiti kirgiski iz rusko-kirgiske početnice, jer sam se htio s njima razgovarati u njihovom jeziku, da im se što više približim. Iz te sam početnice prevađao ruska štiva na njemački.

Pisar je bio vrlo darovit i zapamtio skoro sve, što sam mu rekao, a naučio ono, što sam mu zadao. Za četiri mjeseca već je dobro govorio njemački. Htio je sve znati i pitao za njemačke riječi i fraze iz raznih područja. Kada sam mu jednom rekao, da je njemačka riječ Nase (nos) latinskog podrijetla, primijeti mi: »Da mi je znati barem nešto malo latinski«. Ja sam mu se ponudio, da ću ga učiti po istoj metodi latinski i s njime sam prošao najglavnija pravila latinskog jezika i naučio ga oko hiljadu latinskih riječi.

S njime sam na selu proveo mnogo lijepih časova i sprijateljio sam se s njime tako, da mi je nešto manjkalo, ako on ne bi koji puta točno došao. Zadržavao se kod mene obično od sedam do deset sati na večer. Pošta je iz Petrograda dolazila u naše selo tri puta na tjedan, a novine istom osmi — deveti dan iza toga, kako su izašle. Novine su u pustoši i osamljenosti bile jedini glasnik iz svijeta, jedina veza sa toplim životom Europe, Azije, Afrike i Amerike. Svaki puta sam se razveselio novinama, kao da sam u njima dobio vijest i poruku od svoga roda. Novine su bile niti, koje su koji puta sezale u meni toli mili jug, pak bi mi se srce napunilo veseljem, kada sam u ruskim službenim izvještajima sa ratišta čitao riječ: Zagreb ili ime Hrvat. To mi je u selu, u ovoj sibirskoj pustoši bilo najveće i najdublje veselje. Sa pisarom sam čitao samo gospodarske članke iz novina. On me je uputio u mnoge stvari ruskog gospodarstva, koje iz novina ne bi mogao nikada doznati.

U drugom mjesecu našega poznanstva bio je on jedne večeri neobično dobre volje. Nisam ga htio pitati, iz kojega je kraja Rusije, kao ni za njegovu rodbinu. Bio je neženja, po izgledu ni ružan ni lijep, no u glavnom ipak vrlo simpatičan. Neprestano je pravio dosjetke jednu za drugom. Najednom se uozbilji te reče uzbuđeno: »Znajte, Anton Petrović, ja nisam carista, jer tu vlast mrzim do neizmjernosti. Moju su cijelu obitelj radi politike upropastili u Rusiji. Ja sam jedva jedvice utekao u Sibiriju. Promijenio sam si prezime, t. j. pribavio krive dokumente i sada služim ovdje. Za narod se zauzimljem koliko mogu, a carizam izigravam, gdje ga samo mogu. U našem selu ima desetak političkih izagnanika radi manjih političkih postupaka. Oni će Vas posjetiti. S njima možete otvoreno govoriti«.

I oni su me i posjetili.

Sibirsko mi je selo pokazalo, da je ono izvor čovječnosti. Za vrijeme moga šestgodišnjeg boravka u Sibiriji (a od toga pol godine i na daljnjem Istoku i Mandžuriji) našao sam i nalazio među pravim Rusima, među svima bez razlike, kojemu staležu oni pripadali, duboku notu čovječnosti, kojom su se osobito isticali seljaci. Mislim, da bi ruska revolucija bila krenula drugim putem, da su sinovi ruskih seljaka vodili revoluciju do kraja, a ne tako, da su srušili cara — a onda predali uzde ljudima neruskog podrijetla (Mongoli, Madžari, Kitajci i Semiti sviju dlaka), koji su rusku čovječnost poistovjetili sa svojim krvoločnim nagonima.

PRVI GOSTI. — GRK.

Sutradan iza prvoga posjeta pisara, došao mi je poslije ručka jedan starac preko šezdeset godina star, lijepo me pozdravio i rekao, da ga je k meni uputio pisar. Razgovarali smo o svemu i svačemu i to duže vre-

mena. Ruski seljaci običavaju naime ostati dugo u gostima, kada nekoga posjete, pak su se i kod mene zadržavali po dva — tri sata. Pripovijedao mi je, da je iz okolice Odese, a ovamo se doselio među prvima, kada su počeli pred deset godina osnivati selo i da je bio prvi načelnik u ovom selu.

Prije rata sam si bio nabavio jednu češku knjigu sa naslovom: »Slovanstvo«, u kojoj su bili vrlo dobro prikazani svi slavenski narodi. Knjiga je imala oko hiljadu stranica i u njoj su bile vrlo dobre karte u kojima o slavenskim državama i narodima obzirom na to, kako su izmiješani Slaveni sa drugim narodima. Slučajno sam opazio, da je kod grada Odese označeno, da njezinu okolicu nastava mnogo Grka. Kada je dakle moj gost spomenuo, da je iz Odese, ja mu dobacih, sjetivši se demografske karte iz Rusije: »Tamo ima mnogo Grka!«

»Ja tože Grek — ja sam također Grk!«

Pokušao sam, da mu nabrojim nekoliko riječi grčkih, kojih sam se sjetio: hydor (voda) i helios (sunce). Kada sam spomenuo riječ helios, skočio je k meni, zagrlio me i poljubio u čelo, zatim se trgnuo, uozbiljio i rekao mi: »Ilios, ilios. Oprostite, tko bi mislio, da ću od stranca čuti ovu riječ, koja me je tako zanimala, da sam se zaboravio! U selu ne zna mnogo ljudi, da sam ja Grk, a mi malo grčki govorimo u kući«.

Pozvao me je, da ga posjetim, čim uzmognem i čim se u toliko oporavim, da smijem hodati po toj cičoj zimi od po prilici četrdeset stupnjeva! Naravno, da sam mu to obećao. Poslije je on bio moj dnevni gost.

MALORUS »POLITIČESKAJA LOŠETJ«.

Na kraju sela Caricinskoje, nešto dalje iza posljednjih kuća najdužje ulice u selu, a u produljenju od one gdje sam ja stanovao, bio je paromlin, velika od opeka moderno sagrađena zgrada, kao i paromlini kod nas u Srijemu. Starac oko sedamdeset godina, čil i zdrav kao kremen, srednje visine, podrezane bijele brade, crnih očiju — pravi hahol (tako naime Velikorusi zovu Ukrajince; Ukrajinci opet posprdno zovu Velikorusu kacapima, jer uvijek nose kozi sličnu bradu). On je bio moj drugi gost. Kao mladić bio je radnik u raznim mlinovima u Ukrajini. Kada su na veliko počeli Rusi poslije rusko-japanskog rata da koloniziraju Sibiriju, došao je i on, dobro se snašao, zaradio si novaca i kada su osnovali Novo Caricinskoje, dobio je oko dvadeset jutara zemlje. (Rusi su svojim kolonistima po muškoj glavi pridijeljivali oko pet jutara zemlje). On je od seljaka kupovao pšenicu, od nje jedan dio mljeo i prodavao kao brašno, a ostalo čuvao u hambarima. Svaki je mjesec slao tovar od 20 do 30 saonica pšenice na kolodvor u Moskalenku, gdje ju je prodavao veletrgovcima. Svršio je pučku školu i vrlo je rado čitao. Bio je pret-

plaćen na novine »Ruskoje Slovo« iz Kijeva. Kako je imao samo nižu naobrazbu, nije znao (što je i naravno) moderne internacionalne izraze. Kada nije znao, što znači koji izraz, dovezao bi se k meni na saonicama, u koje bi upregnuo samo jednoga konja i poslije pozdrava odmah upitao: Izvolite mi reći: čto to Dardaneli ili čto to takojе diržiibl (zrakoplov)? Ovaј mu diržiibl dugo nije išao u glavu i namučio sam se, dok sam mu rastumačio princip letenja!

Ispočetka nismo vodili druge razgovore do li običnih, sve dok ga jednoga dana nisam zapitao: Vi ste Malorus, što ne? Na njegovo pitanje, ctkale to znam, odgovorio sam mu: »Po izgovoru« da poznam. Njemu je bilo malo čudnovato, da jedan tuđinac zna razlikovati maloruski od velikoruskog jezika. Rekao sam mu, da je moja supruga Maloruskinja po rodu, da u mojoj kući govori maloruski dijalekt iz t. zv. Priкарпатске Русије moja supruga sa svojom tetkom; meni da su Rusini i radi toga još mili, što su ikavci kao i Šokci, odnosno još veći ikavci, jer oni i slovo »o« pretvaraju u »i«, tako kažu kinj (konj), sil (sol), a ne samo »e« kao mi (svića) ili vidmid (medvjed).

Nije nekako htio vjerovati u moje poznavanje ukrajinskog jezika, dok mu nisam riječima dokazao to znanje. Držao sam prije rata ukrajinski dnevnik »Dilo« iz Lavova i tjednik »Selo« iz Munkača ili Ungvara. Ukrajinština nas je približila i on je postao povjerljiv prema meni.

»Nama je Rusima vas sviју žao« — reče mi jednoga dana — »što ste tako daleko od svoje kuće. Znam ja, što to znači, jer sam i sam došao sa juga u Sibiriju. Da — zarobljeništvo je teško! I Sveto Pismo opisuје boli Židova u babilonskom ropstvu . . .«

Tu je zašutio, malo se zamislio i tugaljivim glasom dodao: »A voni (tu je mislio Židove) sidijahon i gorko plakahon (sjedili su uz vodu i gorko plakali)«.

»Gorko plakahon«, ponovno bi i uvijek još dodao, eto to znači biti zarobljen!

Svaki puta, kada je došao k meni, uvijek bi rekao tu rečenicu. Meni se to tako svidjelo, da bi mu ja redovno, kada bi stupio u moju sobu dobio: »sidijahon i gorko plakahon«! — prije nego bi on dospio, da meni to kaže. Na to bi se obadva slatko nasmijali.

Volio bi filozofirati baš tako, kao što je htio sve nepoznate izraze znati. »Znate« — govorio mi je nekoliko puta — »ovdje je u Sibiriji sada hladnoća, no otkako smo se mi Rusi počeli ovdje naseljavati, počelo je i bivati sve toplije u Sibiriji!«

Kada sam ga nepovjerljivo pogledao i zapitao za uzrok tome, uvjerljivo i povišenim glasom bi mi po nekoliko puta rekao: »Ovdje će biti sve toplije i toplije! — Ovu sibirsku zemlju sve do sada nije nitko orao i zato je ta zemlja zamrzla, smrzla se sibirска djevica. Čim smo mi

zaorali u nju, ona se uzbunila. Što je mi više orema, ona se sve više uznemiruje i sve jače griješi. Sve se više grije. Zato će i nama biti ovdje sve toplije i toplije!»

O tome mi je toliko puta govorio tako uvjerljivo, da mi nije ni palo na pamet, da ga pokušam razuvjeriti.

Bio je vrlo radin čovjek i zato se k meni vozio na saonicama, da ne gubi vremena. Ja sam u šali nazvao njegovog konja »političeskaja lošetj« (politički konj), jer je koji put došao da me zapita za jednu riječ, što ona ima značiti — i brzo otišao, odjurio na saonicama. Kada sam već počeo izlaziti iz moga stana, sastao sam ga na ulici, gdje ide pješice.

»Zar je Vaša »političeskaja lošetj« bolesna?» upitah ga neoprezno pred drugima, »pa se ne vozite nego idete pješice?«

Zlobni seljani, koji su čuli taj moj upit, prenijeli su taj izraz na mlinara i stalno mu prišivali riječ: »političeskaja lošetj«!

Bilo mi je jako žao, što sam ga, makar i neizravno, ožalostio i zamolio sam ga za oprostjenje. On se dobroćudno nasmijao i potiho rekao: »sidi jahon i gorko plakahon«.

Nije se razljutio na mene. Radi toga sam ga još više zavolio. On mi je bio najčešći, a skoro i najmiliji gost.

KOD ZUJANJA SAMOVARA SA SELJACIMA.

Postepeno, malo po malo, posjećivalo me sve više seljaka. Cijelo poslije podne hodočastili su oni k meni. Koji puta ih je došlo po pet — šest na jedamputa i soba mi je bila upravo prenatrpana. Imao sam samo par stolaca te ih sve nisam mogao ponuditi da sjednu. Nisu oni to zamjeravali. Kako ih je većina žvakala sjeme od suncokreta, obično bi čučnuli, leđima se naslonili na zid i pljuckali po sobi. Moja draga gazdarica nije bila ovim posjetima ushićena i to tim više, što sam ja svakoga gosta ponudio čajem sa šećerom. Samovar je uvijek u sobi zujao, a mi smo ispraznjivali jedan samovar za drugim. Da malo umirim svoju gazdaricu, rekoh joj, da ja plaćam i sav čaj, kao i sav šećer. Tim sam malo umirio njezino srce, koje se nije baš osobito veselilo zujanju samovara. Samovar je sadržavao u sebi oko tri litre vode, a moglo se napraviti iz te vode oko 20 čaša čaja. Rusi su pili čaj samo s jednom kockom šećera, koju su razbili na tri — četiri komadića i čašu od deci i pol čaja pili tako, da su čaj iz čaše izlijevali na tanjurić i srkali sav čaj preko toga komadića šećera. Ispočetka sam trošio u veljači deset kilograma šećera, a u travnju, prije nego što su ratarski poslovi počeli — dvadeset kilograma, dakle skoro kao u kakvoj kafani.

RAZGOVORI SA SIBIRSKIM SELJACIMA.

O samoći nije bilo više ni govora, jer sam imao jedva vremena da pišem malo u dnevnik, čitam ruski s »Moskvičem« i učim kirgiski. Drugih se osoba ne mogu sjetiti, da ih opišem lično, jer je većina jednako pitala i odgovarala.

Sastanu li se Rusi — seljaci, prvo im je pitanje, ako se ne poznaju: A kak Vaša familija (kako se zovete)?

Vi gramotni? (znate li čitati) — bilo je drugo pitanje.

Zanimalo ih kako žive seljaci u Europi. O politici nisam htio nikad prozboriti ni jedne, jer nisam htio doći u konflikt sa carizmom, koji je bio bezobziran, a ja bi bez dvojbe izvukao kraći kraj. Opisivao sam im život europejskih seljaka, a ponajviše hrvatskih, koji sam dobro poznavao, ali tako, da su oni sami morali doći do zaključka, da u drugim državama seljaci bolje živu, nego li u Rusiji.

Mladi su redovno pitali, kako izgledaju brda i jesu li ona lijepa. Sibirijom se može naime i danima voziti po beskrajnoj stepi, a da ne vidiš brežuljka.

Zar ste vidili Ural? — zapitalo me je mnogo mladića, koji nisu putovali dalje od Omska. Stariji pako, koji su bili u Rusiji, pitali su me, kako se živi na Zapadu, a pod zapadom su razumijevali sve zemlje Europe. Oni su tako cijenili taj zapad, kao da je to neka obećana zemlja ili jedan kraj svijeta, u kojem vlada i red i pravednost. Zato su svi Rusi rado kupovali robu sa zapada.

ODOL U SIBIRIJI.

Iza pada carizma bili smo mi svi »privilegirani inostranci«, t. j. časnici sa plaćom, dakle ljudi, koji nisu morali ništa raditi, a uza sve to su dobivali plaću — prisiljeni, da se bilo čim bavimo i kruh zaslužujemo. Ja sam na pr. u Tomsku pravio zubnu vodu »Odol«, razne likere, škrob i pomade. Rusi nisu htjeli te stvari kupovati i nisam si mogao rastumačiti, zašto ih ne kupuju. Jedan me je prijatelj Rus upozorio, da etiketa mora biti iz inozemstva, sa zapada. To sam učinio i roba je išla. JapanSKU robu ne vole Rusi, jer nije solidna. U Vladivostoku godine 1920. stajao je u svakom ruskom dućanu natpis: Japonskij tovar, nje otvječajem (japanska roba, ne odgovaramo za nju!). Svi pak znamo, da je Japan na protivnoj strani od zapada.

PEČKA (PEĆ) I BANJA (KUPELJ).

Seljaci su bili slabo odjeveni. Odijelo je bilo zakrpano i neugledno. Na prvi bi se pogled čovjeku činilo, kao da su nečisti. Sibirski seljaci drže mnogo do čistoće i do kupanja, pak je radi toga imala valjda svaka

kuća u našem selu svoju vlastitu banju (kupelj) u vrtu. Banja je mala kućica napravljena od drvenih stupova poput alpskih malih, jednosobnih vila. U jednom je uglu bio kamin, koji se ložio izvana, a na njemu je nabacano mnogo kamenja. To bi se kamenje grijalo od vatre, a kada bi se skoro zažarilo, sipali bi na nj vodu, koja se u paru pretvarala. Ta je para bila većinom odvratna mirisa, jer je zaudarala po kamenju, odnosno opekama (gdje su ih metali), te po opasnom ugljičnom oksidu, od kojega u tim banjama nastaje redovno glavobolja.

Kada sam ozdravio, kupao sam se i ja nekoliko puta no nerado, jer sam se bojao, da ću se rashladiti, kada izađem iz te pare u studen od 20, 30 ili 40 stupnjeva. Nema dvojbe, da je razlika u toplini bila opasan neprijatelj, jer je para bila uvijek vruća oko 40 stupnjeva. Rusi su se udarali u pari malom brezovom metlicom, od koje bi kupelj zamirisala kao po parfemu.

Sibirski se seljaci rado čude i onda uvijek kažu: »Vot kakaja štu-ka!« (gle čuda ili čudnovato). To je usklik, koji sam ponajviše čuo na selu. Kada sam pripovijedao, da hrvatski seljaci nose bijelo odijelo, izvezeno ili neizvezeno, koje je kojiput vrlo skupocjeno, jer ima zlatom izvezene figure — razrogačili su oni oči i zašutili. Iza kratke stanke zapitao bi me jedan: A kako Vaši seljaci onda leže na pečki? Kada sam im odgovorio, da oni nikada ne leže na peći, nije bilo čuđenju ni kraja ni konca i svi su začuđeno klimali glavom i govorili: »Vot kakaja štu-ka!«

Peć kod sibirskog seljaka igra vrlo veliku ulogu lih radi prejake zime, koja tamo vlada. Peći su čvrsto građene od opeke, izmazane ilovačom i imaju okruglu kupulu na onom dijelu, koji je okrenut prema sredini sobe, a prostor između te kupule i zida je ravan i na njemu ima mjesta da pet — šest ljudi leži. Neke su peći bile i bez kupola. Za dugih zimskih dana lijegali bi sibirski seljaci i po danu na pećku, jer zimi nema mnogo posla: namiriti marvu, donijeti i narezati drva, — to je tako reći sav posao. Peć je imala na kupuli ili, gdje kupule nije bilo, na vrhu stijene okrenute prema sredini sobe jednu »fortočku« kao i kod prozora. »Fortočka« na peći otvarala se redovno ujutro istom onda, kada je peć bila dobro ugrijana, a drva su bila tako potpuno izgorila, da je bila sama žar bez plavoga plamena t. j. bez otrovnog ugljičnog oksida. Peć se redovno ložila iz kuhinje, a vrata su peći tako uređena, da se zašarafe, kada drva izgore tako, da sva toplina ostane u peći, a ne pređe u dimnjak. Odvodna cijev, kojom je dim izlazio iz peći u dimnjak, mogla se jednim pretincem od lima ili čelika sasvim zatvoriti. To su i činili te su tu cijev zatvorili, kada je drvo sasvim izgorilo — a istodobno bi otvorili »fortočku«, iz koje bi užareni topli zrak peći ugrijao sobu odmah kod

temperature od minus 20 stupnjeva C. Kod još niže temperature nije se soba mogla nikako ugrijati samo od peći, nego se duže vremena morale »fortočka« držati otvorenom. Kod zime od 40—60 stupnjeva C. trebalo je »fortočku« otvarati svaka dva tri sata, jer sobe nije inače bilo moguće zagrijati. Kod takve smo zime morali krevete odmicati prema sredini sobe, jer stijene kuće propuštaju studen. Najniža temperatura, što sam je doživio, bila je minus 59 stupnjeva C. Za takvu zimu uređeni su i ruski toplomjeri, koje pune alkoholom, jer se živa kod 40° C. skrutne, smrzne i cijev bi pukla, dok se alkohol ne smrza nego samo steže i pada te time pokazuje najniže temperature, dakle ispod —40° C. Ovakva studen zna kojiput trajati po nekoliko tjedana. Tako je na pr. u drugoj polovici prosinca 1919. i skoro cijeli siječanj 1920. bilo minus 40—50 stupnjeva C. zime uz male varijacije od Tomska do Čite dakle u centralnoj Sibiriji. Sibirski seljaci leže onda na svojoj peći i ne miču se nikuda iz kuće, ako ne moraju. Peć je za njih jedna vrlo važna i neophodno nužna stvar i za to su me oni i pitali, kako leže naši seljaci u svome bijelom odijelu na peći, jer su sudili po svojim prilikama.

POLITIČKI PRISTAV, STRAH I TREPET SELA.

Koncem sam se veljače bio već tako oporavio, da sam se počeo na kratko vrijeme šetati u dvorištu i vrtu moga stana, a kasnije i pred kućom. Općina je bila na raskršću u sredini sela. Kada sam prvi dan iza bolesti došao šetajući do nje, odlučio sam posjetiti pisara, da ga iznenadim u uredu, jer mu na večer dan prije toga nisam kod mene rekao, da će se selom prošetati. U blizini općine postajkivale su male skupine ljudi, njih po dva po tri i živo razgovarali. Stajalo ih je mnogo i u hodniku općine, a bilo ih je i kod pisara, kada sam ga posjetio u njegovoj uredovnoj sobi. Na večer me je pisar posjetio kao redovno i čim je odložio šubar, zapitah ga, što znači ovo sakupljanje seljaka.

»Ovih dana ima doći politički pristav u naše selo i ljudi su uzbuđeni« — odvrati mi — »jer ga se boje. Pristav će vama svima kao i nama isplatiti sve prinadležnosti. On dolazi redovno svaki mjesec još i radi toga, da uređuje. Ljudi ga se boje, jer je svemoćan. Kako on odredi, onako i bude. Ako hoće nekoga poslati u progonstvo, napiše raport i dotični je gotov, po kojega onda dođu tri Kozaka i službene saonice i on ne će više vidjeti svoga sela ni roda. Sada će pristav suditi seljacima radi tužbe bačuškine, jer su oklevetali njegovu ženu radi nemorala, koji ih je tužio kod generalnog guvernera Schmidta u Omsku. Kako je cijelo selo ogovaralo mačušku, to se boje kazne i za to se dogovaraju. Vi još ne znate, što je carizam — dodao je pisar. On je vrlo opasan i na koga se obori, taj stradava«.

ISČUŠKALI ME KAO RANJENOG ZAROBLJENIKA.

»Osjetio sam i ja ruku carizma i njegovih skutonoša« — rekoh pi-saru — »makar da me kao zarobljenika štiti internacionalna ženevska konvencija, a samo za ovo par mjeseci, što boravim pod carskom vlasti. Ranjen ubodom bajonete u lijevu stranu plućiju bio sam dopremljen ko-lima iz Novog Sambora u Galiciji do Lavova, kojega su bili Rusi zau-zeli odmah iza početka rata 1914. Kako nisam mogao sam hodati, to me je u jednoj vojarni bivše austro-ugarske vojske vodio jedan poručnik bečkog Landšturma (ime sam mu zaboravio) iz prizemlja u prvi kat zgrade, u kojoj su konačili zarobljeni časnici. Mi smo se penjali po lije-pim i urednim kamenitim stubama, moj pratilac držao me za jednu ruku, a ja sam se drugom hvatao željezne ograde na rubu stuba. Kako mi je bilo teško ići, posrnuo sam i pao. U to je došao jedan ruski vojnik, za kojega sam se rukom uhvatio. On me je bez ikakvog razloga udario ru-kom po jednom i zatim po drugom obrazu, valjda da bude ravnovjesje, i otrčao gore. Meni je bilo da svisnem! Mene, udario, čušnuo bez razlo-ga zdrav čovjek i pun snage! Mene kljasta, koji pomoći traži! To je tre-hao učiniti, kada sam bio u punoj snazi i jednako naoružan kao i on — onda bi drugačije govorili! Bilo mi je da svisnem i da od ogorčenja po-činim samoubijstvo! Bečlija me odveo do zapovjednika straže na ulazu vojarne, da se pritužim. Kada sam počeo govoriti ruski »o pošočini« (o pljuski), dao nas je službujući časnik izbaciti van. Dakle ni riječi ne-ma mjesta mojoj pritužbi. Taj su događaj odmah doznali i svi ostali za-robljeni časnici i sve se uzbunilo! Danas je teško shvatiti, što je to zna-čilo u ono doba čušnuti jednoga časnika, a k tome još bolesnoga! Ležao sam u Lavovu par dana na slami. Nisam osim čaja ništa mogao jesti.

Rusi su bili još u toliko humani, da su dozvolili damama iz Lavova, da nas posjećuju, a one su nam donášale svega i svašta i za jelo i za pi-lo. Većina je dolazila, da se propita za svoje, sa kojima smo se možda mi slučajno gdje sastali. Svima su damama pripovijedali, kako je jedan bezumni carski vojnik udarcem po obrazu liječio bolesnog i zarobljenog časnika iz neprijateljskog tabora. Ovaj novo pronađeni način liječenja bolesnih ljudi mora, da se brzo po Lavovu raširio, jer je treći dan na-šega boravka iznenada banula u vojarnu jedna ruska vojnička komisija od pet časnika, među kojima su bila dva visoka, odnosno najviša. Stu-pili su u našu sobu (a išli su po svim sobama vojarne) i zapitali ruski, je li možda ovdje časnik, koji je navodno dobio zaušnice (budtobi pclu-čyl pošočinu). Kada sam im rekao, da sam ja to taj, zapitao me je naj-stariji časnik njemački, bi li mogao prepoznati moga napadača. Pošto smo moj pratilac i ja odgovorili pozitivno, izašla je van ta komisija. Odmah se oglasio signal »alarm«-a za Ruse i kada su se svi vojnici po-

stavili na svoja mjesta, došao je ruski službujući podčasnik po mene i moga pratioca, da idemo pogledati sve ruske vojnike i da pokažemo napadača. U sredini kolone sam odmah pokazao na njega, a to je potvrdio i moj pratilac Bečlija. Časnici, koji su išli s nama, dali su odvesti toga junaka nekuda. Ne znam, što se s njim dalje dogodilo.

Poslije Lavova su sa mnom sasvim drugačije postupali, nego li s ostalim zarobljenicima. U Kijevu su me zatvorili u samicu, napravili premetačinu: do golog svukli i svega pretražili. Uz put su na željeznici svi časnici dobivali na većim stanicama jelo, a gdje nije bilo jela, davalo se dnevno pojedincu rubalj i pol. Mene su »ošibkoj« (pomutnjom) ispustili iz popisa i ja nisam sve do Samare, za vrijeme od osam dana dobivao ni jela ni novaca. Bio sam na moju sreću teško bolestan i radi visoke temperature nisam mogao ništa drugo jesti, nego li čaja. U bolnici u Samari rekla mi je sestra milosrđa, koja me je dvorila, da me od Lavova dalje prati jedan spis, u kojem stoji, da sam neprijatelj carizma. Ona ga je prije moga odlaska iz bolnice razderala, jer je i sama, kao što mi je rekla — neprijateljica knute carske (a to znači kozačkog biča).«

PRISTAV U SELU.

Dan dva iza toga došao je pristav. Općina je preko »staršega« pozvala sve zarobljenike, da dođu primiti novac. Mene je pisar uveo u veliku vijećnicu, gdje je vijećala porota. Vojnici i seljaci stajali su u hodnicima, a neki i pred kućom. Općinski vijećnici, optuženi seljaci, zarobljeni podčasnici, pisar i ja bili smo se poredali oko velikog stola te sobe. Pristav je došao rano u jutro s jednim kozakom. Odsjeo je kod načelnika i legao da se odmori, jer je noću putovao. Bio je visok, suh čovjek, bez brade, četrdesetih godina, upalog lica, dugoljaste glave, crvenosmeđe kože, rijetkih brkova, čije su dlake svaka na svoju stranu stršile, kao da ih je neko nepravilno posadio postolarskim šilom. Pluća su mu bila upala, tamnoplava bluza, jasnoplave hlače, žute »pogone« (epulete) na ramenu, remen sa sabljom preko ramena i hladno nenasmijano lice. Sve je to činilo, da je izgledao kao nekakav neživi kip. Čim je došao do velikog stola, pristupio je k meni i pozdravio rukom na obod kape, pružio i stisnuo mi ruku: »Čuo sam, da ste bolesni. Niste trebali izaći van. Ja bih Vam sam novac donio.«

Iza toga pozdrava počelo je uredovanje. Pristav je najprvo održao mali govor, u kojem je istaknuo, da je svakom Rusu najveća svetinja car i velika »Rusija«. Neprestano je miješao Boga, cara i vjeru. Tko to troje ne štuje, taj je neprijatelj i cara i domovine. »Vi ste se ovdje u selu digli protiv baćuške, istupili ste protiv carske i božje vlasti i izvrgavate sve to smijehu« — proderao se jakim basom. »Ja vam pako u ime cara

kažem, da ovdje mora biti reda, mora vladati posluš, svi morate slušati i mene carskog pristava, kao i carskog bačušku. To je jedna te ista vlast! Tko ne sluša, taj će» — tu je udario nekakvim blokom tiskarnice o stol — »tamo ići, gdje Makar teljonok nje pasjot (gdje Makar svoju telad ne pase, t. j. gdje nema trave)! Zna li vi, što je ovo?! Dobro» — nastavi dalje mirnim muklim glasom, koji oda je tuberkuloznog čovjeka, i uzme taj blok-notes sa stola i metne ga u džep — »dobro, ovaj puta vam opraštam, ne ću kidati tiskarnice . . . ali se čuvajte! Drugi puta će ići sve oštrije!»

Na to nas je sve isplatio za dva mjeseca. Ja sam dobio sto rubalja za mjesec veljaču i ožujak. Bio sam dakle upravo milijuner, ako bi se sravnio sa seljacima. Poslije izvršene isplate ponovno je pristav govorio. U jednom susjednom mjestu izlupali su seljaci zarobljenog vojnika radi ljubavne afere: »Sami si ne smijete krojiti pravdu, zato je car ovdje, da dijeli pravdu, pogotovo ne smijete istupati protiv zarobljenika, jer car ne dozvoljava, da i dlaka padne sa glave ljudi sa zapada. Ogriješi li se tko o to, kidati ću tiskarnice iz bloka.«

Kada smo se oprostili, pošao sam kući i idući sam razmišljao o pristavu i njegovu govoru. Pomislio sam na ruske revolucionare iz Švicarske. Nisam bio vjerovao sve, što su oni pripovijedali o samovolji i bezakonju carske vlasti. Nisam mogao vjerovati, da se može nekoga bez suda poslati u progonstvo i jednim potezom pera, bez ikakve odgovornosti uništavati ljude i njihove obitelji. Sada mi je istom bila jasna postojanost protivnika cara, jer se ovako zlo može pobijati i pobiti te pobijediti jedino postojanošću i dubokom vjerom u pobjedu pravde. Lik pristava duboko mi se usjekao u dušu: ledeno lice bez ikakvog smiješka oda je čovjeka, čija je duša protkana slijepom pokornošću i bezobzirnošću, a bez ikakvih osjećaja. Nisam nikada u životu volio ljude, koji ne poznaju smijeh, životno me iskustvo uvjerilo o jednom: redovno su svi skoro bez iznimke bili zli ljudi.

Pisar je na večer došao ranije nego obično. Iza pozdrava upitao me: »Što Vi na sve ovo?« Slegnuo sam ramenima, raširio oči i zašutio. On me je shvatio, da se taj događaj mene dojmio previše duboko, pa mi reče: »Da nije Vas bilo danas ovdje, nekoliko bi tiskarnica bilo manje na bloku pristava, a stanovništvo narimskog kraja, ušća Ljene ili Oba povećalo bi se za par novih stanovnika. Vaša prisutnost, Vi, t. j. zapad spasio ih je od toga zla, od još hladnijeg progonstva, nego što je u našem selu.«

Sježilo mi se tijelo, kada sam pomislio na još veću hladnoću, na još veću osamljenost, na još veću moru, kojom sibirsko progonstvo može da obdari nesretnika-čovjeka. Uzbunila mi se duša na samu pomisao, da se tako lako kidaju nježne obiteljske niti i rastavlja ju najmiliji.

Biti »soslan« u Sibiriju značilo je biti prinuđen tamo živjeti godinu dvije — doživotno. Kod toga se je dotični smio u svome mjestu slobodno kretati kao i svaki drugi građanin, urođenik toga mjesta, a i baviti se bilo kakvim poslom. Sa »soslanim« je mogla ići dobrovoljno i njegova obitelj. Biti »soslan« u Sibiriju bila je jedna velika i teška kazan.

Kada je pisar otišao, nisam mogao ništa ni čitati ni pisati. Gledao sam samo slike u povijesti umjetnosti. Zapelo mi oko za sliku jednoga Rusa slikara. Ime sam mu zaboravio: mati i kći grofica čini mi se — Golycyn u progonstvu. Mali prozor sav zamrznut, a obje se ženske stisnule u kut. Lica su im lijepa, pravilna — no iz očiju i cijeloga lica vidi se groza, zdvojnost.

Jako dugo nisam mogao zaspiti. Pristav i grofica Golycyn neprestano su mi lebdili pred očima. Te su mi dvije slike dolazile tokom pet godina moga boravka u Sibiriji vrlo često na pamet. Bojao sam se one groze sa lica tih zdvojnih ženskinja. Bojao sam se ogorčenosti, koja se skupila u tim progonjenim ljudima. Bojao sam se, da će jednom i ono bešćutno lice pristava, lice poput voska, oćutiti buru nad svojom glavom, kada se groza i zdvojnost progonjenih ujedini.

Nesretna je sudbina htjela, da sam kroz tri godine, od 1917.—1920., proživljavao razne faze bura, strasti i grozota, koje su nemilosrdno haračile i kosile žrtve ne pitajući, tko je kriv i tko nije, u tome do bezumnosti uzbudenom kaosu socijalnih i političkih borba.

Pisara nije bilo par dana iza odlaska pristava ni jedamputa kod mene. Slutio sam, da mi ima nešto reći i zato ga zapitah: »Što je Vama, imate li mi štogod kazati?«, kada je došao.

»Pristav me je pitao, da li se družite sa seljacima, da li možda i indirekte uplivate na njih, pa ako bi loš kakav upliv opazio sa Vaše strane da mu to odmah dojavim. Ja sam mu odgovorio, da primate samo kao bolesnik posjete i da se bavite samo pisanjem dnevnika i čitanjem ruske literature. Kada bi politička Uprava u Omsku bila točno obaviještena o Vašim sastancima sa seljacima, Vas bi poslali na najgore mjesto, kamo se jednoga zarobljenika uopće može poslati. Ja takve izvještaje o Vama ne ću nikada poslati. Već sam nekoliko puta pomislio na staršeg, da ne bi on štogod protiv Vas napisao Vojnom zapovjedništvu u Omsk i zato mu uvijek otvaram poštu, koju on tamo šalje.«

Lijepe su to prilike, u koje sam dospio. Teško je voditi borbu protiv neprijatelja, koji ne bira sredstva. Zato sam odlučio, da se uz nikakve uvjete ne pletem u ruske unutarnje borbe sve dotle, dok je moguće ostati neutralnim. Prilike, t. j. teške i nesretne neprilike prisilile su me, da sam zadnje godine moga boravka u Sibiriji morao odstupiti od te moje odluke. Zato sam i oćutio jedan dio grozota sa lica Golycynih.

*U POSJETU KOD SELJAKA. — UČENJE U KRIŽANJU
I KLANJANJU.*

Mnogobrojne posjete seljaka trebalo je vratiti. Kako je u selu uz pravoslavne bilo mnogo pristaša raznih vjerskih sekti, a osobito starovjercaca, to sam morao najprvo znati, je li dotični pravoslavac ili ne, a ako nije, kojoj sekti pripada. U tom sam morao biti upućen, da bi se u dotičnoj kući vladao, odnosno ponašao, kako to odgovara dotičnoj vjeri, odnosno sekti. U vjerskim pitanjima bili su ruski seljaci vanredno osjetljivi. Ako bi ih i nehotice povrijedio u njihovim vjerskim osjećajima, jako bi mi to zamjerali, a tome sam htio izbjeći. Moj me je Moskvíč uputio, kako ću se vladati kod pravoslavnih, a pisar kod drugih sekti. Starovjerci su od sviyu bili najviše upućeni u vjerska pitanja, ali i najosjetljiviji. Njihov »vođa«¹ znao je bibliju valjda svu na izust i zaključke crkvenih vasijonih sabora. Čitirao ih je preda mnom i htio se upustiti i sa mnom u debatu. Ja sam mu otvoreno i iskreno priznao, da se u ta pitanja za sada ne razumijem i ne znam, je li ili nije pravdano klanjati se ovoj ili onoj ikoni, slici. Kadgod me je sastao, uvijek mi je tumačio ta pitanja i redovno iskalio svoj gnjev na novocaricinskoga pravoslavnog batjušku ovim riječima: Recite batjuški, da on ne zna biblije i da se dođe k meni učiti!

Naravno je, da već iz opreza nisam ovu poruku predao baćuški, jer bi se indirekte bio počeo miješati u tako osjetljive rasprave. Ja sam pak htio ostati u najpriateljskim odnošajima sa svima u selu.

Čovjeku se mnoge stvari u životu čine, kao da su one jednostavne, lake i naravne, te da se dadu brzo naučiti. U uglu moje sobe, nasuprot ođ vratiju, bila je jedna starinska ikona. Čim bi seljaci došli u sobu, najprvo bi pozdravili, stojeći rekli: Zdravstvujte! i počeli se klanjati (oni koji su pravoslavci), križali se neprestano kod svakoga koraka i što bi se više približavali toj ikoni, sve su se dublje klanjali i brže križali. Na koncu bi svaki stao pred ikonom, duboko se poklonio i prekrižio. To je trebalo najprvo naučiti. Teško mi je bilo hodati i zajedno se križati i klanjati. Osjetio sam, da mi manjka ritam. Moj stari Moskvíč neprestano me vježbao, kao da sam u kakvoj plesnoj školi. Osobito mi je bilo teško sa križanjem. Ruka mi se automatski kretala, čim sam ju dignuo, prema lijevom ramenu, dok je prema pravoslavnom trebalo se sa tri prsta dotaknuti desnog ramena. Moskvíč je bio ustrpljiv učitelj i odmah me zastavio, ako se nisam ili dobro naklonio ili propisno prekrižio. Postavio me je ponovno kod vratiju i morao sam se iznova klanjati.

Staroobrjedci su imali drugačije slike od pravoslavaca i drugojačije se klanjali. Molokanci, baptisti . . . i kako se sve te sekte ne zovu, imali su druge običaje i propise, u koje sam se morao uputiti prije svakoga

posjeta. Nakon tromjesečnog boravka u selu, vratio sam većinu posjeta i zašao u preko polovicu sviju kuća od skoro sviju pripadnika razolikih sekti. Pozivali su me i na skupne, zajedničke sastanke pojedinih sekti, no tamo nisam htio ići kao niti na orgije, koje su redovno neke sekte priređivale.

PRVI POSJET KOD SEOSKOG KNEZA.

Seoski knez, onaj čovjek, koji me je htio ili namjeravao poslati smrznutog i napola mrtvog iz sela u bolnicu, taj brutalni i bezobzirni nečovjek pozvao me k sebi u goste preko pisara, za kojega je dobro znao, da se sa mnom sprijateljio, a pisar je odlučni faktor i najvažnija osoba u općini. Bila mi je teška i sama pomisao, da bi mogao zaći u kuću načelnika. Upravo me čudilo, da me je mogla zvati ili bolje da kažem pozvati u goste osoba, koja me je pred dobar mjesec dana tako lako slala u smrt, kao da otpravlja nekoga na kakvu ugodnu zabavu. Teško mi se bilo odlučiti ići na zabavu načelniku iza njegova neuspjelog pokušaja, da me za uvijek spoji sa vječnim životom. Kada sam pisaru rekao, da se ne mogu odazvati tome pozivu, odvrati mi on, da ne bi bilo uputno i zgodno otkazati taj poziv, jer bi to načelnika uvrijedilo i mogao bi mi naškoditi. Uvidio sam, da pisar ima pravo i odlučio sam posjetiti načelnika. Uvidio sam, da koji puta treba zatomiti, prikriti svoje osjećaje, kada se radi o ljudima, koji ne poznaju dvije riječi: obzir i pravednost! Carizam je za mene bila dobra škola u tome pogledu. Naučio me je elastičnosti, uputio me, da se vladam prema prilikama, da se priljubim okolici, u kojoj živim i da se ne držim slijepo svojih principa životnih (makar oni bili i ispravni), a kraj toga da propadnem. S pravoslavnim carizmom treba biti oprezan, pojavio se on u makar kojem obliku! Toga radi sam i posjetio načelnika.

Žena je načelnikova slavila imendan i na tu su slavu pozvali svoje najbliže rođake, pisara, kao mozak općine, a mene kao inostranca. Takve je goste rijetko koja kuća mogla u Sibiriji primiti! Moja gazdarica i Moskvíč su me uputili, kako se imam u gostima vladati i ponašati. Bio sam pozvan u četiri sata. Na selu sam se uvijek tako redio i brijaio, kao da sam u vojsci ili kod kuće. Došavši na minutu točno pokucao sam i unišao u sobu, u kojoj je bio samo načelnik, kojega sam radi podignute prašine jedva prepoznao. On je bio u neprilici, držao je brezovu metlu u ruci i meo njome sobu. Rusi ne dolaze točno na pozive, pak se i nama načelnik nadao barem jedan sat kasnije. Kada sam mojoj gazdarici iza gozbe pripovijedao, da je načelnik sam meo sobu, rekla mi je zlobno, da su načelnikovi nečisti, da metu samo dvaput na godinu, o Božiću i o Uskrsu. Iza pozdrava sam se poklonio ikoni; to mi je išlo lako, jer osim

načelnika nije nikoga drugoga bilo, da me motri, a sam je načelnik k tome bio u neprilici, jer sam ga zatekao, gdje mete. Tako je moje prvo klanjanje prošlo bez veće uzbuđenosti. Načelnik je pomeo sobu, ponudio me da sjednem. Odazvao sam se njegovom pozivu i sjeo. Načelnik je brzo ustao i zamolio me, da mu oprostim, što on na kratko vrijeme mora otići.

»Guljajte, požalujsta, guljajte!« — dobacio mi je na odlasku.

Skoro sam jedan sat bio sam u sobi i kada je načelnik otišao ustao sam i počeo se šetati. Nisam još poznavao sve izraze na selu i mislio sam, da je običaj kod Bjelorusa, da se čovjek šeće po sobi, ako je sam u njoj. Načelnik je bio Bjelorus. Guljajte! znači doslovno: šecite se. I ja sam se neprestano kao na zapovijed šetao po sobi. Oko pet sati došao je pisar i kada smo se pozdravili zapita me, zašto šecem.

»Načelnik mi je rekao, da se šecem i toga se držim« — odvratih mu.

»Ta, on je rekao« — nasmije se pisar — »zabavljajte se (guljajte znači još i zabavljati se, a ja tu nijansu u razgovoru nisam poznavao) t. j.: oprostite, što ste sami, no sprovedite vrijeme ugodno!«

Gosti su neprestano dolazili. Najprvo su pozdravili, a onda se klanjali i križali vješto, brzo i mnogo puta. Odmah sam uvidio, da se neću moći dovinuti do takve vještine, koja mi kao Šokcu baš nije tako potrebna, a valjda i ne će ni biti. Veselio sam se, što sam izbjegao kritičnom oku tih virtuoza u klanjanju i obavio svu ceremoniju sam, samo uz prisutnost načelnika.

Grk je u selu znao praviti najbolji kvas. Zato je načelnik i donio od njega kvas. Od najbližih rođaka se skupilo sedam-osam te nekoliko najboljih prijatelja načelnikovih. Po ruskom običaju došla je najzadnja domaćica, priprosta žena srednjih godina. Ona je bila malo smetena. Pisar ju je pozdravio riječima: »Pozdravljaju Vas s imenjini! (pozdravljam Vas s imendanom)«. Zatim smo isto tako čestitali i mi svi. Samovar je neprestano zujao, pucali su čepovi od boca kvasa, a pirogi su bili ukusni. Sibirski seljaci prave dvije vrste kvasa: obični iz kruha i hmelja te bolji iz kruha, hmelja i izjuma (grožđica), dodaju k tome mlake vode i kvasca (germe) te puste stajati stanovito vrijeme. Kvas načinjen od grožđica obično je tako jak, da se od njega može opiti kao od jakog engleskog piva. Kada je kvas počeo jače djelovati, raznježio se pisar i počeo domaćici nazdravljati srdačnije nego prije.

»Pzdravljaju Vas s angelama!« (pozdravljam Vas s anđelima!) — govorio je neprestano.

Jedan od rođaka donio je svoju veliku harmoniku i svirao na njoj narodne ruske pjesme. Imao je ugodan bariton, no mogao je pjevati i bas. Mi smo se svi ugodno zabavljali, a osobito sam ja uživao, jer sam prvi put u mom životu bio u ruskom seljačkom društvu. Nije mi bila poznata nijedna ruska narodna pjesma, što su ih pjevali, no volio sam

njihove arije, a od svega najviše lijepe basove. Ostalo mi je u pameti samo nešto od jedne pjesme o stepi:

»Mi davno šžilis s stjepami

I davno privikli k njim!«

(Odavno smo se uživili u stepe i privikli se na njih).

Nijedan narod na svijetu nema tako lijepih basova, kao što ga ima ruski narod, narod basova i baritona! Milina je slušati svakovrsnu rusku glazbu, pa i crkvenu, jer se i crkvene pjesme odlikuju svojim basovima, — dubokim glasovima, koje puštaju službeni pjevači — pojci u crkvama iz svojih grla, kao iz kakve duboke stupe. Crkveni se veliki prostori ore od basova, kao da iz ustiju pojca plivaju duboki akordi, a nastali u grlu jednoga čovjeka i ne potječu iz pluća običnog smrtnika, nego od prejakog stvora, koji snagom svojom nadmašuje obične ljude.

Zabavili smo se do kasne noći. Kućedomaćica je bila osobito razdragana, jer su svi gosti bili dobre volje. Na rastanku se pisar prvi oprostio sa domaćicom riječima: »Spasibo strjapki!« (hvala reduši), a onda mi svi. Poklonili smo se i križali pred ikonom kao i kod dolaska i razišli se. Meni su usput kao i u stanu neprestano zujali glasovi harmonike, lijepe ruske pjesme i napjevi, baritoni i basovi. Neprestano sam na njih mislio, a kako i ne bi na njih mislio, kada sam zadnji put čuo glazbu pred pet mjeseci, t. j. u rujnu godine 1914., kada smo išli sa južne na sjevernu rusku frontu. Kod naše je kumpanije jedan vrlo glazbeni vojnik, Nijemac iz Bačke, neprestano svirao harmoniku u vlaku od Novog Sada sve dotle, dok nismo prešli Karpate i zabavljao nas. Iza grube, nepravilne disharmonije, koja nastaje eksplozijom u topovima i puškama, kako je čovjeku ugodna, draga i mila svaka glazba! Kako je onda čovjeku istom mila lijepa ruska glazba sa ugodnim molovima, koje prate duboki akordi basova, slično kao kada ljepoticu-djevojku prati zdrav i snažan mladić!

SIBIRSKÉ KUĆE.

U stepama centralne Sibirije, kroz koje se provlači željeznica, tako zvana sibirská magistrála, ima malo šuma i tamo vlada oskudica na građi i na drvu. Državna je vlast mogla osnovati sela i kolonizirati siromašne seljake iz europejske Rusije samo tako, ako bi im poklonila građu za kuću i staje. Seljačke kuće kao i sve zgrade u Novo Caricinskomé kile su od jelovih greda napravljene. Jelovinu je država besplatno dostavljala kolonistima na željezničku ili rječnu postaju, a seljaci-kolonisti morali su je sami odvesti. U svibnju 1915., kada je snijeg okopnio, gledao sam gradnju jedne takve kuće. Iskopali su jedan metar duboki temelj i zidali u tom temelju visoko na jedan metar iznad površine zemlje.

Između zidova su nabacali zemlju i skoro sasvim prostor među zidovima ispunili. Na taj zid temelja slagali su istesane balvane od jela, a između balvana metali nekakav inah, da zima ne može prolaziti kroz otvore između balvana. Mah (mahovinu) dobivali su seljaci zajedno sa jelovinom od države. Nove su kuće pokrivali krovom od dasaka; nekoje i sa slamom, a najmanje sa opekama, izrezanim sa površine zemlje, pokrivene sa travom.

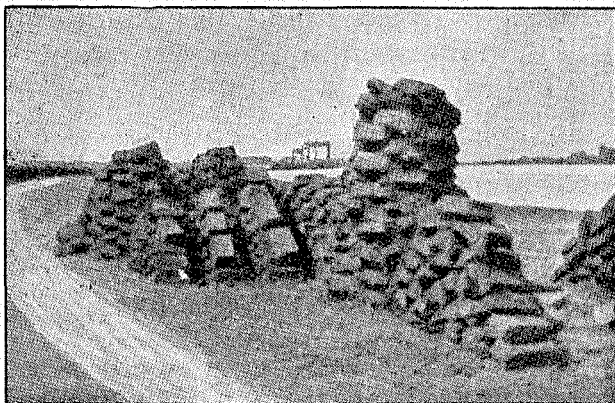
Ovakove kuće »na stolcu«, kao što mi Šokci u Srijemu kažemo, jesu zgrade odnosno kuće, kojima pod soba nije u istoj visini s površinom zemlje, nego leži u visini temeljnog zida kuće oko metar nad površinom. Sobni zidovi nisu se nalazili na rubu temeljnog zida, kao kod većine gradskih kuća, nego su bili pomaknuti za jedan pedalj prema nutrinji toga zida. Sjedili su dakle na temeljnom zidu, koji je širi i dulji od sva četiri sobna zida, kao što je i stolica šira od čovjeka, koji na njoj sjedi. Odatle i naziv »kuća na stolici«. Sve su seljačke kuće drvene, dok su najnovije državne zgrade sagrađene od opeke radi čestih požara, a obložene izvana vrstom dasaka.

U okolini sela Novo Caricinskoje bilo je nekoliko šuma, ali samo brezovih. Seljaci su zemlju kao i šumu smatrali »ničijom«, t. j. javnim dobrom, kojim se svaki mogao služiti po miloj volji. Zato su išli u šumu po drva. Mi bi u Europi rekli: Krali su! Oštre su kazne bile određene za prestupnike, a lugari vanredno strogi. Za drva trebalo je posebne dozvole, a nju nije bilo lako dobiti. Posljedica je toga bila, da su drva za ogrjev bila skupa i rjeđi artikl trgovine.

»KIRPIČNAJA DROVA«.

Iza odlaska pristava šetao sam se cestom izvan sela skoro cijelo prije podne, a kada sam otvorio vrata sobe i unišao unutra, oćutio sam zadah po goveđoj staji. Čim sam sa lica skinuo bašlik, ležao je pred štednjakom kup tamno-žutih čerpića, koji je zaudarao po staji. To su bila »kirpičnaja drova« (čerpić-drvo) Sibirijske i centralne Azije. Odmah mi je sve bilo jasno! Moja je gazdarica shvatila i to dobro shvatila situaciju, da sam se sprijateljio sa pisarom, a čula je, kako je bio prijazan sa mnom i pristav te se je nadala, da ću sigurno otići. To je po svoj prilici i bio razlog, zašto sam dobio »kirpičnaja drova« mjesto običnih. Tim je drvima nezgodno ložiti prvo radi toga, jer se odkrave u toploj sobi i zaudaraju, a drugo i peć odaje nekakav posebni zadah ili vonj. Ta »kirpičnaja drova« nisu uopće drva, nego ih prave od gnoja goveda i teladi tako, da u stajama po zimi mora skoro uvijek netko biti, koji će što brže pokupiti taj izlučeni gnoj i metati u jedan ugao staje. U proljeće bi iznijeli gnoj na dvorište i miješali sa pljevom ili sječkom, kalupima pravili čerpiće, sušili ih na suncu, te slagali u drvarnicu za zimu.

Kojugod sam kuću u selu posjetio, našao sam u svakoj po jedno ili dvoje teladi u sobi, kamo su ih radi zime metalili po dva tri tjedna, dok nisu ojačali. Takva telad bila su prava muka za seljakinje, jer se strogo pazilo na to, da im gnoj uslijed brzine teleća ne bi kojom nesrećom dospio na pod. Žene su bile po danu na vječnoj straži. Kraj njih je stajala

Slika 13. Kirpičnaja drova uz cestu.

posuda za hvatanje gnoj. Očima su morale pratiti tele i biti spremne na svaki njegov »opasniji kret«! Neke su od njih u tom svome poslu bile tako izvježbane, da nijedan komadić za buduće čerpić-drvo određenog materijala nije proletio kraj posude za »hvatanje«. Svakako, jedna posebna vještina!

Kao kemičar navikao sam na svakojake mirise, bili oni ugodni ili neugodni, oštri i opasni ili blagi i neopasni. Nos i pluća su mi se na njih tako priučili, da bi mogao za sebe kazati: da sam bio discipliniran na svaki miris, odnosno vonj! Prije rata sam znanstveno istraživao jednu smolu u Bernu i radio sa velikim količinama etira, koji tako omamljuje čovjeka, da ga uzimlju za narkotiziranje kod operacija. Ja sam se u takvoj mjeri privikao na etir, da me nije ni jedamputa omamio za vrijeme moga dvogodišnjega rada. U ratu sam se priučio na svjež zrak tako, da više nisam volio biti u sobi i »miris« čerpić-drva počeo je da me smeta. Moj nos kao da je za vrijeme rata postao plemenitiji i izbirljiviji, pak je prenašao u mozak ne samo miris, nego i vonj. Postao je dakle svestraniji! To je valjda jedino, čim sam se u ratu obogatio, jedina moja ratna dobit! Jer se moj nos naučio i na pojam »vonj«, nije mi bilo više moguće uživati i danju i noću »miomiris« čerpić-drva i naslađivati se tim novim, meni doslije nepoznatim sibirskim parfemom!

Pisaru sam prikazao, da ne mogu za moj veliki novac dulje vremena vježbati svoje zube žvakanjem jela »žarenoje«, ni svoj nos priučavati na

meni dosada nepoznati parfem — i da bi se rado odselio Ivanu Vasiljeviću, mome starome stanodavcu.

»Sada je situacija drugačija za Vas, nego li onda, kada ste ovamo došli — odgovorio mi je pisar — ja i općina nemamo ništa protiv toga, da se preselite k Ivanu Vasiljeviću. Selo Vas pozna i nitko ne će imati ništa protiv toga, da stanujete kod Ivana Vasiljevića, makar da je tamo feldčerski punkt«.

Otišao sam do moga staroga stanodavca i zapitao ga, hoće li me ponovno uzeti k sebi.

»Punim Vas srcem primam« — odgovorio mi je.

Mojoj sam tvorničarki posebnog specijaliteta »žarenoje« platio starnarinu, ostavio sav šećer, što sam ga imao na zalihi, kao dar i nakon mjesec i pol dana ponovno se našao kod moga dobrog Ivana Vasiljevića.

SIBIRSKO CVIJEĆE I JUG.

Moja nova, mala sobica imala je jedan prozor okrenut prema zapadu. Peć je bila dobra i soba se dala lako zagrijati. Prozor je imao četiri okna. Dva okna su se redovito tako smrzavala, da se samo gornji njihov dio znao malo otpustiti poslije izlaza sunca; na gornja dva okna se ledena prevlaka po danu otopila, a na veče i pred veče u vrijeme zalaza sunca počela ponovno smrzavati.

Prije rata je riječ »jug« bila za mene jedan geografski pojam i ništa više. Ja sam taj pojam donekle promijenio tokom moga šestgodišnjeg boravka u Sibiriji i na Daljnjem Istoku i ograničio sam ga samo na onako podneblje, kao što je kod nas, a oduzeo od njega ledene krajeve.

Kako da čovjek ne počne žuditi za našim toplim jugom, kada sjedi u ugrižanoj sobi, kao u kakvoj tamnici, koja leži u smrznutom, skoro uvijek ledenom kraju! Iz moje me sobe uvijek stotine puta na dan povukla želja za našim jugom okolo Jadrana. Istom sam sada uvidio, kako ja volim taj jug, njegov lijepi, blagi zrak — i ono bujno cvijeće. Mašta me vukla tamo i ja sam si predstavljao u duhu, kako izgleda cvijeće ono bujno, miomirisno, šareno i kako leži na zelenim livadama ispod tamnoplavih gora. Neprestano mi dolazila pred oči Flora od Tiziana naslikana kao najljepša žena sa cvijećem u jednoj ruci. Ta Flora kao da me je uvijek vukla na jug, kao da me gonila, da pristupim lijepom cvijeću. Može li si netko zamisliti, što to znači ne vidjeti šest godina cvijeća, nego u najboljem slučaju, u ljeti samo žuto zelenu travu u stepama? Je li onda čudo, da sam svagdje tražio cvijeće? Sjedeći jednoga dana kod zapada sunca, počeo se gornji dio prozora smrzavati. Otopljene kapljice vode odnosno vodene pare slagale su se na staklo, putovale kao da ih neka nevidljiva sila upravlja po stanovitom redu. Postavljale su se jedna za

drugom, — onda bi se iznenada kao na zapovijed strelimice pretvarale u kraće ili dulje igle, iglice, slagale se u pera, tvorile lišće raznoga oblika, svakovrsne oblike tako precizne, kao što ih nijedna ruka ne može napraviti.

Odslije sam za sve vrijeme boravka u Sibiriji, kadgod sam mogao, išao gledati, kako nastaje, postaje, a i nestaje cvijeće na mojim prozorima, na mome jugu, kako sam ih nazvao. Raznoliko cvijeće na oknima mojih prozora neprestano sam promatrao kao kakav pravi vrt. Znao sam za svaki novi ornament na mojim prozorima. Znao sam za svaki novi cvijet, koji se razvio u mome vrtu, u mome jugu i bilo mi je žao za svakog, koji je nestao i ako sam znao, da će na njegovo mjesto doći drugi, možda još ljepši.

Na donjim oknima, odmah uz drvo, bilo se naslagalo, a i još se neprestano slagalo cvijeće veliko, ponajviše listovi dugi skoro, kao što je cijelo okno široko.

Motreći dnevno taj moj vrt izvježbalo mi se oko tako, da sam po cvijeću, njegovoj debljini, veličini znao i koliko je stupnjeva. I redovno se temperatura određena po cvijeću moga vrta razlikovala od prave samo za dva do tri stupnja.

Volio sam sibirsko cvijeće moga vrta na prozoru, volio sam floru moga juga, — ali mi je bila milija ona šarena koprena cvijeća, od koje je Tizian narisao samo par lijepih komada i primjeraka. Bila mi je milija flora pravog, našeg juga! Sada sam istom vidio, kako mi je mio taj naš jug uz more, naš jug protkan sa slatkom mojom ikavštinom, sa kojom sam odrastao.

SNIJEG. — ŽARENJE SNIJEGA. — BURA.

Većina ljudi ne zna i ne može znati, što je zapravo toplo, dok nije dugo bila bez topline. Što je toplo i toplina, zna samo onaj, koji je temeljito prošao kroz zimu u svim njezinim fazama. Mi volimo, dok smo mladi, snijeg i led u našim krajevima, a ponajviše zato jer se možemo bezbrižno sklizati i sanjkati po cijele dane. Kada bi snijega bilo kod nas deset mjeseci — ne znam, bi li ga onda mladež voljela, kao što ga voli sada, kada ga godišnje bude dva mjeseca. U Sibiriji je zimi sve bijelo i sve se bijeli. Zatvorimo li oči, pak pogledamo kroz malo otvorene kapke, vidimo bijelo, mrtvo more, sasvim bez života. Samo koje saonice, trojka ili seljak na konju pokazuju, da u ovoj hladnoj bjelini, u ledenoj bijeloj ponjavi na površini zemlje, da tu ima živih bića, koja osjećaju.

Snijeg počinje redovno padati u listopadu i ostane, ne topi se sve do svibnja. Ako se dogodi, da snijeg padne ranije, drži se samo par dana i nestane. Kao što su mi seljaci pripovijedali, svake desete godine za-

padne snijeg ranije tako, da si ne mogu ni žito spremi za zimu. Kada sam došao g. 1915. u Sibiriju, a i u Novo Caricinskoje bilo je snijega tako mnogo, da su zadnje kuće ulice, koja vodi prema sjevero-istoku i odakle duva vjetar, bile sasvim snijegom zatrpane sa te strane. Vjetar je nanio toliko snijega do strehe, na zid, na krov, da su te kuće, kad ih se gledalo sa sjevero-istoka, bile bijeli brežuljci, bijela brdašca! Snijega je bilo toliko, da mi se činilo, da se nikada ne će moći otopiti.

Snijega nema svake godine jednako. Svake pete ili šeste godine pada ga vrlo mnogo. Ja sam doživio samo jednu zimu bogatu snijegom. Snijeg pada redovito kod zime do minus dvadeset Celzija, a kod još niže temperature sniježi rjeđe. Snijeg ne čiste ni pred kućom ni u dvorištu ni na ulici nego samo pred ulazom u pretsoblje i pred stajskim vratima. Dok je snijeg svjež, nije teško gledati u njega, nego ako stoji tjedan — dva ili tri, a da novi ne pada — bole oči, ako se kratko vrijeme motri površina snijega. I ako je zima, recimo u podne 15—20 stupnjeva Celzija, ipak se uslijed sunca otopi malo snijega, malo se stali, a preko noći kod još niže temperature se opet smrzne. Nastaje tako staklena površina, glatka kao led i po njoj je teško hodati. Istina, čovjek ne propadne lako kroz nju, ali se zato jako skliže. Ne bi mogao kazati, kuda je gore i teže hodati: po svježem snijegu ili po smrznutom.

Kada za mirnog vremena obasja oko podne sunce tu staklenu glazuru snijega, neravne površine sa većim ili manjim svojim izbočinama, zažari se ta staklena površina snijega kao kada sunce udara na mliječno staklo i izgleda, kao da se razvija neka čarobna vatra sa niskim bijelosivim plamenom žućkastoga obruba. Prema većim ili manjim udubinama odnosno izbočinama snijega, te su vatrice veće ili manje, vide se jače ili slabije, a iz njih kao da izbijaju neke posebne bijelo-sive prozirne zrake, koje jako udaraju u oči, smetaju očima i čovjek ne može dugo gledati u takav snijeg, koji kao da gori, kao da izgara. Samo pogdjekoji vrh grma zakopanog u snijegu, koji iz njega strši, pak male oazice breza prekidaju i prekrivaju tu goruću površinu. Ovo je zažareno more snijega po ljepoti ravno moru magle u švicarskim Alpama, ako nije još ljepše od njega. Kada u jutro izlazi sunce umiješa se u tu goruću površinu snijega mnogo nijansa ružičastog, purpurnog i pompejanskog crvenila. Na večer se opet ta vatra snježne površine protka bezbrojnim žutim, narančastim i osobito tamno-narančastim bojama. Ako snijeg ne pada tjedan — dva, uvijek se žari njegova površina. Ja sam te prizore išao izvan sela gledati svaki dan. Ti su prizori u svojim nijansama tako lijepi, da im ravnih po ljepoti nisam nigdje našao. Promatrajući ovo žarenje snijega (da se tako izrazim) mnogo sam puta pomislio na savršenu prirodu i vječnu pravdu, koja ni u ovoj pustoši ne ostavlja oko i dušu čovjeka bez ljepota i ne zaboravlja na nijedan kraj svijeta!

Počne li snijeg jako padati, pojedine su pahuljice velike, široke, promjera do jednog centimetra i spuštaju se polako, mirno kao da je netko iz stanovite visine na nebu otvorio ogromnu vreću napunjenu finim kristalima. Te lijepe, pravilne šesterokutne pločice slažu se jedna na drugu dan — dva, a kojiput i tjedan — dva. Za šest zima, što sam ih sproveo u Sibiriji, jedne je godine (to je bilo u gradiću Tari) zapao tako visok snijeg, da smo morali u dvorištu kopati prolaze kao kakve tunele i otkopavati snijeg sa prozora u prizemlju. Selo, grad, stepa — sve je izjednačeno. Krovovi kuća sa svojom snježnom, debelom prevlakom spajaju se sa brdima i brežuljcima snijega oko zidova. Topla soba, topla kuća — to je velika stvar u Sibiriji. Ako bi po duši htio kazati, što mi je najugodnije bilo u toj zimi, morao bi iskreno reći: najljepše mi je bilo, kada sam došao ozebao, hladan u toplu sobu, popio jedan čaj i ugrijao se. Kako je čovjek u teškim prilikama zadovoljan i sa najmanjim, najjednostavnijim! Možda su zato i Sibirjaci vrlo jednostavni ljudi!

BURAN.

U zimi se nekoliko puta pojavi jedan omraženi, nepoželjni i opasni gost, koga stanovnici Sibirije ne vole, a i jako ga se boje: buran. To je posebna bura, snježna mećava sa jakim sjevernim ili sjevero-istočnim vjetrom, neke vrsti orkanom. Buran uvijek prate najjače snježne mećave kod temperature od minus 30 do 50 stupnjeva Celzija. Traje obično dva do tri, a rjeđe četiri do pet dana. Sibirski seljaci znadu, kada se buran približava, slično kao što naši Primorci znadu, kakvo će vrijeme biti i da li će doći kakva nepogoda. Zato »pred buran«, u vrijeme, kada ima doći to nevrijeme, nitko ne putuje izvan sela, a ni u selu ne ide susjedi-
ma u goste, kada se pojavi prvi oštri zvižduk vjetra nad selom. Snijeg je gust, oštar i prodire u lice, kao da čovjeka bode mnogo igala, osobito je po licu hladno i čini se, kao da mokra hladnoća prodire u glavu. Vjetar vitla snijeg u svim mogućim smjerovima; zavija, fijuče, udara o prozore, stijene kuće i od tih se udaraca ustitra zrak u sobi. Kojiputa je vjetar tako jak, da izgleda: sad će skinuti krov, koji uslijed toga škripi. Čini se, da će istrgnuti prozore i vrata. Škripanje krova, zveketanje prozora, udaranje vratiju miješa se sa čudnim zvucima, koji nastaju uslijed toga, što su se grede stijena počele micati, trti se i proizvađati neugodne šumove, od kojih biva čovjeku nevoljko. Svi se ti glasovi odrazuju u sobi, miješaju, bruje, zvuče, kao što se glasovi žica gitare odražavaju, pojačavaju, miješaju u šupljem dijelu gitare. Sobe i ostali prostori u kućama kao da su određeni za rezonanciju tih mnogobrojnih, svakovrsnih, no ponajviše neugodnih glasova, šumova i zvižduka!

Buran je kao kakva neman, čovjeku najopasniji neprijatelj u Sibiriji, jer koje on živo biće uhvati izvan kuće, to on više ne pušta iz svojih ruku, iz smrtonosnog zagrljaja! Rusi se boje jakih vjetrova i burana i uvijek oblače dvije šube i kožnate hlače, kada kreću na put. Te ih šube štite od najjače zime, no od burana ih ne mogu spasiti. Svaki tko je vani, mora se smrznuti. Sve je u sebe povučeno, svi se zavuku u sobe, jer se boje burana, te jake prirodne sile, te smrtonosne prirodne snage, protiv koje se obični čovjek ne može boriti. Za vrijeme prvog burana kao i ostalih nije me nitko posjećivao ni dolazio k meni osim gazdarice, koja mi je donasala jelo i čaj. Kako je čovjek jedna ništica, mora uviditi onda, kada dođe u dodir sa vrlo jakim elementarnim, nadprirodnim silama, protiv kojih nema baš nikakva oružja, kojim bi mogao odbiti njihovu navalu. Da buran odnese krov, razbije prozor ili iskida vrata — bio bi za najkraće vrijeme svršetak svega!

Kadgod dođe buran, svaki puta kosi i nosi svoje žrtve bilo u selu bilo izvan sela. Kada nas je g. 1915. prvi puta posjetio u našem selu Novo Caricinskoje, imao je samo jednoga pacijenta. Jedan je krestjanin (seljak) išao pogledati i namiriti marvu u staju, daleko kojih 50—60 koraka od sobe. Vraćajući se u kuću nije mogao pogoditi do vrata kuće, tamarao po svome dvorištu i makar da je imao šubu na sebi, smrznuo se za kratko vrijeme. Da osjetim makar malo na sebi taj buran, izlazio sam svakj puta, kada nas je on »posjetio« u dvorište. Zima mi je odmah prodrila do kostiju. Lice se počelo smrjavati, makar da je bilo omotano bašlikom. Neizmjereno brzi vjetar kao kakav najhladniji nož prodirao mi je kroz cijelo tijelo. Ti hladni noževi kao da su parali, rezali po svakom dijelu moga tijela. Kuća se tresla, krov i grede škripale, a osobito se vrata posebnim udarcima, nekom posebnom lupnjavom isticala. Mogao sam izdržati vani samo par minuta! Bilo mi je nekako tjeskobno povratiti se u kuću, jer se istom izvana vidjelo, kako taj nevidljivi i opasni neprijatelj napreže sve svoje sile, da raznese i odnese kuću, u kojoj sam živio. Dva dana trajala je ta smrtonosna nepogoda. Posjetio me je pisar, čim se sve smirilo i odmah mi je iza pozdrava rekao: »Sada, Anton Petrović, barem malo znate, što je Sibirija!« Jest, imao je pravo! Tko nije proživio buran i nije se borio na život i smrt sa zimom i vjetrom — taj ne zna i ne može znati, što je Sibirija! Ruski su seljaci iza ovog prvog burana još više porasli u mojim očima. Boriti se kroz cijeli život sa ovako opasnim prirodnim silama, to je junaštvo. Ruski su kolonisti u Sibiriji — junaci posebne vrsti.

*PROSLAVA POVRATKA K IVANU VASILJEVIĆU.
SARMA. — KOLAČI.*

Kao da sam se preporodio, čim sam se preselio k Ivanu Vasiljeviću. Njegova snaha znala je dosta dobro kuhati. Variva su bila dobra: grah, kupus, kaša. Ugađali su mi na svakom koraku. Jedno jutro sam dobio dapače i pržene šunke sa jajima. Bombardiranje sa jelom »žarenoje« već sam sasvim zaboravio. Posebno je rusko jelo kaša. Oni je prave na razne načine i redovno je ukusna, ako se dobro začini. Na vodi skuhana kaša posebnog je teka i ne daje se lako jesti. Šči i boršč (govedina sa kupusom odnosno sa ciklom) dolazili su naizmjenice na stol. Sve je bilo tečno i ukusno. Nisam znao, kako bi se odužio tim ljudima, koji su mi na svakom koraku ugađali. Unučadi sam davao čokolade, kupovao bonbona, a supruzi Ivana Vasiljevića šećera i čaja. Odlučio sam, da sam priredim jednu večeru ali ne sa ruskim jelima nego srijemski da sve pripravim. Odabrao sam sarmu.

Nas je bilo kod kuće, dok smo živili na selu i kasnije u Vinkovcima, mnogo djece. Pokojni moj otac htio nas je sve školovati. Prihodi su nam bili mali; posjed od petnajst jutara zemlje za Srijem je bio lijep imetak, no školovanje je skupo i mi smo živili dosta oskudno. Svi smo morali raditi. Stariji brat je bio slabunjav, njega se više štedilo, a ja srednji i najjači morao sam najviše u radu povući. Radio sam i u kuhinji, pomagao majci kod kuhanja, jer sluškinje nismo mogli držati, a radio sam i gospodarske poslove, jer smo bili i bez sluga. Uz svoju sam se majku naučio kuhati, a i peći kolače. I od svoje supruge, izvorsne domaćice, naučio sam mnogo toga, jer se volim plesti u kuhinjske poslove, što gazdarice baš osobito ne vole. U Sibiriji mi je ova kulinarska vještina osobito dobro došla.

Sarma ima najbolji tek, ako se metne u nju tri vrste mesa, govedine, suhe svinjetine i teletine, pak malo osušene slanine (špeka). Moja nova gazdarica svejedno kao i drugi nisu imali teletine, nego samo smrznute i osoljene govedine te smrznute svinjetine. Ruski seljak ne dozvoljava, da se tele zakolje i ne sprema teletine za zimu, jer mu je to predragocjeno meso. Zamolio sam novu gazdaricu, da bi mi dozvolila prirediti kao za sutradan, dakle dan prije večeru. Njoj je to bilo čudnovato, što ja sam hoću prirediti. Zato mi je rekla, da će ona rusku večeru pripraviti: boršč ili šči, piroge, čaj sa kruhom i maslacem. Ja sam htio moje goste počastiti jelom, kakvo oni do sada nisu bili jeli u svome životu. Gazdarica mi je dozvolila, da priredim za večeru, što želim. Počeo sam uređivati i pripravlјati meso, strugao sam nožem, da odstranim žilice, dobro izmiješao sa isjeckanim bijelim i crvenim lukom, jajima, biberom, rižom, izrezao žile sa listova kupusa i zamotao tu smjesu u ku-

pus. Zamolio sam gazdaricu, da mi sarmu još isti dan skuha, jer je po mome uvjerenju sarma bolja, ako se dan prije skuha. Sutradan sam odlučio prirediti i t. zv. koh. Tu sam imao nepritika, jer nisam znao, kako se ruski zove griz, krupica. Naš mlinar Malorus nije pravio griz — i u selu mi nije nitko mogao reći, što se uz brašno, mekinje dobiva me-ljavom iz pšenice. Sitničar me je spasio! K njemu je došla jedna žena i pukim slučajem zatražila krupice. Krupaja mana. Ona mi je večeru upot-punila! Sarmu je gazdarica skuhala dan naprvo.

Pisar, starši, načelnik, Moskvíč, harmonikaš rođak načelnikov, mo-ji stanodavci — bili su svi uzvanici. Dao sam od Grka donijeti nekoliko »baterija« boljega kvasa. Harmonika je mene najviše veselila. Silio sam upravo moje goste, da što više piju kvasa e da bi se što više raspoložili i razveselili. Zabavili smo se ugodno do kasne noći. Harmonikaš je bio »dobre volje« i neprestano svirao, pjevao te mnogoputa je ponovio na-rodnu rusku: Ja Marusja — nje bojusja (Ja Marica — ne bojim se) ...! Tu se veče i plesalo. Prvi puta sam u životu vidio, kako izvađaju teške plesove, kako plešu čučéći, okretajućí se kod toga na jednoj peti! Za me-ne je to bila više umjetna gimnastička produkcija nego li zabava.

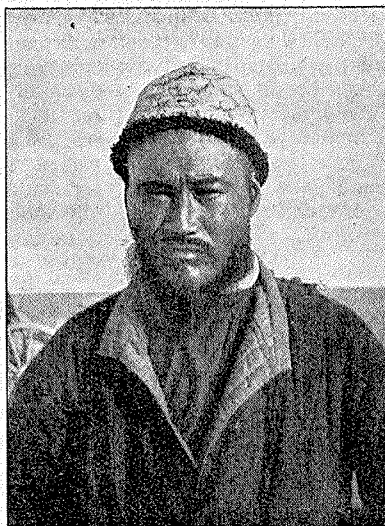
Ja volim svaki narod, svakog seljaka, a najviše kada se on zabavlja, jer mu je zabava nepatvorena. Što se seljacima od jela dopalo? Pisar mi je sutradan pripovijedao, da je sarma izvrsno i ukusno jelo i da mu se-ljaci priznaju, da im je svima vanredno išla u tek i da je bilo još više sarme, da bi i to pojeli. »Nema tako dobrog ruskog jela, kao što je sar-ma« završio je pisar. »Kch« im je slatka, loša kaša i da su ga jeli, samo da mi se ne bi zamjerili. Gostima je najviše imponiralo, što je oficir sku-hao večeru. Po selu se odmah raznesla vijest: Anton Petrović, zaroblje-ni oficir, zna kuhati jela, koja su bolja od ruskih!

MEĐU KIRGIZIMA.

Sibirija je po površini skoro jedan i pol puta veća od Europe, a ima samo oko 25 milijuna stanovnika. Polovicu stanovništva čine Rusi, a dru-gu polovicu urođenici: Kirgizi, Tatari, Burjeti, Mongoli, Sarti itd., od kojih ima najviše Kirgiza. Ti Kirgizi žive na području između rijeke Ir-tiša, sibirske željeznice, rijeke Urala, uz Kaspijsko more sve do Turke-stana i Balkaškog mora. Ima ih i u kitajskom Turkestanu. Većinom su nomadi i lovci, a uz rijeke i željeznicu te gradove seljaci-ratari. Sada i-maju u Sovjetskoj Rusiji svoju državu Kirgizistan, veliku kao Mađar-ska i Austrija, sa jednim milijunom dvjesto hiljada stanovnika, od toga dvije trećine Kirgiza. Glavni grad je Kirgizistana Alma-ata (što znači jabuka-otac), a prije se zvao Vjerni. Kirgizi su narod tatarsko-turske krvi, a ima ih oko pet milijuna.

Kirgizi su kao nomadski narod višeput mijenjali svoju postojbinu. Tako su prije 14. vijeka stanovali od Pekinga do Bajkalskog jezera. U to su vrijeme oni predstavljali veliku vojničku silu sa raznim turskim plemenima i osnovali »zlatnu hordu«. Kirgizi su iz te svoje države dobavljali Rusima sol. Pomanjkanje soli u ruskoj državi 17. i 18. stoljeća bio je jedan od mnogo drugih razloga, da su Rusi sebi podložili slana kirgiska jezera.

Kirgiski je jezik vrlo sličan turskome tako, da ga neki smatraju najrječjem turskoga jezika. Kirgizi se dijele na tri plemena, od kojih se najviše ističe karakirgisko (Karakirgizi = crni Kirgizi). Kirgizi su žustar, bistar i darovit narod. Vole se rado zabavljati i pjevati. Pjesme su im

Slika 14. Karakirgiz u ljetnom odijelu.

tužne i slične mađžarskim. I na njih bi se mogla primijeniti mađžarska rečenica: *Sirva viggad a magyar* (Mađžar se plačući veseli). Nacionalna im je svijest vanredno razvijena. Kada me jednom neki Kirgiz pitao, kakve sam narodnosti, a ja mu odgovorio, da sam Hrvat, zapitao me on dalje, a kakav su to narod Hrvati. Tumačio sam mu na široko o Hrvatima i da stanuju u Bosni. Kirgiz je šutio. Najednom me oštro pogledao i rekao mi: »Vot, značit, Vi horvatski Kirgiz« (Vi ste dakle hrvatski Kirgiz). Svi pa i najprimitivniji muslimani srednje Azije, s kojim god sam govorio, znali su za Bosnu kao i za to, da u njoj žive muslimani. Zato me je taj Kirgiz i nazvao »horvatskim Kirgizom«.

Kojih pet-šest kilometara daleko od Novo-Caricinskoga bilo je kirgisko selo (aul) zimovka, zimsko prebivalište (kystau, kstau), u kojem

sprovedu zimu, dok ljeti natovare na kola svoju okruglu šatru (jurtu) s potrebnim za život stvarima i idu sa marvom, konjima, ovcama i rjeđe kravama na pašu preko proljeća, ljeta i jeseni t. j. mjeseca svibnja, lipnja, srpnja, kolovoza i rujna. Odilaze na stotinu kilometara daleko. Jedan ih dio ostane kod kuće i obrađuje zemlju.

Po ruskim seljacima poručili su mi Kirgizi iz susjednog njihova sela, bi li me mogli posjetiti. Htjeli su valjda da vide čovjeka sa »Zapada«, a možda i kao njihovog potajnog saveznika, jer su oni muslimani i u dubini svoje duše držali su s Turcima, saveznicima Njemačke i Austrije. Ne samo da sam pristao na to, da me posjete, nego sam ih i najsrdačnije pozvao u goste. Kirgizi su počeli sa svojim prijateljima Rusima dolaziti jedan za drugim. Oni su ljudi srednje visine, širokih pleća, tamne puti i tamnih očiju, slabe kose, muškarci imaju malene brkove i rijetku bradu. Hlače su im iz ovčje kože, na košulju oblače kaput (bez ovratnika) i široki kaftan u šarenim bojama. Na nogama nose uvijek, pa i ljeti lake čizme, na koje u zimi navlače još jedne veće sa krznom iznutra obložene. Kaftan vežu posebnim remenom u šarenim bojama ili šarenom uzicom. Zimi nose na manjoj remenom povezanoj šubi još veću i deblju šubu. Ljeti imaju na glavi šubaru, nešto nižu nego li srijemski seljaci. Preko nje nose zimi još drugu, veću, koja ima na vratu i na ušima dugi nastavak, koji pokriva vrat odnosno uši. Postavljena je kožom, dok joj je vanjski dio opšiven tamnom tkaninom.

Kirgizi teško pješače. Na prvi se pogled vidi, da su konjanički narod. Mlađi su znali dobro ruski, a stariji skoro nikako. Dok se nisam s nekima od njih sprijateljio, bili su nepovjerljivi prema meni. Kasnije sam razabrao iz njihovih izjava, da baš ne vole Ruse. Nije im bila mila »carskaja visokaja ruka«, koju im je narinuo kozak Jermak u drugoj polovici 16. stoljeća, jer je bila ne samo »visokaja« nego i »tjažolaja« (preteška).

Osobito vjeran posjetilac bio mi je jedan Kirgiz kojih šezdeset godina star, koji je znao prosjediti kod mene po nekoliko sati.

Kirgiski sam toliko naučio, da sam se uz pomoć ruskog jezika mogao sasvim dobro sporazumjeti i s najstarijim Kirgizima, koji su redovno najmanje znali ruski.

»BIJELI« I KIRGIZI.

Gore spomenuti Kirgiz bio je iz početka prema meni nepovjerljiv i držao se rezervirano. Nije nikad davao prave odgovore na moja pitanja. Takovo je držanje i razumljivo, jer su svi narodi Sibirijske nepovjerljivi prema tuđincu. Istom, kada sam ga počeo nagovarati kirgiskim jezikom, popustilo je to nepovjerenje, počeo je bivati sve povjerljivijim i iskreno odgovarati na moja pitanja. Jednog ga dana zapitah:

— Kako se vi Kirgizi osjećate pod »bijelim« carem? (bijeli znači ruski, jer priprosti Kirgizi zovu Ruse samo »bijeli«. Bijelim ih nazivaju još i radi toga, jer su gospodujući narod. Dakle narod sa jednom klasom, koja ima bijele ruke t. j. koja ne radi.

— Vrlo slabo, nikako. Glasio je kratki odgovor.

— A zašto? dodah ja.

— Zašto?! Evo zašto — odvrati Kirgiz: Mi smo bili drugi ljudi, dok nisu došli amo »bijeli« (t. j. Rusi), koji su nam donijeli votku i željeznicu. — a mi smo izgubili mnogo, vrlo mnogo. Bijeli su nas naučili na slana jela i kruh, a otkako mi taj kruh i sol jedemo, počeli smo se mijenjati. Ja sam na pr. jeo kruh kao i sol prvi puta istom pred dvadeset godina. Mi uslijed toga prestajemo biti Kirgizima, t. j. mi ne vidimo više tako, kao što smo prije vidili, dok smo jeli konjsko meso bez soli i bez kruha, a izgubili smo isto tako i njuh.

Vid i njuh su naime za Kirgiza sve! Koji Kirgiz ne vidi oštrije od »bijelog«, a ne njuši tako dobro kao lisica — taj ne može biti Kirgizom, jer ne vidi iz daleka, a i ne njuši najveće neprijatelje Kirgiza t. j. vukove, koji ergele konja iznenada napadaju i ponište, ako su konji rastrkani. Uz to ne mogu Kirgizi ni loviti vukove, kao što su ih prije lovili, dok su bolje vidjeli i imali jače razvijeni njuh.

Ova me izjava starog Kirgiza upravo prenerazila, jer nigdje nisam doslije čitao, da bi kuhinjska sol kao začim jelu mogla djelovati na čovjeka tako, da mu promijeni vid i njuh. Zato sam počeo i pobliže istraživati, kako Kirgizi žive i zašto im je potreban pojačan vid i pojačan njuh. Kirgizi centralne Azije, s kojima sam općio, zdravi su, mali i bucmasti ljudi, dosta bogati, a cijelo im bogatstvo sastoji se u glavnom u konjima posebne rase, koji imaju dužu dlaku nego li naši konji. Zanimljivo je, da su kirgiski konji vrlo ustrajni, tako, da mogu trčati i do sto kilometara bez odmora i bez hrane i vode. Tek iza pet do šest satnog odmora nakon trke hrani i napaja Kirgiz svoga konja trkača, nikada ranije, jer bi mu konj inače obolio, dobio bi upalu i gnojenje grla, a od toga bi, navodno, uginuo.

KAKO KIRGIZI LOVE VUKOVE.

Siromašni Kirgizi posjeduju najmanje oko sto, a bogati oko hiljadu i više konja. Svaku ergelu čuva samo po jedan Kirgiz, koji nije ničim oboružan. Ako bi dakle vukovi u čoporima ili pojedince iznenadili ergele — to bi Kirgizima cijeli imetak propao, kada oni ne bi osjetili, odnosno »nanjušili« vukove iz daleka, kao što lisica njuši meso na kilometre daleko u šumi, ako duva vjetar od mesa u smjeru prema lisici. To je opasno osobito zimi, kada su vuci izgladnjeli i idu u ogromnim čoporima i po-

nište sve, do čega dođu. Kirgizi pak ne spremaju sijeno za zimu, nego se sam konj hrani zimi tako, da kopitom kopa ispod snijega travu. To je t. zv. podnožnij korm (podnožna hrana) — kao što je Rusi zovu. Čim Kirgiz osjeti i čuje, da iz daljine dolaze vuci, upozori posebnim zvukovima konje i stjera ih bičem u krug tako, da je u sredini Kirgiz, a svi su konji okrenuti glavom k njemu, a stražnjim nogama prema vukovima. Teško onome vuku, koji bi se približio takvom »kolu« konja!

Kirgizi idu bez oružja u lov na vukove, koji pojedince dolaze, a i na manje čopore vukova, čim ih »nanjuše« ili čim im susjedi jave, da se vuci približuju. Skupe se njih desetak i svaki od njih uzme po nekoliko petlja od žice ili konopa. Kada opaze vukove, opkole ih i jaše neprestano u krugu oko njih ali tako, da taj »prsten« konja biva sve manji. Kirgizi jaše velikom brzinom, mašu po zraku petljama i približi li se konju koji vuk, bace mu oko vrata petlju, potjeraju konja u galop i gone ga dotle, dok se vuk ne uguši. Kirgiz-pobjednik se zatim vraća opet u »kolo«. Igra počinje iznova i traje dotle, dok nestane i zadnjeg vuka. To se zbiva vrlo brzo, jer je Kirgiz tako vješt konjanik i spretno baca uže s petljom, da poslovice kaže: Kirgiz se rodi na konju i s petljom u ruci!

SOL KIRGIZIMA SLABI NJUH.

Kirgiske stepe centralne Sibirije pune su slanih i gorkoslanih jezero, a u njima ima mnogo mjesta s bogatim naslagama kuhinjske soli, gdje ih Kirgizi kopaju i izvažaju za »bijele«. Sami nomadski i polunomadski Kirgizi ne uživaju nikako kuhinjske soli, a hrane se u glavnom sa kumisom t. j. kiselim mlijekom kobilu i konjskim nesoljenim, ponajviše sirovim mesom i piju nekuhanu konjsku krv. Tko je samo jedamput kušao konjsko meso, taj zna, da ono za nas nema ukusa, t. j. nije dovoljno slano. Za vrijeme moga petmesečnog neprestanog kontakta sa Kirgizima nije k meni po lijek došao nijedan nomad kao ni polunomad Kirgiz nego samo ratari, kod kojih sam opazio mnogo slučajeva sušice. Ratari Kirgizi sami su liječili tuberkulozu tako, da su pili kumis sa stućenim glavicama maka, dakle s morfinom i kodeinom! Kod nomadskih Kirgiza nisam konstatirao nijedan slučaj sušice.

Zanimljive su izjave Kirgiza iz okoline Omska, da je kolonizacija Rusija, koji su ih naučili na kruh odnosno sol, bila uzrokom, da su prešli od nomadskog života k ratarstvu, a samo radi toga, što im je uslijed uživanja soli oslabio vid i njuh. U vezi sam sa Gerson-Sauerbruchovim liječenjem sušice i raka sa hranom bez soli htio upozoriti na kulturno-historijsko značenje soli kod Kirgiza, kao i na sol kao važan faktor ili bolje reći uzrok, uslijed kojega nomadi moraju navodno da pređu na ratarstvo.

U KIRGISKOM AULU-SELU.

U našem su selu N. Caricinskom bile dvije učiteljske sile: učitelj po podrijetlu Kozak iz Ukrajine i učiteljica rodom iz Omska. Ovda-onda sam se s njima sastajao u selu, na ulici ili kod kojeg mužika, no mi se nismo posjećivali. Učitelj, oko 30 godina star, bio je preveć veliki carista, gledao je cijeli svijet samo kroz carske naočale i akoprem ja nikada u selu nisam vodio političke razgovore s nikim, uvijek je taj učitelj počeo govoriti o politici s visoka i skoro uvredljivo. Zato sam ga uvijek izbjegavao. Jednoga sam dana u društvu učitelja i učiteljice zatekao nekog vrlo lijepog, vitkog gospodina, starog kojih 35 godina, a odjevenog u lijepi zelenkasti zimski kaput, karakterističan za ruske činovnike. Lubanja mu je bila proporcionalna, orlovski mu se nos lijepo slagao sa bijelom puti lica, maljušnim, jedva vidljivim brčićima, blagim plavim okom. Kako je bio elegantnih kretnja pomislio sam, da je nekakav ruski dvorjanin (plemić), koji je zalutao u našu »derevnju« (selo). Zato sam pošao (a protiv svoga običaja) prema učitelju, da se sastanem s tim neznancem. Predstavili su mi ga. Bio je učitelj iz obližnjeg kirgiskog sela. Odmah mi je rekao, da on zna za mene, jer da su mu o meni njegovi seljani mnogo pripovijedali. Na rastanku me pozvao, da posjetim i njega kao i druge Kirgize, koji su kod mene već bili u gostima. Morao sam mu obećati, da ću doći u posjetu. Mi ugovorismo dan posjete i razidosmo se.

U određeni se dan uputih tamo pješice. Pred »selom« me čekao učitelj. Put od našeg sela bio je označen i markiran. Svaki naime 10—15 metara bio je u snijeg zaboden dva do tri metra visoki kolac, na čijem je vrhu bio pričvršćen kup savijene slame i izgledao je kao kakvo slamom omotano ružino drveće. Ti se kolci zabijaju u Sibiriji radi sniježnih mećava, jer se u velikoj vijavici ni najpouzdaniji konj ne može držati puta, ako nema toga neprekinutog putokaza. U proljeće odstrane te kolce, jer im nisu nužni za oznaku puta.

Taj je »aul« ili bolje da kažem kystau sastojao od 15 do 20 kućica, ograđenih pleterom, tri do četiri metra visokim. Kućice su bile većinom okrugle kolibice promjera deset do dvadeset metara prema tome, da li su imale jednu ili dvije veće odnosno manje sobe, a većina ih je bila napravljena iz pletera, koji su namazali i oblijepili s vanjske kao i sa unutarnje strane debelim slojem ilovače. Krov je bio od stisnute slame, preko koje su položili dugačke prutove ili kolce od vrha, šiljka krova pa do strehe, a na rubu strehe su ih opet sastavili i povezali kraćim komadima tih prutova, koji su kao naše šokačke baskije slamnatih krovova čuvali slamnati krov, da ga ne raznese jaki vjetar. Pogdjekoje su kućice bile izvane obložene slamom i pričvršćene unakrštenim prutovima. Sa-

mo su dvije kuće bile napravljene sa uglovima poput naših: mulahov (svećenik) stan i mali mečet (džamija).

Učitelj me je vodio prema jednoj okrugloj kućici. Vrata kao i cijeli plot bili su od pletera, koji je bio nepravilno složen. Vrata su visila na plotu privezana likom, kao da ih je netko naslonio. Dvorište je bilo uzano. Iza kućice za stanovanje nalazilo se zdanje slično kućici, u kojem su bili konji i kobile, odijeljeni jedni od drugih. Bila je i nekakva šupa od pletera, u kojoj su bile ovce.

»Dozvolite mi, gospodine, da Vas ja vodim i da prvi unidem« — reče mi učitelj.

Prostorija, u koju smo stupili, napravila je na mene utisak jedne ropotarnice, skladišta svakojakih stvari: posuđa i odijela. Tu je bio i neke vrsti štednjak. U drugoj je sobi sjedila na prostrtom ćilimu skrštenih nogu supruga učitelja, stara oko 30 godina, u širokoj haljini jasno plave boje. Na glavi joj je bio bijeli rubac, koji je pritegla sasvim uz čelo, zavezala ga oko vrata, a na leđima skoro do pojasa visio joj najveći dio toga rupca. Lice joj je bilo okruglo, skoro pravilno, nos malen, oči malo kose. Bila je skoro ljepušasta. Čim sam stupio u sobu, pozdravio sam ju naklonom glave, desnu ruku podignuo do prsa i prema čelu brzo pomaknuo te dodao: mahsus-selam!

Kada je taj muslimanski pozdrav izletio iz mojih usta, bili su i učitelj i njegova supruga upravo iznenađeni. Učitelj me odmah zapita ruski: »Razvje Vi magomedan, zar ste Vi musliman?« Odgovorio sam mu, da sam katolik Hrvat sa bosanske granice i da imam mnogo prijatelja muslimana, koji su iste krvi kao i ja.

»Bosnija, Bosnija! — tamo ima mnogo naših muslimana« — reče mi učitelj. »Ja sam — vidite — Tatarin, rodom sam iz okolice Kazana, a pravoslavne sam vjere. Kada su Rusi razorili tatarsku državu u Kazanu, oružjem su u ruci prisilili jedan dio Tatara, da pređe na pravoslavnu vjeru. Pravoslavnih nas Tatara ima sada oko pol milijuna. Iza svršene preparandije služim neprestano ovdje. Supruga mi je Kirgiskinja. Zna dobro tatarski, a ruski ne zna ništa«.

Dok mi je on поближе tumačio povijest i bojeve Tatara s Rusima ustala je njegova supruga, naklonila se, nešto rekla i otišla iz sobe.

KUMIS (MLIJEKO OD KOBILE). — ZAKUSKA.

Učitelj i ja smo sjedili kraj stola. U sobi su bila dva kreveta, veliki sanduk. Prozori su bili mali tako, da se kroz njih ne bi mogao provući osrednji čovjek. U jednom dijelu sobe stajala je u koso položena sofa, niska, načinjena od dasaka, na kojoj su ležale kirgiske novine i nekoliko ruskih knjiga. Mene su zanimale kirgiske novine i književnost.

Novine se zovu »Kozak«, rekao mi je učitelj, a izlaze u Orenburgu, tadanjem centru kirgiske knjige. Ja sam učio kirgiski iz početnice kirgisko-ruske, transkribirane u ćirilicu. Prema tome nisam mogao razumjeti ni jedne riječi kirgiskih novina, jer su bile napisane arapskim slovima.

U to je došla u sobu učiteljeva supruga. U jednoj je ruci nosila veliki ćup, krčag, što li i nekoliko čaša, u koje je lijevala sadržaj iz ćupa. To je bilo mlijeko nekakvog posebnog mirisa. Kada su me ponudili da pijem, okusio sam ga. Bilo je nekako kiselkasto. Imalo je čudni miris, a kada sam ga silom progutao, stužilo mi se na bacanje. Kroz cijeli život nisam rado pio ni kravlje ni ovčje mlijeko — zato mi je posebni nekakvi miris toga kobiljeg mlijeka bio upravo odvratn. Stoga sam bio i zamolio učitelja, da mi više ne sipa kumisa u čašu. I jedna je čaša bila teška, preteška žrtva za mene. Da sam još jednu morao ispiti, došao bi u vrlo neugodan položaj kao gost, koji je prviput u tuđoj kući, a ima neobično osjetljiv želudac.

U južnoj Sibiriji i Turkestanu doje Kirgizi i deve, a također i krave te pripravljaју kravlje mlijeko na posebni način: t. zv. airan-mlijeko.

Iza toga je donijela domaćica narezanu kobasicu i crni kruh, koji nije bio uskisnio i bio je gnjecav. Kobasica je bila posebne boji i izgleda.

Nisam bio nikada prijatelj nikakvih kobasica. I kod kuće nisam jeo naše dobre šokačke kobasice i kulen nego samo probao svake godine, da im okušam tek. Sad se trebalo žrtvovati i pojesti kirgisku kobasicu. Imala je posebni okus. Bila je neslana i mirisala neugodno po konjetini, a boje je bila crvene skoro kao krv. Želudac mi se odmah počeo buniti. U njemu kao da je nastajao posebni plin, koji se dizao sve do ustiju, a činilo mi se, da je pomiješan i prožet doslije mi nepoznatim miomirisnim uljem (u farmaciji bi mu dao ime oleum equorum, konjsko ulje), u kojem se najviše isticao vonj konjetine. Kad sam iza toga posjeta susreo kojeg Kirgiza, uvijek sam osjećao taj miris, jer mi se činilo, da on miriše po konjetini, kao što odaju posebni miris oni ljudi, koji jedu samo guščetinu odnosno svinjetinu. Takve mirise mogu osjećati samo oni ljudi, koji ne uživaju dotično meso.

Postoji jedna kirgiska poslovice: Kirgiz se kupu samo, kada se rodi. U kirgiskim stepama ima vrlo malo slatke vode. Nije dakle ni čudo, što se malo peru i kupaju. Miriše ili bolje da kažem zaudaraju uslijed nečistoće, a imaju i posebni miris po konjetini i još jači neugodniji miris po kumisu. Je li čudo onda, da postoji smjesa raznih ovih mirisa pod jednim imenom: kirgiski miris?

Tako sam jednom zapitao u Vladivostoku japanskog vojnika, koji je redovno na veće dolazio k meni na razgovor u tvrđavi broj 6, što se njemu ne sviđa kod nas, bijelih ljudi. »Vi svi bijelci mirišite, nemojte se

uvrijediti« — reče sa ljubaznim smiješkom me moleći — »po nekom ne baš ugodnom vonju, sličnom svinjetini«.

Učitelj kao da je opazio, da baš nisam osobito ushićen tom kirgiskom delikatesom, pak mi reče: »Mi smo Vas htjeli pogostiti sasvim po kirgiskom običaju kao gosta i to odličnog i rijetkog gosta, koji dolazi u najsvečanije časeve na pr. u svatove. Onda se njemu u počast zakolje ždrijebe, koje je nama najdragocjenije od svega našeg, što posjedujemo. Toplu krv hvataju u čaše i donose odličnom uzvaniku, da je ispije kao dobrodošlicu. Ja sam bio protiv toga, jer sam mislio, da Vi ne ćete moći piti tu neslanu krv. Toga radi smo odustali od klanja ždrebeta«.

Kako je obazriv i pametan taj kirgiski učitelj — pomislio sam si! Moj bi siromašni želudac sasvim nastradao ovaj puta, jer ne vjerujem, da bi mogao probaviti još i miomirisnu svježu konjsku krv. I bez dvojbe bi se u gostima bio osramotio!

Supruga učitelja donijela je u to vrijeme kolače, koji su bili slatki i ukusni. Osobito me veselilo, što nije bila prije u sobi, dok sam jeo tu kirgisku salamu, koja je jedva prolazila kroz grlo, teško se spuštala prema želudcu, kao da zapinje i kao da zna, da će želudac biti s njom vrlo nezadovoljan. Vrlo bi mi bilo žao, da je supruga učitelja gledala izraz moga lica, dok sam jeo, jer bi bez dvojbe mogla opaziti, s kakvim se zaprekama moram boriti, da »razračunam« s tom kirgiskom kobasicom, koju nikad u životu neću zaboraviti.

Supruga je učitelja počela nešto pripovijedati (naravno kirgiski), no ja ju nisam ništa razumio. Iz pristojnosti sam glavom odobravao njezinom pripovijedanju i to tako, da sam glavu vrtio na lijevu i odmah na desnu stranu, što po kirgiskom znači odobravanje. Kimanje glavom prema dole i dizanje prema gore uz izraz »džok« znači kategorični »ne«! Kirgiski je jezik zvučan i odlikuje se mnogobrojnim i raznovrsnim samoglasnicima. Sada sam istom uvidio, kako malo znam kirgiski. S običnim sam se seljakom mogao sporazumjeti, no s inteligentnom osobom nisam mogao voditi nikakve razgovore.

DOJENJE KOBILA. — TOVLJENJE KONJA ZA KLANJE. U ŠKOLI.

Vrijeme je bilo već poodmaklo, mrak se približio, a ja sam htio posjetiti mulaha i vratiti posjet poznatim Kirgizima. Zamolih stoga učitelja, da bi što prije otišli do mulaha, dok traje obuka u vjeronauku. Na izlazu iz učiteljeve kuće reče mi on: »Izvolite možda pogledati moje gospodarstvo. Sada će djevojka musti kobile i hraniti konja, koga ćemo pod jesen zaklati za smok«.

U štali načinjenoj od pletera počela je djevojka musti mlijeko u dr-

venu posudu posebnog oblika. Kirgizi — ratari puste mlijeko — kao što mi je rekao učitelj — da se skiselj u konjskim mjehovima. Kobilama daju, dok ih doje, zob i sječku s mekinjama. O hrani ovisi kvalitet i vrsnoća mesa konjskoga svejedno kao i svinjskog. Svinjsko se naime meso razlikuje te je više ili manje ukusno prema tome, tovi li se svinjče žirom, kukuruzom ili samo napojem i mekinjama.

U školskoj sobi držao je mulah obuku iz vjeronauka. Na stijeni je visilo nekoliko slika i jedna ploča za pisanje. Djece je bilo oko trideset. Svi su sjedili prekrštenih nogu na slami, koja je bila prostrta po podu.

Slika 15. Kirgiskinja muze kobilu.

U rukama su imali knjigu. Na glavi im je bio mali, uzani, vrlo šiljasti šešir, koji je izgledao kao papirnati omot odrezan sa vrha glave šećera. Čim smo stupili u sobu, zaorio je iz ustiju djece pozdrav. Nastali su — da se bolje izrazim — krešteći glasovi meni nepoznatog sadržaja. Mulah, rodom Kirgiz, svršio je teologiju negdje u Alžiru na jednoj visokoj muslimanskoj školi. Govorio je ruski, arapski i francuski.

Navesti bi htio još jedan primjer, kako sibirski muslimani mnogo žrtvuju za naobrazbu svoje djece. Sestra moga prijatelja, uglednog muslimana i prvaka tatarskog u gradiću Tari (sjev. Sibirija), veleposjednika Ajtykina, otišla je prije navještaja svjetskog rata u Tunis, gdje ju je rat zatekao.

Preporučio sam se tome časnom i simpatičnom mulahu i požurio učitelja, da obiđemo i druge Kirgize, kojima sam morao uzvratiti posjet. Najprije smo se zadržali kod seoskog kneza. On nas je ponudio sa ukusnom janjetinom, skuhanom sa rižom na dosta rijetki paprikaš.

Počelo se mračiti. Trebalo je na put kući t. j. u Novo Caricinskoje. Jedan je Kirgiz upregao konje u saonice, a učitelj me otpratio sve do stana. Usput mi se jadao učitelj, da Rusi uzimlju riječi, običaje od Kirgiza i da ih u inozemstvu prikazuju kao svoje.

»Eto vidite« — rekao mi je — »i Kozak nije ruska riječ. Kazak znači kirgiski guska. Postoji jedna kirgiska priča o »kazaku«. Kirgiski je zapovjednik bio u boju ranjen i umirao od žeđe. Molio je nebesa, da mu pošalju smrt. Doletila je guska (kaz-ak), donijela mu u kljunu vode. On se oporavio, a guska pretvorila u ženu, s kojom je imao djece, koju su u počast guske nazvali »kazaki«.

Kirgizi nazivaju sebe u razgovoru više »kazak« nego li Kirgiz, a pod riječju »kazak« razumijevaju slobodnog čovjeka.

Ja sam neprestano šutio, a učitelj je dalje nastavljao: »Naš je kirgiski svijet obrazovaniji i pošteniji od ruskog. Kod nas znade svaka osoba čitati, a kod Rusa njih vrlo malo«.

Mene je mučila kobasica i nije mi bilo do razgovora. Na rastanku sam se najljepše zahvalio učitelju, što mi je omogućio, da na izvcru vidim i bar donekle upoznam kirgiski život.

Moji su stanodavci bili zabrinuti, što me tako dugo nema, a nisam im rekao kamo idem, kao što sam uvijek običavao činiti.

»A gdje bylo sjevodnja Vaše Blagorodije (gdje je bilo Vaše gospodstvo danas)?« — Zapitao me Ivan Vasiljević. Dok sam mu pripovijedao o mome posjetu, on je šutio, a čim sam dovršio opis moga izleta reče: »Mi Rusi baš ne volimo Kirgize. Oni su kradljivci. Ovi hljebopašci (ratari) uz nas još kako tako — no oni dalje u stepama, to su slabi ljudi. Kod njih je najugledniji onaj čovjek, koji je najviše konja ukrao. Čuo sam, da je među njima bio jedan takav junak, koji je ukrao preko hiljadu konja. Krali su oni naše konje, no Rusi su ubili svakog konjokradicu, koga su u krađi uhvatili.«

Na moj upit, kako je moguće toliko konja ukrasti, odgovorio mi je: »Nomadski se Kirgizi sele po stepama i svaki dan su na drugom mjestu. Konji im jednako izgledaju i teško ih je prepoznati. K tome vlasnici ne prijavljuju krađu, jer se boje osvete, jer carska vlast kazni krađu konja vrlo strogo, sa godinu — dvije dana zatvora«.

Čitajući jedan putopis o Sibiriji za vrijeme Ivana Groznoga (16. stolj.) našao sam kao karakteristiku za Kirgize ovaj izraz »vorovskije ljudi« (kradljivci).

Poslije odlaska iz sela Novo Caricinskoje dospio sam dalje na sjever među Tatare, a na istoku među Burjete, Mongole, Kitajce i Japance. Sa Kirgizima se nisam nikada više sastajao.

KUMIS KAO LIJEK.

U kumisu, kiselom mlijeku kobila ima do 2% alkohola, nešto mliječ-
ne i ugljične kiseline i raznih fermentata. Za neke je od fermentata kiselog
mlijeka u modernoj znanosti dokazano, da ubijaju bakterije odnosno da
čovjeka čine imunim protiv stanovitih zaraznih bolesti. K tome u crijevi-
ma ljudi, koji jedu kiselo mlijeko nastaje specijalna flora bakterija i glji-
va. Tako raznim fermentima liječe sada na pr. furunkulozu, akne (opri-
šteno lice), fluor albus (bijeli cvijet) žena. Mliječna kiselina onemoguću-
je razvoj bakterija, koje prouzrokuje gnjiloću (raspadanje bjelančevine),
ugljična kiselina pospješuje resorpciju hrane. Kumis je dakle hrana i lijek
kod tuberkuloze, liječi bolesti probavnih organa, a i slabi je purgativ.

Sveuč. profesor u Beču von Widerhofer izliječio je kao osobni liječ-
nik carica Elizabetu od sušice samim kumisom. Prije se je mislilo, da
uživanje kumisa čini bolesnika imunim protiv sušice. Gerson-Sauerbruch
su dokazali, da je tome uzrok pomanjkanje kuhinjske soli u kumisu. Kir-
gizi su dakle bili prvi, koji su se borili, nehotice i neznalice, protiv su-
šice — uživajući kumis. Kirgizi su imuni i protiv bedrenice (antrax) pre-
ma Kuczynskom.

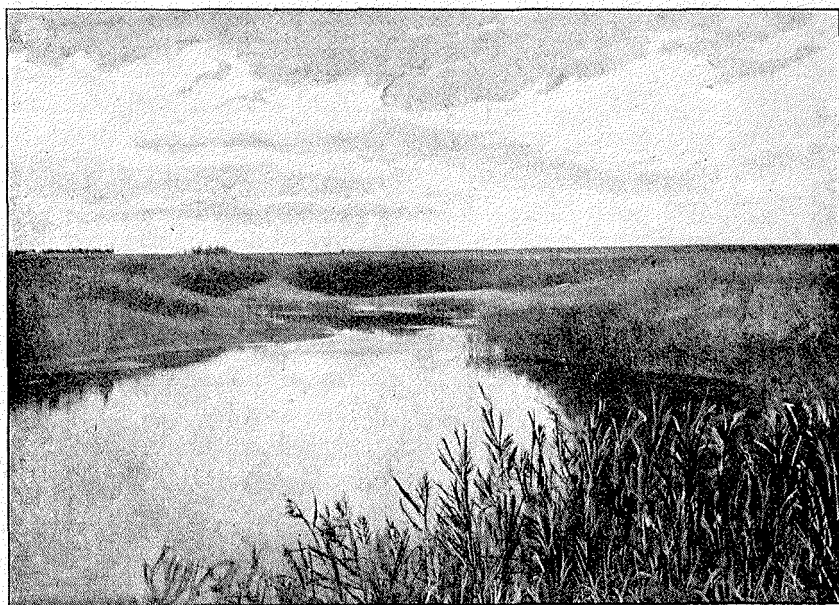
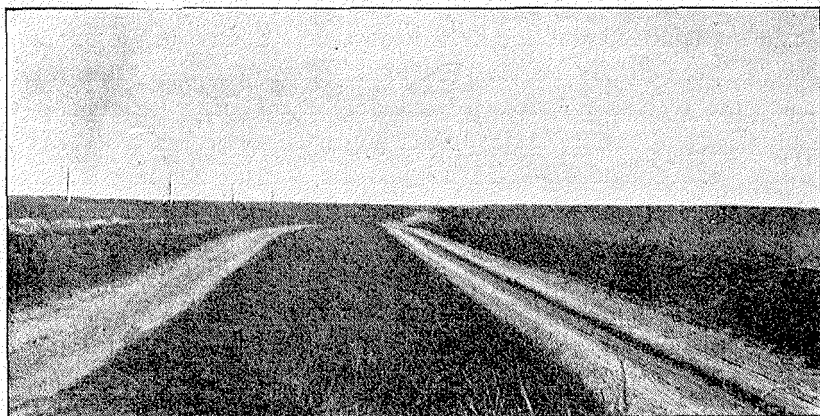
Mongolija je sjedište većine zaraznih bolesti, protiv kojih je Kirgi-
zima kao prvim susjedima kumis bio najbolje sredstvo, najbolji lijek.

SIBIRSKI KOTARI KAO ZEMLJE U EUROPI.

Iz opisa je teško predstaviti si tuđi kraj onako, kako on izgleda, a
još ga je teže opisati tako, da si čitalac može o njemu stvoriti pravu sli-
ku. Tako je teško i meni veliku zemlju, Sibiriju, kao i život u njoj — na
selu i u gradu — tako prikazati, kao što on zbilja izgleda. Ponajprvo je
potrebno sasvim se uživiti u tuđu zemlju, u njezin duh i običaje. Bog me
je obdario jednom sposobnošću, bez koje se ne može prolaziti tuđim svi-
jetom, ja se naime mogu vrlo dobro uživiti i to za kratko vrijeme u obi-
čaje i navike dotičnog naroda. Ta mi je sposobnost mnogo koristila u Si-
biriji. Za vrijeme moga petgodišnjeg boravka u Sibiriji i skoro godišnjeg
na Daljnjem Vostoku i Mandžuriji uživio sam se u tamošnje običaje o-
sobito ruske i tatarske, jer sam živio tri godine u rusko-tatarskom gra-
diću Tari i poprimio sam njihove kretnje tako, da su me iza povratka u
Zagrebu ruske izbjeglice pozdravljali na ulici sve dotle, dok sam nosio
bradu, koja mi je podavala potpuno ruski izgled.

Rusija je svejedno kao i Sibirija zemlja velikih dimenzija. Tamo je
udaljenost od hiljade kilometara blizu. Željezničke postaje jedna su od
druge tako udaljene, da vlak vozi sat—dva, a da se ne zaustavi. Poslije
povratka kući najteže mi se bilo priučiti na male dimenzije Europe. Kada

sam se ukrao u Dubrovniku u vlak, upravo me smetalo, što je vlak na putu prema Sarajevu stajao svaku minutu, kao što sam si ja utvarao. Kako je Sibirija ogromna i prostrana, navađam samo jedan primjer.

Slika 16. Gore sibirski stepa ljeti sa cestom, a dolje sa jezerom.

Omska je gubernija sastojala iz više ujezda (kotareva). Samo omski kotar ima 43.000 (četrdeset tri hiljade) kvadratnih kilometara i nešto je veći od Hrvatske i Slavonije!

Sibirske su stepe na jugu od sibirsk²e željeznice i zapadno od rijeke Ir²tiš, na kojem leži grad Omsk, upravo posute i kao zasijane velikim brojem jezera sa slatkom, slanom ili gorkoslanom vodom, a rijetko sa jodom vodom. U blizini sela Novo Caricinskoje nalazilo se prema pričanju ruskih seljaka i jezero sa jodom. Kirgizi nazivaju rijeke posebnim imenima prema karakteru okolice kroz koju teče i dodavaju im nastavak su. Tako na pr. Šari-su, Ak-su itd. (su znači u kirgiskom i turskom jeziku voda), kao što to čine i Turci (arpa znači turski ječam, a arpa — su, ječam-voda t. j. pivo). Što dalje prema jugu ta su jezera sve veća i veća tako, da je jezero Seleti-Dengiz na južnom kraju omskog kotara dugo oko 30, a oko 10 kilometara široko. Jezero Balhaš na granici semirječinske oblasti dugo je oko šest sto kilometara, a široko oko pedeset.

Na zapadu od sela Novo Caricinskoje bilo je jedno brdašce, dugo 20—30 metara, a visoko oko deset metara. Kako je na njemu ležao duboki snijeg, mislio sam, da je to kurgan nešto veći od drugih. Pod kurganima razumijevaju Poljaci i Rusi male nadizine zemlje dva tri metra visoke sa promjerom od tri-četiri metra. Pripovjedali su mi, da su u tim kurganima pokopane kosti što ruskih, kirgiskih i tatarskih vojnika, koji su se međusobom borili dulje nego li sto godina, što kosti od životinja, koje su u stepi uginule. To brdašce nije međutim bio nikakav kurgan nego gnoj, što su ga seljaci iznijeli na kraj sela. Na to sam brdašce dolazio poslije podne, da sa njega motrim zalaz sunca, a kojiputa i žarenje snijega. Dolazio sam više radi toga, da gledam zapad sam nego li zapađanje sunca. Dolazio sam, da barem bacim oko u onaj smjer, gdje leži moja domaja, moj rodni kraj. Bilo je vjetrovito, bila je hladna bura. Vjetar je duvao, jurio bez zapreka kroz stepu, prolazio kroz moju jedn²struku bundu i bilo mi je teško izdržati navalu oštrog, ledenog vjetra. Zapadno od sela, četiri-pet kilometara daleko ležalo je jezero sa slanom vodom. Žuto-narančasti prameni sunca baš su se spuštali preko jezera, kada su se počeli dizati valovi, vođeni stupovi, nepravilni mlazovi, koje je sunce žuto-narančasto oboj²adisalo prolazeći kroz njih. Snijeg to nije mogao nikako biti, jer vjetar nije mogao vijati snijegom koji je na svojoj površini imao tvrdu koru i jer snijega nije desetak dana bilo padalo nego se sav bio skorupio na svojoj površini poput stakla centimetar-dva debeloga.

JEZERO, KOJE SE NE SMRZAVA NI KOD NAJVEĆE ZIME.

Sutradan se zaputih rano do jezera, koje je bilo dugo četiri, pet kilometara, a široko jedan-dva. Obišao sam cijelo jezero polako hoda²jući tri-četiri sata. Jezero je svojim dijelom okrenutim prema selu bilo pusto, neobraslo na po prilici jednoj trećini svoje obale; ostali dio obale bio je

obrasao malim niskim grmićima, a uz samu obalu tik do vode stršile su iz snijega batrljice neke visoke trave i site. Mjestimice je bilo i guste trske pak se tim mjestima moglo vrlo teško prolaziti. Malo dalje od trske i grmlja bila je brezova šuma, a iza nje slatkovodno, sasvim smrznuto jezero. Slano jezero bilo je smrznuto samo uz obalu, led je bio debel i po njemu se moglo hodati kojih deset metara. Ostali dio jezera nije bio smrznut kod minus trideset stupnjeva zime toga dana. Čudnovato mi je bilo pri duši gledati valove vode, kako talasaju kod tako velike zime. Nisam se mogao odmah sjetiti, što to znači makar da mi je bilo poznato, da se smrzište slanih otopina snizuje hlađenjem (t. zv. depresija smrzišta). Činilo mi se, kao da sanjam. Činilo mi se, da je nekakva utvara pred mojim očima i da se nalazim u carstvu priča: voda uzbuđena jako talasa, neprestano se giblje, šumi u ovako jakoj zimi. Talasi zapljuskavaju neprestano led. Preveliki su valovi, da po njima ne bi mogle ploviti ni veće barke, jer bi ih sigurno izvrnili, pošto je hladni i jaki vjetar gonio, bičevao te velike valove. Ovi su hladni talasi bili sasvim jednaki onima od naših toplih rijeka i jezera. Zatvorio sam oči, da ne vidim beskrajnu površinu snijega, ogromno hladno more snijega i da uživam u šumu, pljusku, borbotaњу vode, da uživam u govoru vode, koji je isto takav kao i onaj vječno žive, skoro nikad nesmrznute vode našega juga. Voda je padala na led, pljuštala, pljuskala i šumila — na tom mjestu nije led bio ravan, jer se jedan dio vode smrzavao; nastale su hrapave izbočine bijele, bjelije od našeg snijega; kada sam ih kušao bile su slane. Šum se vode neprestano miješao sa zviždukom vjetra. Ovaj šum i zvižduk bili su jedini znak života ovog ledenog mrtvila, ove smrznute sibirске stepe.

VIJAVICE ZRACNE, A BIJELE OD SOLI I ŽUČKASTE OD PRAŠINE ILOVAČE.

Kada je okopnio snijeg i ugrijala se zemlja te na njoj nastala prašina, pošao sam nekoliko puta do tog slanog jezera. Obala je jezera bila uz vodu sasvim bijela od soli, koja je tvorila naslagu od dva-tri decimetra. Ta je naslaga bivala sve tanjom, što sam dalje išao od obale. Miješala se s ilovačom i postala žućkastom, a u daljini od kojih sto metara od obale jako se isticala žuta ilovača. Voda jezera bila je tamno-plava, a prema sredini se činila još tamnijom. Bijeli obrub od pijeska ove sitne bijele soli još je više isticao plavilo vode tako, da nisam mogao skinuti oka sa jezera i neprestano sam gledao sad plavu vodu, sad bijelu obalu. U blizini jezera bio je kamenolom soli, bile su velike naslage soli, koju su Kirgizi kroz cijelu godinu i ljeti i zimi vozili na tovare kroz naše selo, a na našu željezničku postaju Moskalenku.

Mjeseca lipnja g. 1915. išao sam motriti stepu sa najvišeg kurgana, koji je stajao na zapadnoj strani sela — skoro redovito svaki dan. U Sibiriji rijetko kada pada kiša, a još su rjeđe vremenske nepogode, jer i za najjačih vrućina nema tamo sparina kao kod nas. Za pet ljeta, što sam ih sproveo u ravnoj Sibiriji, nisam doživio više od kojih stotinu vrućih i sparnih dana onakovih, kao što su kod nas. Zato valjda i ljeti nema u Sibiriji nepogoda, tuče i grada, jer nema velikih vrućina i sparina po danu, a noći su i onako tako hladne, da se vani nije moglo na zemlji spavati bez bunde.

Jednoga sam dana stajao na tome kurganu i gledao na zapad. Daleko, jako daleko na jugozapadu počeli su se dizati tamni oblaci i jurili su velikom brzinom prema selu. Kada su se uzdigli visoko iznad obzorja vidio sam, da su bili neke čudnovato-sive boje i kao presvućeni, protkani nekakvom sumporasto-sivom parom. Takvih su se oblaka seljaci moje Šokadije plašili, jer su im redovno donášali stravu i propast. Dignuo se jak vjetar, koji je sa oblacima tjerao mnogo žute prašine prema selu. Izdaleka se vidilo munje, kako sijevaju. Trebalo se vratiti kući do koje sam bio udaljen pol sata, a od toga četvrt sata do sela. Obzorje je bilo takovo, kao kod nas prije proloma oblaka. Prije nego što sam se počeo kući vraćati, dopro je vjetar i do jezera. Nastale su vijavice, a zrak je počeo praviti vrtloge, čunjeve; sol sa obale jezera digla se u te čunjeve, visoke 10—20—30 metara, koji su bili bijeli, žuto-bijeli odnosno žuti, a i bezbojni prema tome, da li su ti vrtlozi zračni hvatali i dizali u vis čistu sol ili pomješanu sol sa ilovačom ili vodu iz jezera. Ti su se razno obojadisani čunjevi vanredno brzo kretali, micali kao kakvo vrzino kolo i na obali jezera kao i po samom jezeru i neprestano mijenjajući svoj oblik, produljivali su se, savijali, raširivali i suzivali. Morao sam trčati prema selu, da stignem kući prije pljuska. U oblacima i nad oblacima neprestano je sijevalo i grmilo. Vjetar je sve jače duvao i dignuo veliku prašinu sa stepa. Baš sam se u pravo vrijeme počeo vraćati kući i tako izbjegao nepogodi. Čim sam stigao kući spustio se pljusak. Sjedio sam zajedno sa Ivanom Vasiljevićem u sobi, osjećao sam se ugodno i voljko, jer sam bio pod krovom, a vani je lijevala kiša kao iz kabla, vjetar duvao, a munje sijevale.

»To su rijetke kiše sa takvom grmljavinom kod nas u Sibiriji — rekao mi je Ivan Vasiljević — a još rjeđe grmi i nastaju oluje. Prođe koji-put i po više godina, da nema oluje sa grmljavinom«. I zbilja, za pet ljetnih sezona, što sam ih sproveo u Sibiriji, samo je nekoliko puta grmilo i bila oluja.

Sibirija je lijepi, mirni starac bez strasti, koji se zna katkada razljutiti, u toj svojoj ljutini je dapače kojiput i grozan, no vedar, hladan, rijetko kada nesređen. Naš jug je prema Sibiriji žarki strastveni

mladić, koji zna naglo buknuti i razplamtiti se. I naš topli jug i hladni sjever, Sibirija, svako za sebe ima svoje vanredno lijepe i posebne čare, no ja ipak više volim moj jug od sviju čari sibirskog starca.

Kada se pred Petrovo bilo već malo otoplilo, pošao sam k slanom jezeru, da se kupam. Probao sam najprije rukom vodu. Bila je hladna kao led, koža mi se ježila. Jasno mi je bilo odmah, da se u njoj ne može nikako kupati, jer je tako jako slana, da sol upravo grize kožu. Zapitao sam Ivana Vasiljevića, u koje se doba može u ovom slanom jezeru kupati.

»U srednjoj Sibiriji može se kupati ljeti po prilici jedan mjesec dana. U ovom slanom jezeru kupaju se samo kod najveće vrućine i u toj se slanoj vodi može izdržati samo par minuta. U našem je selu samo jedna žena, koja može duže vremena ostati u toj slanoj vodi.«

Iz sela sam morao otići prije Petrova i tako se nisam nikada mogao kupati u tom slanom jezeru.

NJEMAČKI KOLONISTI U SIBIRIJI.

Azovka, najbliže njemačko naselje i selo bilo je od našeg sela Novo Caricinskoje udaljeno kojih četrdeset kilometara prema istoku. Carska je vlast kolonizirala Sibiriju tako, da je u sredinu ruskih kolonija naselila i Nijemce iz Rusije. Na pet, šest ruskih sela dolazilo je po jedno njemačko. Nijemci iz Azovke doselili su se tamo iz područja rijeke Volge. U našem selu bio je samo jedan Nijemac, koji je oženio Ruskinju, prešao na pravoslavlje i imao bolesnu jedinicu kćerku. Taj je Nijemac bio nekoliko puta kod mene u posjetima. Uvijek je razgovarao ruski i upravo najprostije grdio Nijemce iz Reicha. Nije me nikada zvao, da ga posjetim — i to mi je bilo čudnovato. Zapitah stoga Ivana Vasiljevića, kakav je to čovjek.

»Što ne?« — reče mi Ivan — »čudnovat Vam je taj čovjek! Jelte, neprestano grdi i ruži Germaniju i Germance. On je Nijemac. Prešao je na pravoslavlje. Mi ga u selu ne volimo, jer grdi svoj narod, a kad grdi svoje, kako će voliti naše! Rusi izbjegavaju njegovu kuću još i radi toga, što mu kćerka ima rak na nosu. Ona ide na jezero u selu svaki dan po vodu oko podne, kada je tamo najmanje ljudi. Povezana je rupcem do očiju, pa izgleda kao muškarac sa bašlikom!«

Koliko li pravednosti i osjećaja pravde ima u ruskom seljaku, koji zato ne voli i izbjegava svoga suseljana Nijemca, jer grdi svoj vlastiti narod, iz kojega je nikao! Radi te izjave Ivana Vasiljevića postao mi je on kao i seljaci našeg sela još miliji. Kako su pravdoljubivi ti ruski mužici!

Kod kuće smo jednom razgovarali o jabukama. »Prošlo je već skoro godinu dana, da nisam vidio jabuka« — rekoh Ivanu Vasiljeviću — »da mi ih je samo vidjeti, makar ih i ne jeo!«

»Počekajte još kratko vrijeme, Anton Petrović« — odvratio mi je on — »dok dođe ljeto. Nijemci su u Azovki zasadili posebnu vrst jabuke, koja može izdržati najjaču sibirsku zimu, najoštriju ciču zimu, najoštriju cičinu, a da se ne smrzne. Plod je tim jabukama sitan i malen. Nijemci su još i kojekakvo drugo voće zasadili!«

Kada sam zapitao, zašto Nijemci imaju jabuka, a Rusi ne, odgovorio mi je prostodušno i iskreno: vot oni rabotajut (oni rade)!

Njemački su kolonisti bili naime kud i kamo napredniji, a i radiniji od ruskih i njihovih su sela bila mnogo više naprednija od ruskih te su imala biti uzor — selima za ruske koloniste. Većina je njemačkih kolonista pristalo uz sektu menonita, koji slično našim nazarenima nisu htjeli uzimati oružje u ruke. Zato ih je carska vlast upotrebljavala kao bolničare, pisare i za druge službe u zaleđu. Manjina je bila protestantske vjere. Bilo mi je čudnovato, što me nije došao posjetiti nijedan Nijemac iz Azovke i ako su morali znati, da sam u Novo Caricinskom.

NJEMAČKA ŠPIJUNAŽA.

Dani su bivali sve duljima, zima je već malo popuštala, no temperatura nije padala ispod minus dvadeset stupnjeva. »Cvijeće« se u »mome vrtu« počelo po danu otapati, sasvim nestajati sa stakla — a na veče bi se opet smrзло i na staklu tvorilo najljepše oblike.

Bilo je to nekako u mjesecu travnju g. 1915. Pred kuću su rano poslije objeda stale saonice. U sobu mi je došao jedan nepoznati čovjek. Imao je na sebi dvije bunde i valjenke (suknene čizme) i kožnate zimске hlače. Čim je stupio u sobu, zamolio me je, da mu oprostim, što me uznemiruje, on da je lugar iz susjednog sela i da me je odavno htio posjetiti no uvijek je bio službeno zapriječen. Pozvao sam ga, da se raskomoti i da sjedne. Uz čaj smo vodili obične razgovore. Pitao me je, kako se osjećam, kako mi je u selu, kako ljudi postupaju sa mnom. Na sve sam mu upite odgovorio, a uz to istaknuo, da sam po narodnosti Hrvat. Upalo mi je u oči, da se taj čovjek točnije i preciznije izražava i stavlja pitanja posve drugačije nego li drugi seljaci. Bio je visok, oko četrdeset godina star, plave kose i očiju, plavih malenih brkova, a bez brade. Da mi nije bio rekao, da je lugar, bio bi pomislio, da je kakav inteligent »soslanij« (politički kažnjenik), jer su mu kretnje bile odmjerene, fine i uvijek na mjestu. Ostao je kod mene vrlo dugo i sve mi se činilo, kao da hoće od mene nešto zatražiti ili zamoliti. U nekoliko sam ga navrata htio zapitati, nema li možda kakve posebne želje ili ga štogod tišti na srcu

— no svakiput mi je to pitanje zastalo u ustima. Počelo se već mračiti i došlo je vrijeme za večeru, a lugar je neprestano sjedio i nije se micao.

U to je donijela moja gazdarica večeru: pečeno meso sa isprženim krompirom. Ja sam je zamolio, da donese tanjur, nož i vilicu i ponudio lugaru da sa mnom večera, no on se nije dao nikako na to nagovoriti, makar da ga je i moja gazdarica nudila. Počeo sam jesti sam. Najprije sam si vilicom izvadio krumpir (krumpir jedem naime rađe od mesa), kad mi reče on ruski: Vot harošaja kartoška (kako je lijep taj krumpir)! I opet ga ponudih, da mi se pridruži i da sa mnom »kušajet kartošku« (jede krumpir), no uzalud. Počeh jesti, on opet reče ruski, da je krumpir lijep i još doda nešto, što nisam razumio: »Oprostite« — rekoh — »prečuo sam, što ste rekli!« On ustane, postavi se u službeni vojnički stav i reče mi njemački: »To je lijepi krumpir!« »Što ste Nijemac« — zapitah ga začuđeno, — »zašto mi to niste odmah rekli?« On na to nastavi službeno kao da je na raportu i vojničkim, odrješitim glasom reče njemački ovako: »Gospodin poručnik, javljam pokorno, da je ruska vojska do nogu potučena kod Gorlica u Galiciji. Rusi se povlače na cijeloj fronti. Oni već evakuiraju Kijev, prema kojem naši marširaju!« Zapitah ga, tko ga je k meni poslao, on mi na to i opet kratko, vojnički javi: »Dobio sam zapovijed, da Vas o tome obavijestim. Za par dana stići će ovamo prvi ranjenici sa bojišta«. Čim je to rekao, pozdravio me vojnički i otišao. Više se nisam nikada s njime sastao.

Kada je bio otišao taj neznamac, osjećao sam se nekako nevoljko, nisam — istina — bio uzbuđen, no bilo mi je čudnovato pri duši. Preko jednog sata bio sam samcat u sobi. Neprestano mi se vrzao po glavi taj Nijemac i vijest o ruskom porazu u Galiciji. Kako je njemački narod organiziran, kako misli i na najmanju sitnicu! Posezati do najsitnijih stvari, izvještavati u najveće udaljenosti, svagdje imati svoje prste i pouzdane niti — to može samo vanredno svjesni, veliki i jaki narod učiniti!

Pisar je došao malo kasnije nego što je redovno dolazio. Bio sam nekako neraspoložen. On je odmah na meni opazio, da baš nisam dobre volje bio, kao što to bivam drugih večeri, pak mi reče: »Što je s Vama Anton Petrović? Što Vam se dogodilo?« — »Nekako se ne osjećam dobro« — odvratih mu — »poslije podne me posjetio jedan nepoznati čovjek i jako se dugo zadržao«. Pisar je na to iskalio svoje srce na carizam, rekavši mi da je čuo, da me je posjetio lugar Germanac — menonit.

»Mi pravi Rusi ne volimo Nijemce, oni su ovdje u našoj zemlji naši gospodari, zauzimlju najbolja mjesta i vode caricu. Da nije carice, ne bi bilo ni Rasputina, koji je germanski špijon. Germanci zajedno sa caricom tlače ruski narod«.

Dok je pisar grdio carizam i njemačku prepotenciju u Rusiji, meni je pred očima stajao menonit — lugar kao reprezentant njemačke po-

žrtvovnosti, odvažnosti i snage duševne i tjelesne, bez kojih je uhodastvo nemoguće. Za cijelo vrijeme moga boravka u Sibiriji nisam nikome pripovijedao o posjetu toga menonita. Šutio sam kao zaliven i radi njega i radi sebe.

Četrnajst dana po prilici poslije toga posjeta počeli su dolaziti ranjeni vojnici sa galicijske fronte. Rusko je selo brujiло od psovki protiv carskih vojskovođa u Galiciji. Rusko vojno zapovjedništvo moralo je na koncu priznati svoj poraz i izdalo službeno obavještenje, da je poslije pobjede nastupila »peregrupirovka« (novi razmještaj) ruske vojske, koja će novim silama poći naprvo. Poljsku je zauzela njemačka vojska. Ruska vojna snaga bila je slomljena. Nijemac menonit — lugar izvijestio me je vrlo dobro.

POSJET POLICISTE — ORUŽNIKA O POL NOĆI.

Carska je policija obično puštala po danu političke sumnjivce u miru i redovno je nastupala službeno po noći skoro uvijek oko jedan sat. Navalili bi na osumnjičenika raznim pitanjima, koji se istom probudio, ne bi li možda od njega u polusnu štogod izmamili. Iza odlaska gostiju redovno sam čitao do pol noći, a poslije pol noći bi zaspao i spavao tvrdim snom sve do sedam sati. Po noći me nije nikada nitko budio. Jedne mi je noći netko vrlo jako lupao na prozoru. Na moj upit, tko je vani, dobih odgovor: »Žandarmerija, otkrivaj dveri (oružnici, otvaraj vrata)!« Obukoh se na brzu ruku i otvorih vrata, na koja upade polusmrznuti oružnik u sobu. Iza pozdrava mi reče, da se dovezao na službenoj trojki, da mi preda jedno hitno pismo iz Petrograda, što ga je omsko zapcvjedništvo žandarmerije dobilo odanle. Molio me za oprostjenje, što me je uznemirio po noći, no dobio je nalog, da mi to pismo još noćas preda i da se ujutro vrati u Omsk. Kako je samovar sa ugljenom uvijek bio u sobi zapalio sam ga, da što prije dadem ozeblom čovjeku toploga čaja. Odmah posegoh za pismom, koje je oružnik postavio na moj stol. Bacivši oko na adresu upravo sam se zaprepastio. Naslov je bio hrvatski: Štovanom gospodinu... Prije nego što sam ga otvorio, hiljadu je misli proletilo mojom glavom: Što to znači, tko mi u ovoj osamljenosti po žandarmeriji piše hrvatski? Zašto mi piše? Što se hoće od mene? Otkuda zna za moju adresu i za ovo zabitno sibirsko seoce? — Prvo mi je bilo, da pogledam potpis na listu. Potpisan je bio Heruc. Tko je taj Heruc? proletilo mi glavom, no brzo sam se sjetio moga pokojnog starijeg brata, koji mi je pripovijedao, da se je dopisivao sa Herucom, knjižarom iz Petrograda, od kojega je dobivao i ruske knjige.

vrgnut najvećim šikanacijama i progonima; ili moliti taj carizam za milost — pak ugodno sprovađati život u Petrogradu ili u najgorem slučaju u Moskvi.

Taj sam čas bio na čistu, što mi je raditi. Oružniku sam potpisao potvrdu, da sam pismo primio. On je ispio čaj, spremio se i otišao.

U jutro sam rano napisao odgovor g. Herucu. Najprvo sam mu se zahvalio na njegovoj dobroti, što je bio ljubezan sjetiti se mene u mom zatočenju. Na ponudi mu se najljepše zahvaljujem, jer da mi je sasvim nesimpatičan slavjansko-carski pokret, koji meni kao Nerusu nudi najveće pogodnosti, a u isto doba šalje bezbroj ruske inteligencije na obale ledovitog sjevernog oceana, gdje je najveće drvo: vrba visoka jedan pedelj (tamo je naime tako malo sunca, da se ni vrba ne može razvijati). List sam napisao hrvatski, a popratio pismo ruski i zamolio pisara, da obadva pisma otpravi službeno na slavjanskoje obšćestvo u Petrograd.

Pisaru sam preveo na ruski moje pismo. On mi je primijetio, da nije uputno, a ni praktično ovako odgovarati na ponude carizma. Jedini da je adut, što ga carizam ima, sveslavjanska ideja i tko se njoj protivi, tome da podrežu krila. I on da je primjer zato. Bolje bi bilo izrabiti tu slavjansku politiku i dobro živjeti, a što će čovjek kasnije napraviti to je druga stvar. — »Seljak se pred burom prigne, a kada ona prođe onda se pridigne« — rekao mi je pisar. »Vas će neprestano proganjati radi toga pisma, dok bude carizma i gdje god dođete, praviti će Vam neprilike. Ruski su činovnici još gori od cara«.

Možda je pisar imao pravo. Možda, sam trebao napraviti molbu i doći u Petrograd. Možda je on u onom momentu imao pravo, no duša mi se bunila protiv nepravda, što ih je počinio carizam i ja nisam mogao napisati molbe. Kada sam godine 1916. došao u Tjumen, grad od kojih 60.000 stanovnika, htio sam si kupiti službeni carski list »Novoje Vremja«, no nisam ga mogao u cijelom gradu dobiti. Bio sam prisiljen, da se na nj pretplatim, jer sam htio taj vanredno dobro uređivani list da redovno čitam. Pristaša carizma bilo je dakle tako mnogo u Tjumentu, da se nije prodavao ni taj službeni caristički list! Poslije pada carizma javile su revolucionarne novine, da je u Sibiriji oko četrdeset hiljada inteligencije, koje je car »soslaao« — poslao u sibirsko progonstvo. Razvoj događaja dao je meni pravo, a ne pisaru.

Za vrijeme Kerenski-jeve vlade pisao mi je g. Heruc još jedamput i to u Taru i pozivao me, da dođem u Petrograd, gdje da će mi naći dobro namještenje. Iz Moskve me je pozvalo najprvo Rusko-horvatskoje obšćestvo, da tamo dođem, a kasnije g. Marko Garapić, hotelijer iz Moskve, koji je bio neko vrijeme i predsjednikom društva »Juraj Križanić«. G. Garapić kao Žumberčanin doznao je, da mi je supruga rođena u Žumberku i pozvao me k sebi u Moskvu, gdje će mi dati i sobu i stan na di-

spoziciju. G. Garapić je bio čovjek širokog srca i okolo sebe okupio mnogo naših ljudi. Poslije rata je došao u Zagreb. Kasnije je živio u Beogradu, no opet se povratio u Zagreb, gdje je i umro. Zahvalio sam mu se na pozivu. Mene je privlačio daljnji istok i odlučio sam da idem prema Mandžuriji, a ne prema Europi.

Dva-tri tjedna iza poslanog pisma rekao mi je pisar, da su k njemu dojašila u noći tri kozaka i zapitali ga, kako se vladam, a on da me je dobro opisao. Mjesec dana popriliči iza posjeta oružnika bio sam već u koncentracionom logoru zarobljenika u Omsku.

CARSKA POŠTA I ŽELJEZNICE U SIBIRIJI ODNOSNO RUSIJI.

Ljudi, koji nisu sasvim upućeni u prilike bivše ruske carevine, obično misle, da se u njoj skupilo sve zlo cijeloga svijeta i da je tamo sve bilo loše. Međutim je carizam sve uredio dobro, što je htio urediti i što je za državni život bilo potrebno da se uredi. Carska je pošta na pr. bila besprikorna. K nama je u Taru (400 kilometara zračne udaljenosti od Omska) dolazila pošta redovito tri ili četiri puta na tjedan. Poštanskim kolima, t. zv. trojkom, mogli su putovati i privatnici i doći iz Tare u Omsk po najgorem vremenu za 8—10 sati, jer su se konji svakih dvadeset — trideset kilometara mijenjali. Putovalo se dakle poštanskim kolima, odnosno saonicama skoro tako brzo kao željeznicom kod nas! I željeznica je bila dobro uređena. Ruske državne željeznice imale su posebne parovoze, koji su bili tako sagrađeni, da se nisu mogli smrzavati ni kod zime od šezdeset stupnjeva. Tračnice željeznica su mnogo šire nego li u Europi i prema tome su bili i vagoni veći i širi, a svaki je putnik imao mjesta i za spavanje. U vagonima trećeg i četvrtog razreda bile su tri etaže za spavanje i to jedna nad drugom. Na svakoj željezničkoj stanici bila je uređena posebna kuhinja, koja je davala svakome putniku kipuću vođu za čaj, t. zv. kipjatok. Zgradu sa kipućom vodom zvali su Rusi i »kipjatok«, jer je na njoj stajao napis: Kipjatok. Uz kipjatok redovno je stajalo napisano: Nelzja pitj sirej vady (Ne smije se piti svježe nekuhane vode), jer su skoro sve ruske vode zaražene tifus-bacilima. Po zimi je voda bila dobra, t. j. barem čista, no kada se led počeo topiti u mjesecu svibnju, a rijeke nabujale, voda je bila žuta od mulja i pijeska i nju se nije moglo piti. Po sibirskim selima, a i manjim gradovima bilo je posebnih ljudi, koji su jutrom raznosili i prodavali vođu iz rijeka, to su t. zv. vodonos-i. Svaka je kuća imala posebno bure, u koje se metala voda za cijeli dan. I ako su se nečistoće, mulj odnosno pijesak staložile na dno, voda je ipak ostala mutnom i teško se dala piti. Ja sam je kroz četiri godine čistio sa stipsom (alaunom), uslijed kojeg se voda donekle

dezinficirala i sve nečistoće slegle. U proljeće su kod mene bile baterije boca sa vodom i stipsom na prozoru. Čim bi jednu bocu potrošio, odmah bi nastavio drugu. Kipjatak je za ruske putnike vrlo važan, jer je za velike udaljenosti siromašnim ljudima bilo omogućeno da uvijek imaju topao čaj.

SEOSKA POROTA.

Jedan je talijanski književnik napisao, da je najlakše ljude upoznati i ocijeniti im značaj, kada su u teškim prilikama, a osobito kada se svađaju ili vode parnice. Ruski mušici kao i drugi seljaci najviše su se prepirali i svađali radi posjeda i marve. Radi preveć velike udaljenosti sela i gradova bilo je sudstvo decentralizirano. Kod svake upravne općine bila je ustanovljena seoska porota, koja se redovno sastajala nekoliko puta na mjesec, a rješavala je po prilici onakve parnice, kao što ih rješavaju naši općinski sudovi, no sa nešto širim djelokrugom. Veći i teži prekršaji spadali su pod kompetenciju posebnog suca (t. zv. mirovoj sudja). Pisar kao moj najodaniji prijatelj u selu upozorio me na tu seosko-općinsku porotu i pozvao, da dolazim na sjednice. Sudjelovao sam na šest — sedam takvih sjednica. Tužbe su se odnosile na malo ličnih uvreda, bilo je mnogo prepirki radi marve, a ponajviše radi prisvojenja tuđih stvari potrebnih za odjeću, građu i ograde (krađa ovaca, odnosno vune, šivaćih strojeva, kože od ovaca i goveda, drva za gorivo i građu, prutova za plot i liko). Najviše je tužbi bilo radi ovaca, vune, kože i lika, jer su od kože pravili zimske hlače, od vune valjenke (suknene čizme), a od lika vrbe posebne opanke (t. zv. ljapti). Gdje god je u Sibiriji bilo samo malo slatke vode, zasadili bi sibirski seljaci vrbu. Sa grana vrba i tanjih stabala skidali bi koru za pravljenje opanaka, koru od debelih stabala uzimali i prodavali u Omsk za učinjanje kože (t. zv. juhte) poznate po cijelom svijetu. U selu je bilo nekoliko ljudi, koji su pleli te opanke od lika, a zvali su ih posebnim imenom, koje sam zaboravio.

Sjednica je porote bila već započela, kada sam prviput bio unišao u veliku dvoranu općine. Počeli su preslušavati jednoga mušika, koji je otjerao ovce svoga susjeda u svoj obor. Dvije trećine sviju parnica, koje su se vodile pred porotom, potjecale su iz susjednog sela, čijeg se imena ne mogu više sjetiti. »To su vrlo zli ljudi« — rekao mi je pisar, kada sam prišao k njemu, da ga pozdravim — »sada ćete imati priliku da ih upoznate«. Zašutio je malo, a zatim jako zaviknuo: »Potocki!« Na to je prozivanje unišla žena dvadeset pet — šest godina stara, odjevena u jednostavnu suknju i bluzu, sa rupcem na glavi i u bundi. Imala je crne oči kao ugalj, pravilno lice i nos, bijele i pravilne zube. Bila je bijele puti, a crne kose. Mala usta, stajala su ispod nosa u takovoj harmoniji sa cijelim licem, nosom i očima, da je njezino lijepo lice, uvijeno u crni

rubac izgledalo kao prelijepa slika u crnom okviru. Ona tuži susjeda, da joj je oteo ovce i da mu je pozajmila šivaći ručni stroj, a tuženi ne će, da joj ga povрати. Muž joj je na fronti i ona moli zaštitu protiv otimača. Osobito joj je stalo do šivaćeg stroja, koji je rijetko koja sibirski kuća imala. Izražaj lica, kretnje i njezino držanje bilo je tako otmjeno, kao lakve gradske dame. Začudilo me ponašanje i izgled te ruske seljakinje. Forota joj je dala pravo.

»Otkuda ruskim seljacima poljsko ime?« — zapitah pisara poslije svršene rasprave. »Čudnovato mi je« — nastavih dalje — »otmjeno držanje i lijepo lice ruske seljakinje, tako lijepo kao da ga je veliki grčki umjetnik Fidija načinio iz najboljeg materijala, iz najbjelije slonove kosti!« Ona je bila jedna od najljepših žena, što sam ih vidio u životu.

»To su potomci grofova Potocki, koji su sudjelovali u poljskom ustanku. Deportirali su ih u Sibiriju i prisilili, da pređu na pravoslavlje. Sada ih ima oko trideset kuća — odvrati mi pisar. — Skoro su svi loši i mi u poroti imamo najviše s njima posla. Oni krađu, svađaju se i tuku, a i dobri su doušnici. Poljski više ne znaju, jer su se ženili sa Ruskinjama!«

Dok mi je pisar o njima pripovijedao, pao mi je na um Nijemac Chamberlain, koji je tvrdio u svojoj knjizi (Temelji XIX. stoljeća), da su križanci, melezi, obično loši ljudi osobito, ako se miješaju krvi, koje jedna od druge stoje vrlo daleko, tako na pr. bijelci sa crncima, kao što je to slučaj sa stanovnicima Haiti, Kube, Portoriko itd. Možda ima Chamberlain pravo, jer su čistokrvni ruski seljaci kao i poljski bili mnogo bolji od rusko-poljskih križanaca.

Pisar je htio da se što više približim seljacima iz drugih sela i da ih što bolje upoznam, pak me je uvijek, kadgod se porota bila sastala pozvao u općinu još prije sjednice, da se sa protivnicima malo porazgovorim. Prije svakog pravorijeka zapitao bi me: kako bi ovaj slučaj, Anton Petrović, riješili kod Vas na Zapadu? Tim bi me pitanjima stavljao u veliku nepriliku, jer sam se morao najprije uživiti u psihologiju tih ljudi i biti na čistu o tome, što znači na pr. ukradena stvar za dotičnika i od kakvog je ona njemu značenja i vrijednosti za život. Odgovori na takva pitanja pisara bili su mi vrlo teški. Istom sam sada vidio, kako je teško kroitati pravdu ljudima, koji se prepiru; istom sam sada uvidio, kako je teško u ruci držati vagu, kojom se važe pravda i kako je još teže u tome času imati smireno lice, koje pokazuje čistu savjest i blaženi smijehak pravednog čovjeka! Sjedeći zajedno sa porotnicima sjetio sam se naslovne slike sa knjige nirnberških porotnika iz 17. stoljeća. Isus kao ljekarnik oborenih očiju važe ručnom ljekarničkom vagom lijekove. Ljekarna je puna ljudi sa bolesnim izrazom lica, a čekaju i bolesnici pred otvorenim vratima ljekarne. Isus važe mirno, da odvagane kako treba, da

odmjeri pravedno. Zato su valjda i tu sliku metnuli kao naslov knjige porotnika. Vidio sam, da bi bilo najlakše, najbrže i najjednostavnije suditi, ako bi vagnio smrknuvši se i neobazirajući se na nikoga, na ništa pa ni na pravdu, no teško je bilo vagati kao što je to činio Isus. Od svijetu običnih vaganja veoma su mučna kemijska, no najteže je vaganje pravde sa izražajem blagosti i smirene duše na licu. Odgovori na pitanja pisara bili su prava muka za mene, a morao sam reći svoju. Uvijek sam dobro promislio, što ću odgovoriti, uvijek sam djelovao pomirljivo. U koliko je išlo, nagovarao sam ih, da se nagode, da ne parniče i da se ne svađaju. U većini sam slučajeva mogao umiriti ruske seljake. Oni su bili voljni i skloni pomiriti se sa svakim osim sa konjokradicama. Konjokradice se osobito strogo kažnjavalo. I Rasputin je odsjedio dvije godine kao konjokradica!

»MIROVOJ SUDIJA«.

Koncem mjeseca lipnja šetao se pred općinom jedan gospodin oko pedeset godina star u crnom odijelu i sa crnim šeširom na glavi. Poslije osam sati unišao je u općinsku zgradu. Zanimalo me, tko je taj gospodin i počoh k pisaru po informaciju.

»To je mirovoj sudja« — reče on — »koji dolazi svake godine u općine, da sudi teže prestupke«.

Pošao sam u veliku dvoranu vijećnice, da prisustvujem sudbenom postupku. »Mirovoj sudja« imao je oko vrata zlatni lanac sa nekakvom privjeskom, križem, što li — valjda kao znak sudske vlasti i sjedio je sam za stolom, kod kojega je sudila i porota. Prisustvovao sam tokom cijelog prijepodneva preslušavanju petorice, šestorice okrivljenika radi neposlušnosti i nepokornosti državnoj vlasti. Kazne su bile mjesec, dva, tri zatvora ali su ih morali odsjediti istom u doba, kada nema seljačkih poslova. Sutradan sam prije podne već otputovao u Omsk i tako nisam mogao prisustvovati svim tim raspravama, kao što sam bio odlučio.

NA USKRS KOD »BATJUSKE«.

Četrnajst dana po prilici iza dolaska u Novo Caricinskoje nisam znao, koji je dan: ponedjeljak, utorak ili srijeda. Ja sam bio izgubio kalendar, kao što sam običavao nazivati takvu vrst neznanja. Da nije bilo nedjelje, crkve odnosno ruske, pravoslavne službe, ne bi ni znao, u kojem sam mjesecu i koji je dan. Zato sam u dnevniku počeo uz datum stavljati i naziv dana. Nisam mogao doznati, kada je naš katolički Uskrs, jer u ruskim kalendarima nije bilo katoličkih svetaca, a od kuće za svih tih pet mjeseci boravka u selu nisam dobio nikakve pošte. Ni-

sam mogao znati, kada su moji kod kuće: majka, brat, sestra, supruga i sin slavili Uskrs. Bilo mi je još teže pri duši, što sam znao, da su se i mene sjećali, a ja u to isto doba nisam mogao na njih misliti i u mislima biti zajedno s njima.

Sa »batjuškom« (svećenikom) našega sela nisam se redovno sastajao niti ga posjećivao, a nije ni on mene. Razgovarao sam s njim vrlo kratko, kada bi ga sastao u selu ili u općini. Odbijao me njegov prvi susretaj, kada se grozio, da će upropastiti svoje župljane i zato sam gledao, da se s njime što manje sastajem i da vodim što kraće razgovore, kada se s njime sastanem.

Iza velike službe božje — velike mise — na prvi dan Uskrsa sjedio sam zamišljen u svojoj sobi čekajući ručak, kada netko pokuca na vrata i otvori ih. Bio je batjuška. Njegov me posjet iznenadio, jer do tada niti je on mene zvao u posjet, a ni ja njega. Pristupi k meni, pozdravi me, zaželi sretan Uskrs riječima: Hristos voskrese! i poljubi me tri puta. »Izvinite« — reče mi — »došao sam k Vama, da Vam čestitam Uskrs. Moja matjuška, moja supruga i ja pozivljemo Vas danas na večeru. Žalimo Vas, što ste sami u tuđini na tako veliki blagdan. Sve do danas niste htjeli doći k nama u posjet: danas nam ne možete odbiti poziv! Priskrbio sam za današnji dan vinogradnoje vino.«

Vinogradno vino je u ruskom pravo, naravno vino (vinograd = grozd; a vino ili zeljonoje, zeleno vino znači rakija, votka, jer od nje dobivaju ljudi zelenu boju). Prije rata bilo je prodavanje alkoholnih pića državni monopol u Rusiji. U većim mjestima bila su skladišta (vinnij sklad = skladište alkoholnih pića), koja su opskrbljivala alkoholom državne lavke (dućane) u selima. Čim je proglašena mobilizacija u Rusiji g. 1914., napili su se vojni obvezanici i počeli razbijati vojarne. Nema valjda većeg mjesta u Rusiji i Sibiriji, u kojem nije došlo do nereda. Carska je vlast odmah zabranila točenje alkoholnih pića i time omogućila rusku mobilizaciju. Ne varam li se, bile su samo četiri vrsti alkohola, odnosno votke 1. sa 20 posto alkohola; 2. sa 40 posto; 3. sa 50 posto i 4. sa 96 posto alkohola. Svaka je vrst bila u posebnoj boci i imala svoje posebno ime: bjeloglavka, nikolajevka i merzavec. Bile su određene najstrožije kazne protiv prodavača alkohola. Votke su prodavali skoro svi dućani i skoro sve trgovine sa živežnim namirnicama. Bili su posebni tajni znakovi uvedeni da se dobije posebna vrst votke. Tako je na pr. za 96 postotni alkohol trebalo udariti kažiprstom lijeve ruke na lijevu stranu vrata ispod vilice, mljasnut jezikom — i odmah bi se stvorila boca sa dotičnim alkoholom na stolu. Naravno je vino bilo vrlo skupo, a osobito u Sibiriji poslije zabrane alkoholnih pića.

Poziv batjuškin na dobru rusku večeru sa naravnim vinom davao je izgleda na dobar gutljaj, jer je batjuška prije odlaska od mene rekao:

»Vi ljudi sa zapada volite vinogradnoje vino, a ne volite zeljonoje (zele-
no) vino, votku, zato sam ja i pribavio krimskog vina!«

U prvi sam moment htio odbiti batjuškin poziv na večeru i rekao sam mu, da kod nas na prvi dan Uskrsa i Božića idu u goste samo najbliži rođaci, no batjuška me je tako usrdno zvao, da sam popustio i obećao, da ću doći. Želio sam, da vidim, kako je kod njega i da kušam malo krimskog vina, koje je radi svoje kvalitete i vrsnoće bilo poznato po cijelom svijetu. Večera je bila dobra, mi smo neprestano razgovarali, a ja čekao moment, kada će doći to krimsko vino. Poslije pečenke donese batjuška tri malene čašice, još manje od naših običnih likerskih, velike skoro kao naprstak i bocu vina od dva decilitra. »To je crkveno vino, sa-
čuvao sam ga baš za Vas, da Vaspogostim o Uskrsu!« — rekao je batjuška. Bio sam veseo, što me je pozvao na vino, no moje se nade rasplinuše, kada se postavila tri naprstka oko malenog zastupnika otoka Krima.

»Ej, Šokadijo,« — pomislih — »al' si nastradala, jer piješ protiv srijemskog adeta iz čaša, kakove ljudi tamo ne poznaju!« Ako i nije bilo cnako sa vinom, kao što to Bog određuje za Srijem — ipak sam barem mirisao dobru krimsku kapljicu. Zato sam batjuški još i sada zahvalan. Naprstak nije međutim za vinopiju nego za švelju!

Matjuška i batjuška bili su jako ljubazni i upravo su se natjecali, kako će mi što više ugoditi. Batjuška je imao lijepi bariton i neprestano pjevao i crkvene i narodne ruske pjesme. Htio je valjda, da me što bolje zabavi i da se što ugodnije osjećam u njegovoj kući. Ostao sam kod batjuške do kasne noći, jer me nije prije pustio otići. Cijelo veče sam bio nekako neraspoložen; izvršno pripravljeno jelo nije mi išlo u tek, kao što bi moralo ići. Mislio sam neprestano na moje kod kuće i na Uskrs, koji nisam mogao slaviti s njima ni u duhu, jer nisam znao, kada je bio. Gledajući ljubaznog, ugodnog i zabavnog batjušku u njegovom domu neprestano mi se dizao pred oči lik od onog batjuške, koji se kod prvog susretaja sa mnom grozio svojim duhovnim ovcama tjelesnom propašću. Nisam mogao spojiti onaj lik čovjeka, koji se grozi, sa ovim, koji se tako ugodno zabavlja i gosti. Prvi se isticao nad drugim. To je bio drugi razlog, zašto sam se nevoljko osjećao. Zato se vrlo tečno jelo valjda teže spuštalo kroz grlo nego li one konjske krvavice kod kirgiskog učitelja. Jedva sam čekao, da otiđem u svoj priprosti stan, a u dom humanog mu-
žika.

TOPLJENJE SNIJEGA.

Snijega je bilo toliko, da sam mislio, da se ne će nikada moći otopiti. Snijeg se topi u Sibiriji koncem svibnja ili rjeđe početkom svibnja ili lipnja, a topi se tako brzo, da iščezne za osam ili deset dana. Prema

tome, kakva je godina, znađe još i koncem svibnja padati snijeg. Tako sam napisao g. 1917. 15. V. iz Tare kući ovo: »Dok Ti ovu kartu pišem, vani snježna vijavica i bura. Upravo je nesnosno vrijeme. Nije osobito hladno, samo je minus četiri stupnja, ali zato vjetar prodire do kostiju. Valjda će i ovdje skoro ljeto nastati i biti lijepo vrijeme«. Koji puta se već sredinom svibnja snijeg otopio i jako je postalo toplo. Iz Tjumena (zapadna Sibirija) sam kući pisao dne 27. V. 1916.: »Pred deset dana je ovdje sniježilo, danas je međutim velika vrućina, u osam sati u jutro bilo je u sjeni plus trideset četiri stupnja. Sve se je već zazelenilo«. Sunce u to doba upravo »ždere« snijeg, koji tako brzo kopni, kao da neko grije zemlju iznutra i tako se brzo topi kao snijeg u kotlu nad toplom vatom. Uvijek sam pomišljao, da će u proljeće nastati neprohodne lokve i bare, međutim je snijeg tako brzo nestao, da nije bilo ni pravog blata. Izgledalo mi je, kao da netko odnaša snijeg i vodu ili da zemlja sama topi i odmah upija tu ogromnu količinu snijega. Sunčane zrake kao da su najednom postajale sve vruće i vruće i dok su još zadnji ostaci snijega ležali na zemlji, zrak je već bio topao. Nije se pojavio ugodni blagi i miomirisni proljetni zrak sa onim lahorima i vjetrićima, koji čovjeka oživljuju i probuđuju cijelu prirodu na život, nego je odmah došlo ljeto. U Sibiriji tako rekuć nema proljeća. Iz Tjumena pišem 16. IV. 1916. kući: »Ovdje je još zima sa velikim snijegom. Za mjesec dana biti će valjda i ovdje toplo t. j. ljeto. Ovdje uopće nema proljeća«.

Snijeg se razila, a pojavila se neizmjereno duga i široka ravnica, žuto-zelena stepa sa niskom travom, ako su je u jeseni zapalili ili sa visokom, ako je nisu zapalili. Iz trave su se dizali i isticali par metara visoki kurgani i mali kompleksi brezovih šuma.

ZEMLJA SMRZNUTA I LJETI, OTKRAVI SE SAMO NA POVRŠINI. — ZMIJE.

U Sibiriji se preko ljeta ugrije samo površina zemlje jedan rijetko kada dva metra. Ako je zemljište u sjeni, onda se već pol metra ispod površine nalazi smrznuta zemlja. Naše dvorište u gradu Tari dijelila je od vrta visoka zgrada, koja je na velik dio vrta bacala sjenu. Mi smo mogli kopati u vrtu samo na onom dijelu, kamo nije padala sjena. U onaj dio vrta, gdje je bila sjena, nije se moglo još skoro mjesec dana kasnije lopatom ni zasjeći u zemlju, jer je bila tvrda kao kamen.

U Sibiriji se boje pogreba zimi. Raku, grob, treba kopati naime budakom, kojim je tako teško lomiti zemlju kao kod nas tvrdi lapor ili mekani kamen. U Omsku je bilo uvijek određeno zimi oko stotinu zarobljenika, koji su morali kopati rake za svoje umrle kolege. Groblje zarobljenika bilo je poslije dvije godine veće od onog domaćih.

Za vrijeme mog pet-mjesečnog boravka nije u našem selu umro ni jedan čovjek. Ljudi su bili razmjerno zdravi. U Sibiriji nisam nalazio tuberkuloznih ljudi. Klima je za njih tako oštra, da ju ne mogu tuberkulozni podnijeti i brzo svršavaju. S druge strane je opet zrak kroz dvije trećine godine hladan i suh, dakle prija plućima.

Polovicom lipnja pojavile su se prve zmiје. Ja sam si nekako bio prije rata zamišljao, da u Sibiriji nema zmiја i da ih radi velike zime ne može ni biti. Hodao sam jednoga dana u blizini sela po lijepoj, maloj i mladoj brezovoj šumi. Breza (ruski berjoza) sa svojom bjelkastom, kasnije jasno narančastom korom, vitkim stasom, vitkim stablom, lijepom zelenom krošnjom, sa lišćem posebnog zelenila, lijepo je drvo. Zelene krošnje breza kada se giblju ili dostojanstveno i mirno stoje upravo su ures žuto-zelene sibirske stepe, kojoj daju posebni čar. Kada sam zašao malo dublje u šumu, sjene od lišća krošnje bile su tako pristajale i slagale se sa žuto-smeđom bojom otpalog lišća na zemlji i bijelinom stabala, da sam vidio malo tako lijepih slika u prirodi. Bio bi to jedan estetski savršeno lijep pejzaž, kada bi ga koji veliki umjetnik stavio na platno! Skoro na svakom koraku bila je drugačija kombinacija boja — ja sam zastajkivao, motrio i uživao. Najednom! Čujem li dobro? Nastalo kao neko siktanje zmiја!? Stajao sam pred malom kaljužicom, u koju su ispod lišća, na koje sam stao, bježale ridovke i siktale. Tu vrstu opasnih i meni odvratnih životinja osobito dobro poznam, jer je uz naše šokačko selo u Srijemu, gdje sam odrastao, bio veliki rit sa mnogo ridovki, a i malo bjelouški.

U šumama oko gradića Tare bilo je mnogo ridovki, a u podvodnim livadama sjevernije od toga gradića upravo bezbroj bjelouški i čovjeku je bilo upravo nevoljko gledati za vrućih ljetnih dana, kako su se ispreplele na sušim rubovima tih livada. Tara leži na skrajnoj sjevernoj granici, iza koje dalje prema sjeveru ne uspijeva pšenica nikada, no trave se na livadama bujno razvijaju. Nisam mogao nikako shvatiti, da zmiје mogu izdržati tako oštru sibirsku zimu. Pitao sam mnogo specijalista biologa u Sibiriji, a poslije povratka i u Europi, da mi rastumače taj pojav, no nisam od nijednoga dobio odgovora, koji bi me zadovoljio. Pred godinu dvije dana čitao sam u njemačkom stručno-popularnom i najbolje uređivanom prirodoslovnom časopisu »Die Umschau« odgovor uredništva toga časopisa na jedan upit, da li ima i da li uopće može biti zmiја u Sibiriji. Uredništvo odgovara, da tamo zmiја ne može biti. Čitao sam u tome časopisu također, da u Sibiriji ne može padati snijeg kod temperature, koja je niža od minus dvadeset stupnjeva Celzija. Međutim u Sibiriji ima zmiја, vrlo mnogo, a i snijeg pada za vrijeme burana i kod minus četrdeset stupnjeva zime. Žao mi je, što se radi prevelike svoje zaposlenosti — nisam imao vremena upustiti u polemiku sa uredništvom

toga časopisa glede ta dva gore spomenuta pitanja i ispraviti netočne njegove navode, usprkos toga što ne volim voditi polemike. Naši zarobljenici, koji su radili seljačke poslove u okolini Tare, pripovijedali su mi, da je zmiya u podvodnim livadama bilo vrlo mnogo, kada su kosili travu srpom pod vodom, kao što kose rižu u Kitaju i Indiji u onim baruština-ma, koje zovu »sawah«, a pune su zmiya i opasnih pijavica.

SELJAČKI POSLOVI. — BIJELIJA NOĆI.

Početkom lipnja zemlja se na toliko otkrivila, da je led bio istom u dubini od jednog metra. Kada se ugrije zemlja na svojoj površini tako, da smrznuti sloj zemlje počinje kod jednoga metra ispod površine, tek onda se može započeti sa seljačkim poslovima, kao što su mi to u selu pripovijedali. Zemlju ne gnoje. Kada sam pitao seljake, zašto su izvozili gnoj na kraj sela (kao kod nas prije pedeset godina u Srijemu) na hrpe, a ne na svoje zemljište, da ga pognoje, odgovorili su mi, da su i oni počeli zemlju gnojiti, kada su se pred sedam godina naselili u Novo Carićinskoje, slično kao što su to prije činili kao gospodarski radnici i napoličari u južnoj Rusiji. Pšenica i raž na djevičanskoj sibirskoj zemlji, koja do tada nije nikad bila orana, ne podnašaju gnoj i narastu tako, da su visoke kao čovjek, a nemaju ploda t. j. izmetnu se. Seljaci zato bacaju konjski gnoj, a kravlji i teleći hvataju, čuvaju i prave od njega čerpić-drvo.

Seljaci su radili od izlaza do zapada sunca. Kroz tri topla mjeseca: lipanj, srpanj i kolovoz zasije se, poraste, pokosi i pobere sve, što seljak treba: pšenicu, raž, kupus (zelje), grah i krumpir. Sve se to razvija brže nego li kod nas, jer su noći počev od svibnja vrlo kratke. U lipnju i srpnju su noći duge samo sat dva i nešto tamnije, a ostali dio noći je tako jasan, da se može cijelu noć čitati. To su tako zvane bijelija noći (bijejele noći), kada sav usjev raste i danju i noću. Par sam dana išao sa Ivanom Vasiljevićem na oranje i ostao cijeli dan na polju. Većina je seljaka orala željeznim plugom, a samo se manji dio služio sa drvenim. Znao sam, da u Sibiriji počimlje zima rano, da pada snijeg u listopadu, a kojiputa i ranije. Tako su mi neki seljaci pripovijedali, da je snijeg znao zapasti i koncem kolovoza i u rujnu i radi toga da su morali ostaviti žito na polju preko cijele zime. Takve su rane zime vrlo rijetke u Sibiriji. Zapi-tah Ivana Vasiljevića, hoće li moći dozreti žito, kada se tako kasno sije. On mi odgovori ovako: »Je ste li motrili izlaz sunca, otkako se ot-pio snijeg? Je ste li vidjeli ono jako crvenilo, koje se pojavljuje kod iz-laza sunca? Je ste li vidjeli, kako se to crvenilo dugo zadržava na nebu? Sunce je kod izlaza skoro sasvim crveno i valjda nema drugih boja. Eto,

to crvenilo, ta crvena boja izvlači naše žito iz zemlje. Onda dolaze bje-
lija noći, topli i vrući dani srpnja i žito se razvija i danju i noću! Zato
će žito i biti zrelo do konca kolovoza! Iza četrnajst dana došao sam po-
gledati žito, kako se razvilo: uzraslo je jako i bilo visoko nekoliko de-
cimetara. Desetak kilometara okolo sela sve je bilo poorano i zasijano
osim onih malih oaza šumica lijepe sibirske breze. Najviše su zasijali
pšenice i raži, jer su slamom hranili preko zime marvu, a veći dio ploda
prodavali. Iz Tare sam pisao kući dne 5. VII. 1917.: »I ovdje je već toplo:
zadnjih par dana je prosječna toplina 20 stupnjeva C. Kasnije biva još
toplije sve do 50 stupnjeva C. Noći su sada duge samo dva sata, a tako
su jasne, da ih zovu »bijelim noćima«. Cijeli sam dan u vrtu, gdje učim
i čitam. Poslije podne se idemo kupati na Irtiš, gdje se sunčam po prili-
ci jedan sat dugo. Ovdje sve raste kolosalno brzo: Iz sjemenke se razvije
potpuna biljka u toku od osam dana«.

POLJACI — VOJNICI.

Čim su počeli veliki ratarski poslovi, prestali su seljaci dolaziti
k meni u goste i moj je stan opustio. »Zadnja dva mjeseca sam nepre-
stano i cijeli dan u stepi. 22. VI. 1915.« Rano bi u jutro otišao na polja,
a ostali sam dio dana čitao i pisao dnevnik u sobi. Prestali su svi dnev-
ni razgovori i rasprave. Pisar mi je na večer bio jedini stalni gost. Kao
zarobljeni časnik morao sam voditi brigu o stotinu vojnika, koji su za-
jedno sa mnom došli, kako im je, što rade, kako se ponašaju i kako ih
seljaci hrane. Svakih osam dana morao sam o tome napisati raport, koji
je »starši« poslao vojnoj komandi u Omsk. Jedan naš podčasnik, vrlo
bistar čovjek, imao je zadaću, da to sve izvidi i da me o svemu obavi-
jesti. Ako su nastale nekorektnosti, to smo ih uredili »starši« i ja. Pri-
tužbi je bilo malo, a što ih je bilo, ticale su se jela. Neki su seljaci hra-
nili te naše vojnike samo sa kašom ili samo sa mlijekom i kruhom sva-
ki dan i neprestano tako, da im se ta hrana zgadila, dozlogrdila, »nado-
jela«. Za opskrbu je dobivao svaki vojnik dnevno 20 koppejaka, dakle
mjesечно šest rubalja. To je bila velika svota za sibirskog seljaka. »Star-
ši« i ja smo intervenirali kod dotičnog hazjaina (gazde) i redovno opre-
ke izgledili. Vojnici su naime mogli promijeniti svoga gazdu i izabrati
si drugoga. Mi bi se zagrozili, da ćemo dotičnom oduzeti vojnika i dati
ga drugome i ta bi grožnja redovno uspjela.

Među vojnicima je bio jedan Poljak po zanimanju učitelj. Jednoga
je dana došao k meni i zapitao me, bi li me smio posjećivati. On je bio
t. zv. doknadni pričuvnik i aktivno kao učitelj služio samo osam tjedana
i otišao u rat kao obični vojnik. Teško mu je bilo živjeti sa nenaobraže-
nim ljudima i s njima voditi uvijek najjednostavnije razgovore. Bio je

žarki poljski rodoljub, mrzio je Ruse i cijelo slavenstvo, jer su Poljaci na svojoj koži oćutili bratsku rusku ljubav. Iz te mržnje nije htio ni učiti ruski, a ni čitati rusku književnost. Zadnja dva mjeseca moga boravka bio je redovno skoro svaki dan moj gost kod večere. On bi ostajao kod mene sat-dva. Slabo je znao i njemački. On je govorio poljski, a ja njemački. Bio je pretplaćen na poljski list »Dzenjik petrogradski«, koji je o ruskoj politici tako oprezno i lukavo pisao, da smo između redaka čitali, da je Rusima na fronti zlo, a u zaleđu da vlada dezorganizacija. Tako mi se dopalo njegovo pisanje, da sam se u Tari na nj pretplatio i držao ga tri godine. U još uvijenijoj formi borio se protiv rusifikacije i carizma »Dzenjik kijovski«, poljski list iz Kijeva. Ja sam se čudio, kako je carska vlast mogla biti tako slijepa i trpiti ovakovo pisanje. Učitelj je sa mnom najviše raspravljao o rusko-poljskim odnosima i poljskoj književnosti.

Kako je slijepa bila carska vlast, navađam još jedan primjer. U Tari sam preko jednu godinu dana bio pretplaćen na poluslužbeni i u inozemstvu osobito cijenjeni list, dnevnik »Novoje Vremja«. Na prvoj, naslovnoj strani skoro svakog broja bio je oglas jedne švedske tvrtke, koja je tražila rudaču marganc i kupovala svaku količinu te rudače uz veliku cijenu, a obvezala se, da tu rudaču ne će izvoziti iz Švedske. Marganc je manganov superoksid (Braunstein), iz kojega se sa solnom kiselinom dobiva klor za udušljive plinove. Švedska tvrtka nije izvažala iz Švedske rudaču nego iz nje napravljeni klor.

BUKINSKI, LOVAC. — U STOLARSKOJ RADIONI.

Sa učiteljem — Poljakom došao je jedan vojnik — zarobljenik, da me posjeti. Zvao se Bukinski, po zanimanju je bio stolar. Kao podčasnik je služio kod jedne galicijske ulanske regimente. Za vrijeme rata su ga dodijelili pješadiji na rusku frontu, na kojoj je pao u rusko zarobljeništvo. Od sviju zarobljenih vojnika u selu živio je on najbolje. Uzeo ga je k sebi seoski stolar, čiji je sin — također stolar — otišao na frontu. Bukinski bi za nj napravio, što je zahtijevao u stolarskim poslovima, a u ostalo slobodno vrijeme radio je za seljake u selu i zarađivao si dosta novaca. Bio je oko 27 ili 28 godina star, lijepo razvijen, plavih očiju i malih plavih brkova. Došao je sa učiteljem, da se malo napripovijeda. Bio je strastven lovac i išao je u stepe u lov na zeceve zimi, dok je još snijega bilo. Donio mi je na poklon zeca, koji je bio sasvim bijel, bijel kao snijeg. Kada takav zec legne u snijeg ne može ga se vidjeti. »Mi smo Mazuri (posebno poljsko pleme)« — reče Bukinski — »strastveni

lovci, a mnogi i zvjerokradice. Ja ne mogu živjeti bez lova. Zato sam si nabavio pušku i idem u lov!« To je bio prvi bijeli zec, što sam ga u životu vidio. U ljeti izgube sibirski zecevi svoju bijelu boju i dlaka im poprими sivo-smeđi izgled i jednake su boje kao i naši zecevi. Poslije toga dolazio je Bukinski sa učiteljem vrlo često k meni na razgovor.

Seljački su poslovi bili započeli, seljaci nisu mogli dolaziti u goste i ja sam se bio odlučio malo uputiti u stolarske poslove kod Bukinskog, kojeg sam zamolio, bi li mogao prije podne uz njegov nadzor raditi. Za vrijeme mojih studija kao gimnazijalac i kao sveučilištarac morao sam kod kuće obavljati sve domaće, kućne poslove: popravljati plot, kotac, kokošinjac, praviti kojekakve police, stelaže itd. Rado sam kod kuće radio i blanjom, makljom. Bukinski je morao mnogo dasaka blanjati, a neke komade građe i makljati. Ja sam kroz skoro mjesec dana svaki dan radio taj posao. Daske sam pričvrstio na stolarski radni stol i blanjavao ih najprije grubljom, a onda finijom blanjom. Posao mi je išao od ruke, svaka oblanjana daska jako me je razveselila. Od dasaka su se lupili kao najfinija svila tanki komadi sa površine i kroz sredinu blanje, iznad oštrice noža blanje izvlačili u spiralama te padali na zemljani pod radionice. Ruke su se skoro automatski gibale i tijelo savijalo, a noge pomicale neprestano prema neoblanjanom dijelu daske. Krv je kolala ugodno cijelim tijelom tako, da sam se osjećao osobito voljko. Znoj je počeo probijati najprije čelo, a onda po tijelu. Mislio sam samo na posao, mislio sam na to, kako ću što ljepše i glađe oblanjati daske, a na cijeli svijet sam bio zaboravio. Usnice su se same od sebe namjestile za žviždanje: jedna arija i hrvatskih i ruskih pjesama slijedila je za drugom. Ovaj mi je posao bio takva zabava, tako ugodna zabava kao malo koja. Cijeli me je moj život osvjedočio o tome, da je posao najbolja zabava, koja čovjeka umiruje, koja mu uzbuđenje ublažuje; posao je najbolje sredstvo, najbolji lijek osobito protiv duševnih patnja i boli. Posao je najbolji nervinum, najbolje sredstvo za ojačanje živaca. Tko ne gleda tako u posao, tome je posao muka!

Iza mjesec dana moga rada toliko sam se uvježbao, da sam napravio i jedan dovratnik. To je jedini moj stolarski proizvod, što sam ga načinio u Sibiriji i koji je ostao u Novo Caricinskom, koji se možda još i danas koči u onoj seljačkoj kući, za koju je bio namijenjen. Zapitao sam Bukinskog, kako to da mi nikad ništa ne prigovara. On mi je na to odgovorio: »Vaše panstvo — pan lajtnant (Gospodin je lajtnant)!«

Prema tome sam ja valjda bio jedini stolarski šegrt na svijetu, koji za vrijeme svoga šegrtovanja nije dobio ni zaušnice, ni čekićem po glavi, a ni letvom po leđima! Odlazak u Omsk prekinuo je moje naukovanje.

LOV NA LABUDOVE.

Bukinski nije tokom tjedna dolazio u radionicu po dan-dva. Kasnije još je manje radio, kada se sasvim osušilo na stepi. Išao je neprestano u lov. Od zvjerokradica u selu pozajmio je pušku i za mene te me pozvao u lov sa sobom. Znao sam, da ide u lov na jezero, no nisam znao, da li na divlje guske ili na patke ili na one druge meni nepoznate divlje ptice. Sa kopnjenjem snijega počeo je i novi život u stepi. Počelo je selenje ptica. Nad nebom su neprestano lebdila jata ptica, jata raznih meni nepoznatih krilatica. Nad selom se čuo neprestano šum od letenja, a i glasovi tih ptica.

U selu Ašanji i Kupinovu na Obedskoj bari, koja je na glasu radi raznih rijetkih ptica bilo nam je radi blizine fronte zabranjeno glasni-je razgovaranje, no zato su se ptice derale i kričale, da se uz tu baru i u obližnjoj šumi nije moglo pravo čuti, kad bi jedan drugome štogod rekli. Galama i žamor oko našeg novocaricinskog jezera bio je na pol kilometra udaljenosti, kada smo se njemu približavali, jači od onog uz Obedsku baru. Taj posebni žagor, taj posebni zvuk bila je smjesa glasova raznih vrsti ptica, koje kao da su htjele jedna drugu da nadviču. Zarasla obala jezera upravo je bružala od tih glasova, jer je većina ptica bila uz obalu, a glasovi su odjekivali i širili se po jezeru i mješali se opet sa glasovima svih vrsti divljih pataka i gusaka te labudova. To slatko jezero kao da je bilo nekakvi posebni zvučnik, koji je slao kreštanje, kričanje, buku, šum krila, tresenje grana — kao jedan zaokruženi skoro jeđinstveni žamor u ovu mirnu sibirsku stepu.

U blizini grmlja uz obalu upozorio me je Bukinski, da sada moramo ići vrlo oprezno. »Tu na jezeru ima labudova i ždralova« — rekao mi je — »već sam ovdje nekoliko puta bio u lovu, ne bi li ubio kojeg labuda, no oni su mi uvijek izmakli. Jako su to oprezne ptice i čim začuju i najmanji njima sumnjivi šum, uzmaknu odmah na drugi kraj jezera ili odlete odavle.« Približavali smo se jezeru kao kakvi tihotapci. Usput se diglo nekoliko jata ptica, koje su se od nas valjda uplašile, no takva su se jata neprestano spuštala, dizala, dolijetala i odlijetala te nisu mogla nagovijestiti, oglasiti neželjenog neprijatelja labudovima, njihovog krvnika: lovca. U visokoj siti bio je sakriven lovački čamac. Mi smo sjeli u njega, ja sam veslao, a Bukinski je s puškom stajao na prednjemu dijelu čamca. Opresno smo se micali kroz »kamyš«, kroz dva tri metra visoku trstiku, da se približimo do polovice jezera, jer su se jata labudova i ždralova zadržavala najviše u sredini, daleko oko jedno pol kilometra od naše obale. Čim je čamac prema našem računu bio najbliže do tih labudova istjerao sam čamac iz trske. Labudovi su pokrili kao jedna mala bijela lađa sredinu jezera, daleko od nas tri do četiristo metara. Po-

čeo sam naglo veslati, da se što više i što prije približimo tim bijelim, elegantnim vodenim vilama. Nastalo je kreštanje posebne vrsti i svi su se labudovi digli u zrak. Malo kasnije su ih slijedili i ždralovi. Spustili su se u vodu u daljinu od pol kilometra. Iznova smo pošli u trsku, da se kroz nju labudovima približimo. Svakiputa su nas odmah opazili i odletjeli. Bukinski je bio ljut, što nije mogao ubiti ni jednog labuda ni ždrala. Ne vjerujem, da je ikada mogao uopće ubiti ili približiti se labudovima na daljinu, iz koje ih se može ubiti. Par dana iza toga lova otišao sam u Omsk i više nikada nisam išao u lov na labudove. Po pričanju ruskih seljaka rijetko su kada labudovi dolazili na slano jezero. Poznato je, da su zvjerokradice i lovci na divljač vrlo oprezni i lukavi, no labudovi su još oprezniji, još lukaviji od njih. Zato sam duboko uvjeren, da si Bukinski nije nikada zakitio šešir sa perom od labuda, koga je on ubio u lovu na novocaricinskom jezeru. Tko hoće loviti divljač, mora dobro poznavati psihologiju tih životinja. »Životinjska duša« labuda bila je nama dvojici sasvim nepoznata.

SANITETSKI STRAŽMEŠTAR.

U naše je selo dolazio sanitetski stražmeštar jedamputa ili dvaputa na mjesec, da pogleda i pregleda teže bolesnike, koji nisu za bolnicu i da im izda lijekove iz feldčerskog punkta (male priručne ljekarne), koji je organiziralo — ako se ne varam — zemstvo. Lijekovi su feldčerskog punkta bili u kući Ivana Vasiljevića u jednoj maloj sobici, gdje je taj stražmeštar i uredovao. On je bio čovjek preko pedeset godina star, visok, suh, žućkaste boje lica; brada mu je bila puna i crveno-žuta, a jaka, upravo bujna kosa bila je žute boje, kao da si je poput modernih dama bojadisao kosu vodikovim superoksidom. Uvijek je mirisao po votki. Bio je bistar i htio je govoriti o znanosti, koja spada u njegovo područje, a to je medicina i ljekarstvo. Znao je, da sam asistent farmacije na sveučilištu, pak me je smatrao svojim kolegom, jer smo radili u istoj struci. Kadgod je došao u naše selo, skrenuo bi iz svoje sobice u moju poslije svršenog posla. Mi bi dugo sjedili, pili čaj i razgovarali se. Rado je govorio o lijekovima i bolestima, postavljao je kojekakve teorije; valjda je htio pokazati svoje znanje, što ga je skupio u podčasničkoj sanitetskoj školi. Na njegove sam znanstvene izvode obično šutio ili stavljao kakvu šaljivu dosjetku. Po svojoj naravi naime više popuštam u raspravama, a manje oponiram.

Natočio sam mu čaj. Nisam opazio, da je esencija prejaka i da sam mu napravio pretaman čaj. Prem većina Rusa ne pije rado čaj sa lemunom, ipak sam mu ponudio lemun, da si malo popravi čaj. Kako je to općenito poznato od lemuna se naime tamna boja čaja promijeni, čaj po-

staje svjetliji. Kada je cijedio sok i kako je čaj postao svjetliji, uskliknuo je sanitetski stražmeštar: »Vot, limunaja kiselota (evo, lemunova kiselina) uništila je kofein čaja«. Htio sam ispraviti tu njegovu znanstvenu tvrdnju i u obliku pitanja dodao: »Nije li se možda kiselina spojila sa bojama i njih izmijenila? A zar nije kofein bijele boje?« »Njet, njet!« (ne, ne) — okrenuo je vikati stražmeštar, našao se uvrijeđen mojom primjetbom, što sam ja podvojio u njegovo znanje, lomatao je jednom rukom po zraku i neprestano vikao: »Ne, ne, kiselina uništava kofein«. (Kofein je uzbuđujuće sredstvo čaja i kave i naravno, da ga kiselina ne uništava). Počeo sam ga umirivati i moliti, da se ne srđi.

I kod nas sam imao sličan jedan doživljaj. Jedan je moj znanac, po zanimanju klesar, bio malo pripit i neprestano govorio o »Eksimima« sjevernog pola. Kada sam ga upozorio, da se taj narod zove »Eskimi«, on se razbjesnio i skoro sam oćutio tjelesnu premoć toga klesara. Kada netko uporno hoće i želi, da mu »Eskimi« budu »Eksimima«, neka uživa u tom svome novoizmišljenom pojmu!

Zato sam stražmeštru na koncu rekao, da ima sasvim pravo, a ja da sam se s njim htio samo malo mojim pitanjem našaliti.

U selu Novo Caricinskoje nisam osim pisara vodio s nikim razgovore o politici direktne nego sam uvijek spominjao prilike u Švicarskoj i drugim liberalnijim i slobodnijim zemljama. U govoru sa stražmešтром nisam htio poslije »kofeinske afere« spomenuti ni riječ o bilo kakovom makar i najnedužnijem socijalno-političkom pitanju. Kako je stražmeštar volio alkohol, to sam jednom zgodom dao donijeti boljeg kvasa od Grka, da ga pogostim. Jedna ispijena »baterija« (dvanajst boca) toga pića učinila je svoje. Jezik mu se razvezao i on je od običnog razgovora prešao na politiku.

»Vot, znajete, pan poručik, Raseja (tako većina ruskih seljaka zovu Rusiju), znajete, što ona jest? Raseja, ona injekcija! Raseja je injekcija! Tu nema slobode! Ja svim sifilitičarima u bolnici dajem injekcije. Pitam ih, hoćeš li injekciju u lijevu ili desnu stranu najdebljeg dijela tijela (on se je ruski drugačije izrazio). Injekciju ima dobiti, a stranu, u koju će dobiti injekciju — to si sam izabire! U carskoj se Rusiji ništa drugo ne bira i ne može birati nego hoće li dobiti knutom, kozačkim bičem (sa olovnom kuglom na vrhu njenom) po jednoj ili drugoj strani tijela. Eto, to je ruska sloboda!«

Na tu njegovu izjavu nisam ništa dodao, jer nisam znao, da li govori iskreno ili možda provokatorno. Mnogo sam puta razmišljao o njegovoj prisposobi Rusije sa injekcijom. Nisam mogao ništa doznati поближе • tome čovjeku i njegovom životu. Nije li možda i on bio kakav pri-tajeni neprijatelj carizma, kao što je bio i pisar u našem selu?!

VASJA.

Još i sada mi je uvijek pred očima mali bljedoliki dečko, Vasja, unuk Ivana Vasiljevića, sitan, koštunjav, oštrog nosa, plavih očiju i plave kose; star je bio oko 4 godine. Ispočetka me se bojavao i izbjegavao me i čim bi ja došao k njima u sobu, odmah bi utekao ili k djedaku ili majci ili bi pobjegao iz sobe. Bonboni su učinili svoje. Mi smo se dvojica malo po malo sprijateljili i Vasja je počeo dolaziti k meni u sobu u posjete. Uzeo bi ga na koljena, pokazivao mu slike iz povijesti umjetnosti, šalio se s njim i pripovijedao mu razne dječje priče. Njemu se to pripovijedanje tako svidjelo, da je dolazio k meni odmah ujutro iza jela. Zvao me je »djadja« (tetak). Došao bi do vratiju, udarao svojom malom pesnicom po njima vičući: djadja, otkrivaj dveri (otvaraj vrata)! Ako mu ne bi smjesta otvorio, počeo bi plakati i sve jače udarati pesnicom po vratima. Vrata su se otvarala i zatvarala drvenom bravom, koja se sastojala iz jedne poluge, u koju je bila na jednom kraju učvršćena jedna okrugla oko decimetar dugačka ručka napravljena iz pruta oko tri centimetra debelog. Brava, odnosno ručka bila je tako visoko na vratima pričvršćena, da je Vasja nije mogao rukama dokučiti i prema tome ni otvoriti. Jednoga mi je jutro upravo upao, uletio u sobu. Otvorio si je naime sam vrata. Donio si je stolac iz kuhinje, stao na nj, dosegnuo rukom ručku i vrtio ju, dok se poluga nije digla, a time se i vrata otvorila.

Svako sam jutro čekao, kada će početi udaranje pesnicom odnosno škripanje drvene poluge. Svako sam jutro osjećao, da mi je soba prazna, dok se nije u njoj Vasja pojavio. Kada me je pogledao svojim plavim očima iskreno i odano, činilo mi se, kao da je moj sin uz mene, da se na mene naslanja i da me gleda svojim dubokim plavim očima. Vasja mi je bio radi toga sve mili i mili.

Jednoga dana rano u jutro još za mraka učinilo mi se, kao da me je netko udario. Mislio sam, da sanjam. Protarem si oči, Vasja leži kraj mene u mom krevetu. Ne znam, kada je u noći došao k meni ni kako je došao. Ni njegovi djed i majka nisu znali, kada je otišao iz njihove sobe. Zapitao sam Vasju, čim se je probudio, da li se sjeća, kako je došao, no Vasja nije znao ni kada je sišao iz svoga kreveta ni kako je vrata otvorio i došao u moj krevet. Njegovi su ga htjeli tući, on mi se rukama ovio oko vrata i derao: Htio sam samo spavati kod djadje! Uzeo sam ga u zaštitu i nisam ga dao tući. Privinio sam na prsa to tuđe dijete i poljubio ga u čelo, kao da ljubim svoje.

Koji puta je Vasja u jutro dulje spavao i ja bi pošao u dvorište ili u vrt na šetnju. Vasja je uvijek plakao, kada me nije našao u sobi. Nije to nevino stvorenje znalo, što je mržnja, što je neprijateljstvo; nije mu ova sadanja pokvarena moderna kultura još uštrcala taj otrov u njego-

vu čistu dušu. Za Vasju sam mogao uvijek biti siguran, da mi nije neprijatelj. A i kako bi mi mogao biti neprijateljem onaj, koji je u snu napravio ono, što je po danu mislio! Zar bi se dušmanin nečujno uvukao u krevet? Samo zlatna i nevina dušica može se prisloniti u snu na tuđina kao na svoga najbližega!

A Vasja je znao i osjećao, da ja njega volim i da mu nisam neprijatelj.

Vasja me je uvijek pratio na šetnji po dvorištu i vrtu. Na ulicu nije nikada htio ići, jer se bojao marve, a osobito goveda, koja su u Sibiriji kud i kamo liberalnija nego u nas obzirom na rogove te je za život opasno ići selom, kada se marva na veče vraća sa stepe kući. Nisu sibirske krave samo »mašine za davanje mlijeka« kao većina europskih, nego su si svijesne, da imaju i dobro oružje na čelu, kojim se služe i protiv neutralaca, koji bezbrižno idu cestom ili stazom kraj kuća. Djecu su plašili sa bugaj-om (maloruski i tatarski znači bik), da ne idu na cestu. Kada se snijeg otopio, išao sam preko plotu bašče u stepu i zvao Vasju, da ide sa mnom, on se nije dao nikako nagovoriti. Došao bi do plotu i za ništa na svijetu nije htio ići preko plotu u stepu. Na moje pitanje, zašto ne će ići u stepu, odgovorio mi je: »Tamo sveti Petar ovce pase (Svjatij Pjotr avci pasjot), tamo se ne smije ići!« Nisam razumio, što to znači.

SV. PETAR OVCE PASE. — FATA MORGANA POSEBNE VRSTI. — PRIVIDNA JEZERA.

Zapitao sam Ivana Vasiljevića, zašto se Vasja boji stepe tako, da ne će prekoračiti plot i ni nogom stati na nj. On mi odgovori, da tom izrekom: Sveti Petar ovce pase, plaše djecu, da ne idu u stepu, jer da tamo mogu zabluditi i za mene da nije dobro ići, makar da sam odrastao.

»Svake godine kada se snijeg otopi« — rekao mi je — »pojavljuju se nekakva prividna jezera i na kojigod se kraj i smjer stepe okrene čovjek vidi mala jezera. Stepa je više manje ravna i pojavi li se na njoj mnogo jezera, ne možete se snaći. Zato je početkom ljeta opasno ići u stepe. Otiđite do onih vrba u udubini, koja je daleko četiri pet kilometara (vjrsti) od sela, tamo se nalazi izvor-voda sa vrbikom, a nedaleko od njega jedan brežuljčić, sa kojega se najbolje vidi, kako Sv. Petar ovce pase!«

Nešto malo dalje od našega vrta vodio je mali jarak sve do vrbika. Put je bio izgažen i njim je bilo lakše ići nego li stepom, jer su njime išli da napoje marvu kod vrbika. Sa toga se brežuljčića vidila stepa na sve strane. Stepa je bila ravna sa vrlo malo niskih humova i humčića.

Obradena su se polja zelenila. Kupovi breza isticali su se u stepi i u obrađenom polju.

Ispočetka se nije vidilo ništa. Bilo je vrlo rano u jutro oko 4 sata. Poslije jednoga sata učinilo mi se, kao da se iz zemlje diže bijela magla, koja se tako brzo skupila, da je u jedan trenutak nastalo jezero 50—60 metara promjera. U svim smjerovima i na svim stranama stepe pojavljivalo se bezbroj takovih većih i manjih jezera sve dotle, dokle je oko moglo segnuti. Sišao sam sa brežuljčica i pošao dalje u stepu. Bilo je mirno vrijeme sa slabim vjetrom. Jezera su se na jednom pojavila, nastajala i nastala i u najkraće bi vrijeme iznikla jedna za drugima. I ako se vjetar nije skoro ni osjećao, ipak je gibao površinu jezera: pokazivali su se mali, niski talasi uzdignuti najviše do pol metra iznad površine jezera. Svi su se ti talasi, ti valovi gibali jednako i u jednom smjeru i slijedili su jedan za drugim kao kada ovce u velikom sivo-bijelom stadu koračaju stanovitim tempom, a glave i cijelo im se tijelo tako giblje, kao da su to neki posebni talasi, koji se kreću po zemlji i približuju, odnosno udaljuju od čovjeka.

Na kojugod sam se stranu okrenuo, svuda su nastajali, gibali se i nestajali takvi talasi, valovi, jezera. Kojiput je bilo tih mobilnih, gibivih jezera toliko, da su pokrivala dvije trećine cijele stepe. Motrio sam ta jezera i sjedeći ili klećući na zemlji. Učinilo mi se, da je to bijela magla, koja se iz zemlje diže, kreće, valja, leti i nestaje. Dani su bili vrući i jako sparni. Dolazio sam skoro četrnaest dana i motrio tu čudnu prirodnu pojavu. Kada je bilo oblačno i sunce se sakrilo za oblake, legnuo bi na zemlju i vidio neku paru, visoku oko jedan metar, prozirnu, koja se samo drži zemlje i kako se vjetar giba, tako se ona talasa, jače ili slabije i najedamput iščezne.

Nisu li ta jezera samo isparena voda iz zemlje uslijed topline sunca, a tlak zraka odzgor ne dade joj da se odmah ispari, nego se stanovito vrijeme povlači po površini zemlje, a onda se naglo, strelimice ispari? Tko bi to znao! Svakako je to jedna rijetka i zanimiva pojava u sibirskoj stepi, zanimiva ali i opasna. Doći u tu množinu mobilnih jezera, jezera, koja nastaju, nestaju i putuju, vrlo je opasno. Južnije od našeg sela bila je nenastanjena steпа. Zaći pako u stepu, kada nastaju ova jezera i krenuti bilo kojim smjerom prema jugu, to bi značilo izgubiti orijentaciju i propasti, jer ta jezera pokriju stepu tako, da ona izgleda jednakom u svakom smjeru, kojim je gledamo ili idemo. Prvi puta su se ta jezera pojavila po prilici osam dana iza toga, kako se zemlja osušila poslije otopljenog snijega, a pokazivala su se oko dva tjedna dugo. U trećem tjednu sve sam manje vidjevaо ta gibiva jezera. Početkom četvrtog tjedna uopće ih više nije bilo.

Za moga trogodišnjeg boravka u Tari, 400 kilometara sjevernije od Omska, za dvogodišnjeg boravka u Tjumenju, Omsku, Tomsku i Njižnjem Udinskom, pa polgodišnjem na Daljnjem Istoku, nisam nikada više vidio išta sličnog, makar da sam išao svake godine u polja, čim bi se snijeg otopio i zemlja osušila.

Kadgod sam pomislio kasnije na ta jezera, uvijek sam se sjetio Vasje i bilo mi je jasno, zašto se nije dao nagovoriti, da ide u stepu.

U centralnoj se Sibiriji treba bojati »ovaca, koje pase Sv. Petar«, jer su one opasne!

PRED ODLASKOM. — OGORČENI OTAC, SKORO UBOJICA.

Za mog petmesečnog boravka u selu nije mi nitko ništa na žao ni rekao, a kamo li učinio. Svi su me lijepo primali, a dvije trećine sela me posjećivalo. Nisu me posjećivali pristaše nekih sekti, jer nisam htio dolaziti na njihove noćne sastanke, na kojima su tjerali orgije. Ipak je u selu bilo dosta ljudi, koji me nisu pozdravljali, a i nisu htjeli odzdraviti na moj pozdrav. Osobito je bio mrk jedan šezdesetgodišnji starac, koji je hodao kao kakav kip i ne bi s nikim razgovarao, a ni nasmjешenog ga nisam nikada vidio. Samo me je jedamputa nagovorio na ulici. Bez pozdrava je stao pred mene i zapitao me: »Je ste li bili sudjelovali u bojama kod Lavova? Vi ste pješak, što ne?!« Odgovorio sam mu, da sam pješadijski rezervni poručnik, no da u bojama kod Lavova nisam bio. Čuvši to, okrenuo se taj starac od mene kao ledena figura i bez pozdrava otišao.

Bio sam na sjednici suda, na preslušanju i suđenju, koje je vršio »mirovoj sudja«. Rasprava je istom započela. Najedamput zajapuren i zaduvan upade u sobu »starši« i reče mi: »Anton Petrović, Vi morate ovaj čas u Omsk, vojna komanda traži, da Vas tamo otpremim. Treba krenuti za sat-dva, jer je kolima daleko do željezničke postaje Moskalenka«. I ako sam se nadao, da ću morati otići iz sela po svoj prilici i vjerojatnosti radi pisma Herucu, ipak nisam pomišljao, da će to nastupiti tako brzo. Bilo mi je jako žao, što moram otići odavle. Istom sam se bio priučio na selo i sasvim u njega uživio i eto, trebalo je putovati. Najprije sam otišao do pisara, da mu javim moj odlazak. On se jako rastužio, vidio sam, iskreno žali, što se moramo rastati. Izašao sam iz općine i pošao kući. Pred općinom je stajalo nekoliko mojih dobrih znana, koji su me posjećivali. Pristupio sam k njima i počeo se opraštati. Pukim slučajem stajao je s njima onaj starac ledena figura i razgovarao s njima.

Oprostio sam se i rukovao sa svima, krenuo kući, kad me zovne ta ledena figura: »Pan poručik, stanite malo!« Stao sam, okrenuo sam se

prema njima, a on nastavi: »Moram Vam nešto reći! Sjećate li se, kada sam Vas pred nekoliko mjeseci pitao, da li ste sudjelovali u bojevima kod Lavova. Zna li, za što sam Vas to pitao?! Ne znate i ne možete znati! Da ste Vi bili sudjelovali u bojevima kod Lavova, ja bi Vas zaklao ili u starom stanu, koji niste nikada zaključavali ili gdje na šetnji izvan sela ili na ulici, bilo gdje, kada bi sami bili«.

»A zašto bi Vi mene ubili?« — zapitah ga začuđeno. »Moj je sin pao u bojevima kod Lavova. Vaše ga je tane ubilo. Da ste mi priznali, da ste bili kod Lavova, ja bi Vas bio zaklao. Mislio bi uvijek, da ste ga Vi ili ubili ili zapovjedili pucanje, pak ga dali ubiti. Vi ovdje živite kao mali bog, zdrav ste, izvan svake opasnosti, mlad ste i vratiti ćete se valjda kući. A moj jedinac sin leži negdje, ubijen od Vas. Moj sin je pod leđinom, a i Vi bi otišli tamo, samo da ste bili kod Lavova!«

To je sve izgovarao tako mirno i polako, kao da iz ustiju njegovih izlazi najpobožnija i najskromnija molitva!

U kakvu opasnost dovodi kojiput sudbina čovjeka, a da je ni slutiti ne može!

ODLAZAK IZ SELA.

Pred stanom su stajala kola spremna na odlazak. Teško mi se bilo dijeliti od kuće, koja me je kao svoje dijete primila. Košara sa stvarima, sav moj imetak stajala je kod vratiju. Trebalo ju je samo dignuti, metnuti na kola, no ja sam pol sata oklijevao, da je dignem. Žao mi je bilo ostaviti ove dobre ljude, koji su me prigrlili i primili kao svoje, makar da sam sa puškom u ruci išao protiv njihovih sinova, njihove zemlje i makar je sin Ivana Vasiljevića bio na fronti. Pa pisar i Vasja! Tko će mi njih dvojicu moći nadomjestiti! Tištilo me u duši, kad sam pomislio, da te moje odane prijatelje neću moći više nikada vidjeti! Obećao sam im, istina, da ću ih posjetiti, no Bog zna, hoću li ikad moći otkupiti svoju riječ?!

Preko stotinu osoba se sabralo, da me otprate, usprkos toga, što je posao seljački bio u najvećem jeku i što sam tako naglo i nenadano morao otputovati.

»Ganji jamčik!« (tjeraj kočijašu) — viknuo je »starši«. Seljaci su mi vikali: »pan poručik, pan Horvat, Anton Petrović« — već kako me je koji zvao, »šćesljivoj dorogoj!« (sretan put) i većina dodala: »do Vašej Horvatiji!« (do Vaše Hrvatske). Osobito mi je bilo mило, što su kao tuđinci moju domovinu nazvali punim njezinim imenom, onim izrazom i nazivom, koji mi tako volimo.

Kola su već ostavila selo i drndala po seoskom putu. Nisam mogao, ni mogao motriti prirodu. Pred očima su mi se redale one ilovačom

izvana namazane, većinom neokrečene kuće, plotom ograđena ili polu-ograđena dvorišta. Pred očima su mi lebdili oni neobrijani seljaci sa jakim bradom i dugom, podrezanom kosom u jednostavnom odijelu i opancima od lika. Bili su neugledne vanjštine, ali zato većina dobre, plemenite duše. Bilo mi je žao rasti se od njih, ostaviti ih u njihovoj zabiti, u njihovom mirnom selu.

Bilo mi je žao odijeliti se od njih i ići u bučni, pokvareni grad. Svoju sam mladost proveo na selu, pa volim selo. Zavolio sam i sibirsko selo i brzo se u nj uživio. Boravak u sibirskom selu jest najljepše vrijeme, što sam ga proveo za vrijeme od šest godina u Sibiriji i na Dalnjem Istoku. Zato se vrlo rado sjećam tog boravka.

Ponovo u Omsku. U Tari

»BJELIJA NOĆI«. — »DINŠČIK«, POŽDERUH.

U krjeposti je bilo pravo ljeto. Kada smo došli, bilo je dvorište puno vojnika-zarobljenika, ponajviše slavenskih naroda, a i nešto Madžara, Turaka te Nijemaca. U sredini dvorišta igrala je nogomet i natjecala se madžarska momčad s austrijskom. Većina je vojnika i časnika gledala utakmicu. Neki su se časnici kartali, a drugi čitali. Mene su odveli do zapovjednika krjeposti, kod kojega sam se prijavio. Za mjesto se nije trebalo naročito brinuti, jer je bilo toplo, a noć je trajala samo oko dva sata i mi nismo pravo mogli razlikovati duboku noć od dana i sumraka, jer su bile, kako Rusi kažu »bjelija noći« (bijele noći). Veliki dio nas provodio je te noći vani na dvorištu.

Bijele noći su nešto izvanrednoga. Redovno ne puše ni najslabiji vjetar. Sve izgleda, kao da je posrebreno: drveće, kuće, zemlja, odijelo... Sve je nekako čarobno. Vidno je kao za najjasnije mjesečine samo je sve pokriveno srebrnom prevlakom. To je jedna od polarnih pojava, jer Omsk leži daleko na sjeveru. U košulji sam običavao sjediti cijele noći, gledati u toga lijepoga, sijedoga starca — u tu bijelu noć, tihi i mirnu, dostojanstvenu, kao da je kakva kraljica najgordijeg držanja. Nebo je bilo najazurnije boje, tako prozirno kakvog nikada nema kod nas. Čini mi se, da i najprozirnije plavetilo jadranskog neba nije tako lijepo i prozirno kao ono od bijele noći.

Družio sam se najviše sa Poljacima i Madžarima. Po danu sam nešto malo spavao, a ostalo vrijeme čitao. Svi smo dobro živili. Mi časnici smo si za 50 rubalja, što smo mjesečno dobivali, uredili dobru hranu. Sve su živežne namirnice bile vrlo jeftine. Uzeo sam si za »dinščika« (služaka) nekog podčasnika od naše šeste regimente, jednog od najboljih nogometaša. On nije imao nikakvog drugog posla nego da mi očisti odijelo i donese jelo, a zato je dobivao kod nas jelo i par rubalja na mjesec.

U Omsk sam došao prije Petrova, jer sam već 27. VI. 1915. pisao kući, da sam novac dobio. Novac se je moglo slati preko crvenog križa. Tako sam i ja dobio 50 rubalja. Bio sam dakle bogat čovjek, jer sam

imao i malu rezervu novaca; tih 50 rubalja od kuće dobivenih novaca nisam se ni taknuo.

Ruska vojna uprava sakupila je veliki broj zarobljenika, da ih rijekama pošalje dalje na sjever i jug, a i da Slavene — zarobljenike odijeli od Neslavena. Kolali su glasovi, znameniti »sluhi«, da će Slavene smjestiti u Sibiriju do Bajkalskog jezera, a dalje na istok Neslavene. U grad smo mogli po danu izlaziti po volji. Trebalo se prijaviti samo stražaru na glavnom ulazu. U gradu nije nitko više vodio o nama kontrolu i svaki je mogao ići, kamo je htio. Omsk je velika selendra samo sa jednom modernije izgrađenom ulicom: Nevskij prospekt, na kojem je pred veće bio korzo sa više zarobljenih časnika nego li ruskih mladića usprkos toga što je zarobljenicima bilo zabranjeno hodanje po pločnicima.

Moj »dinščik«, Peštanac, bio je vrlo spretan čovjek, a i rutinirani igrač, koji je uglavnom organizirao razne igre i natjecanja. Bio je dobar govornik, znao je oponašati tuđe govore tako vjerno, kao da ih govori pravi original. Oko njega su se skupljali Mađžari i on bi počeo oponašati one glavne govornike prema tome, čijoj su stranci pripadali oni, koji su dolazili k njemu. Tako je oponašao te govornike, da se je slušačima — po njihovom pripovijedanju — činilo kao da u Omsku govore: Apponyi, Tisza, Košut, Polonyi . . . Govorio je i iz trbuha (t. zv. Bauchreden), a da nije usta otvorio. Osvanuo je jednog dana oglas, da će biti po podne natjecanje u jelu. Tko najviše pojede, dobiti će nagradu. Natjecalo ih se pet-šest. Pred svakim je od natjecatelja bila velika posuda »buhtli« (20—30 komada), a prije odvagnuta tako, da je svaki imao jednaku težinu. Snebio sam se, kada sam vidio toliki broj kolača sa kvascem napravljenih. Svi su natjecatelji jeli polako. Natjecanje je trajalo oko dva sata. Pobijedio je moj »dinščik«, koji je pojeo skoro sve kolače. No i to je želudac! Poslije dobivene nagrade moj je »dinščik« bježao rubom krjeposti t. j. uz palisade dugo vremena, da što bolje probavi toliku količinu kolača.

Časnici poljske, ukrajinske, njemačke, mađžarske i češke narodnosti izabrali su najbolje pjevače i improvizirali zborove. Bilo je i nekoliko opernih pjevača. Ovi razni zborovi sa solistima, opernim pjevačima, natjecali su se dnevno, čim bi se drveće i zgrade krjeposti počele srebri. Pjevalo se bez nota no sasvim ispravno. Kada su kojiput i po danu pjevali iste pjesme, nisu mi se one činile tako lijepima kao u bijelim noćima. Bijele noći kao da su posrebljivale, poljepšavale i te zvukove, kao što posrebrivanje oplemenjuje i čini skupocjenijima i ljepšima, prostije kovine. Sve ove pjesme, svi ovi glasovi bili su u ovoj posrebrenoj okolini upravo posebne ljepote, čari i draži. Od svih pjesama, od sviju društava najviše su mi se dopale rusinsko-ukrajinske i mađžarske pjesme.

*STRAŽAR — IZNUĐIVAC. — POZNANSTVA SA GRAĐANIMA.
UNESREĆENA POLJAKINJA.*

Kod izlaza u grad nije nitko od nas davao ruskim stražarima napojnica. Nitko nije davao, a ni pomislio dati, jer smo od kuće bili naučeni na najveću ispravnost. Na prolazu kroz glavna vrata stajao je nekoliko dana jedan te isti stražar, s kojim sam se upuštao u razgovor. Jednom će mi on:

»A zašto Vi nama ne dajete napojnice?« U prvi mah ga nisam razumio. Na moj upit, što je rekao, odgovorio mi je, da bi bilo nama bolje, ako bi mi svakiput, kada idemo u grad davali stražarima napojnicu od par kopjejaka. Upustio sam se s njim u razgovor i tumačio, kako ovakove napojnice kvare i ljude i rastvaraju vojsku. Primjetio sam, da bi kod nas u vojsci bio progonjen i kažnjen svaki onaj, koga bi stražar-vojnik prijavio, da mu je dao napojnicu. Rus mi ogorčeno reče:

»Što nas briga, kako je kod vas! Kod nas bi i ruski car primio krasnjonku (crveni t. j. krasnij, papirnati novac od deset rubalja)!«

Dakle tako stojimo! Tako dakle misli obični ruski vojnik o ruskom caru! Pripovijedao sam ovaj doživljaj u krjeposti i većina je časnika od tada počela kod izlaza davati stražarima napojnicu. U noći je bio zabranjen izlaz, no oni, koji su davali napojnice, mogli su ići i noću u grad.

U tuđini je najvažnije potražiti si veze. Od sviju zarobljenika najbrže bi si veze našli Židovi, Nijemci, Poljaci i muslimani (naši Bosanci i Turci). Po cijeloj Rusiji, a osobito u Sibiriji bilo je domaćih Židova, Poljaka i Nijemaca, a u Sibiriji i istočnoj Rusiji mnogo muslimana raznih naroda. Najbolje su veze u Omsku uhvatili Poljaci i Židovi. Preko Poljaka upoznao sam se sa građanima i bio pozivan u njihove kuće. Bili su to većinom politički kažnjenici t. zv. soslani ili njihovi potomci t. zv. čaldoni. Ovi su Poljaci neizrecivo mrzili slavenstvo, osobito Ruse i ruski carizam. S Poljacima sam mnogo raspravljao o razlozima njihove mržnje prema Rusima. Većina mi je njih na moje upite, zašto mrze carizam, odgovorila:

»Kako mi ne bi mrzili ruski carizam, kada nema pedlja ruske zemlje, u kojoj ne bi bile zakopane kosti bilo koje poljske političke žrtve!«

Tokom tih naših razgovora stavljao sam razne prigovore, jer su mi se ti napadači na carizam činili ipak pretjeranima.

Jedan Poljak iz Galicije, s kojim sam se najviše družio, pozove me jednog dana, da se vlastitim očima osvjedočim o strahovitim patnjama jedne Poljakinje, njegove znanice. Prijatelj me Poljak uveo u mali stan postrane i male ulice nedaleko od Nevskog prospekta. U stanu nas je primila ta Poljakinja. Donijela je samovar i postavila čajnik na nj. Dok

je samovar zujao, vodili smo indiferentne razgovore, kako nam je, kako se osjećamo i što nam se ovdje u Sibiriji najviše svidalo.

Rusi, odnosno skoro svi stanovnici Rusije piju čaj i po najvećoj vrućini. Oni gase čajem jaku žeđu po ljeti. Meni se je to tako svidjelo, da sam ga i kasnije, nakon povratka kući pio ljeti za vrijeme najveće vrućine. U svom sam životu prvi put pio čaj u ljetnoj žegi kod ove gospođe.

Za vrijeme razgovora nabaci prijatelj Poljak domaćici ovako: »Moj prijatelj Vrgoč ne će da vjeruje u sve grozote i nepravdnosti carizma. Priповijedajte mu, što se je Vama dogodilo!«

Poljakinja je najprije zaplakala, uhvatila se za glavu, malo se umirila i iza toga u glavnom rekla ovo: Bila je po pripovijedanju drugih, ženskih osoba, a osobito muškaraca lijepa djevojka, a kasnije, kada se udala, još ljepša žena. Mnogi su joj udvarali. Njezin muž, isto Poljak, jako ju je volio, a i ona njega. Njih su dvoje živjeli u miru i zadovoljstvu sve dotle, dok joj nije poklonio svoju pažnju policajni pristav, mlad čovjek, po narodnosti Rus, koji ju je neprestano napastovao, no ona nije htjela ni čuti o njemu.

Muž joj je u sumraku jednog dana došao ranije kući nego li obično. Bio je tih, tužan i upravo čudnovat. Na njezina je pitanja odgovarao nesuvislo, ujedljivo. Ona sve dotle nije mogla njegovo ponašanje razumjeti, dok joj nije rekao: »Spremaј mi najnužnije stvari, ja ću noćas u ssilku (progonstvo). Policajni pristav (to je bio onaj, koji joj je udvarao) pozvao me danas k sebi i rekao mi, da Tebe pošaljem na večе do 11 sati k njemu. Ako Ti do tog vremena ne budeš kod pristava, da će o pol noći doći trojka sa Kozacima po mene. Ako bi Ti htjela, — da mene spasiš — ići tome zlotvoru, ja bi Te ubio, kada bi se od njega povratila kući. Ovako je bolje, da se ja žrtvujem, možda će nam ipak uspjети, da se sastanemo!«

To se je dogodilo par mjeseci prije rata. Muža su joj otpravili daleko na sjever, kojemu je sudio bez suda carski policajski pristav napisavši bez grižnje savjesti i hladnokrvno njegovo ime u spis bloka za ssilku (progonstvo).

Kratki i jasni proces! Zašto komplicirani sud, kada se može i ovako jednostavno odkrojiti pravdu!

Pao mi je na pamet onaj beščutni pristav sa sela, koji se grozio seljacima. Pala mi je na pamet i slika grofice Golycin u progonstvu, čije su oči izražavale stravu, preziranje, mržnju. A što se je moglo odraziti na očima ovog Poljaka, koji je stavljen pred tako strašnu dilemu: ili do-

vesti silniku svoju ženu, ljubljenu ženu ili se sam žrtvovati! Zar nije u njegovim očima gorila mržnja, osveta i bijes? Zar ne bi svaki čovjek gorio mržnjom u sličnom položaju? Zar Poljak ne bi svoju mržnju iskalia na pristavu u prvoj prilici? Zar nije carizam rodio boljševizam?

*ODLAZAK IZ OMSKA U TARU. — NA LAĐI. — TARA.
DOČEK.*

Par dana se šaputalo, da će nas skoro iz Omska poslati na razne strane u naša buduća stalna prebivališta. Ti su se sluhi i obistinili. Među prvima, koji su imali otići, bilo nas je oko 150 zarobljenih časnika i 500 vojnika. Odredilo nas u Taru, gradić na Irlišu, koji leži sjevernije od Omska, a od njega je udaljen u zračnoj liniji oko 400 kilometara. Naša lađa je bila upravo luksuzno uređena. Došla je jedan dan prije našeg odlaska i mi smo je išli pogledati na pristanište. Za časnike su bile određene elegantne kabine, a za momčad veliki prostori drugoga razreda sa madracima za spavanje.

Osim rublja i par knjiga nisam posjedovao drugo ništa i bilo mi se lako spremati na put. Lađa je krenula prije podne, a došla je sutradan poslije podne u Taru. Kući sam pisao: »Omsk, 3. VII. 1915. Danas putujem u Taru, tobolske gubernije«.

Za »bijelih noći« vrijeme je najmirnije. Onda se ne osjeća ni dah povjetarca. Život i boravak na lađi istrгнуo me iz rata, iz Sibirije i prenio u moju domaju, na hrvatsko Primorje, gdje sam se prije rata vozio na luksuznoj lađi Ungaro-Croate, koja je bila slična ovoj našoj — sibirskoj.

Većina nas je stajala na palubi i motrila kraj, kojim smo se vozili. Niz vodu je odmicala lađa vrlo brzo. Na većim pristaništima, gdje smo stali, navalila je svjetina, dobroćudno rusko seljaštvo, »krestjani«, da vide nas, svoje neprijatelje, da vide Zapad. U noći nisam ni trenuo okom. »Bijela noć« je posrebrila vodu. Srebrnasto-siva lađa rezala je uz šum srebrnastu površinu vode. U Irlišu ima mnogo pličina. Ruski su mornari skoro sve vrijeme mjerili dugačkim štapovima dublinu vode i pjevali svoje mornarske pjesme, a naši vojnici kao i časnici svaki svoje pjesme: poljski, ukrajinski, hrvatski i češki. Sa broda se širio glas pjesme i veselja, kao da smo u svatovima i kao da ne krećemo prema onim krajevima, odakle se malo »soslanih« vratilo, gdje je bio »sosan« Juraj Križanić, Hrvat, a i gdje su izginuli toliki švedski zarobljenici, koje je u Taru i Tobolsk poslao na prisilni rad Petar Veliki. Kući sam odmah isti dan pisao: »Tara 4. VII. 1915. Prispio sam u novo moje boravište poslije predivnog putovanja.«

Tara je mali gradić (oko deset tisuća stanovnika), a leži na desnoj obali Irtiša, koji je ovdje širi nego li Dunav kod Pančeva. Rusi čine polovicu stanovništva, Tataari dvije šestine, a jednu šestinu Poljaci, Židovi, Čerkezi, Gruzijci, Perzijci i ostali »soslani« drugih naroda. Pravoslav-nih crkvi i župa bilo je pet ili šest, jedna džamija, jedna katolička ka-pelica i mala sinagoga. Tara znači tatarski livada, valjda, jer se nala-zi na širokoj, nepreglednoj stepi, na kojoj je bilo najviše livada. Riječ tara je glagolj, a znači biti počesljan, dakle počesljano zemljište t. j. li-vada. Irtiš je mutna voda, a jako dere. ●datle mu i ime (ir znači kir-giski zemlja, a tyš rov, kanal, dakle voda, koja si sama pravi kanal). 10 kilometara sjevernije od Tare počinje šuma, koja postepeno prelazi dalje prema sjeveru u prašumu, urman. Tara je osnovana u sedamna-jstom vijeku. Sjedište je kotarskog predstojnika, suda, poreznog ureda. Imala je jedan kinematograf, vinnij sklad (skladište alkohola i vina), žensku gimnaziju i bolnicu. Uz pučku školu bila je i knjižnica, kojom je upravljala najstarija učiteljica. Prije pedeset šezdeset godina bila je Tara ozloglašeno mjesto za političke prognanike. Tu je bio i Dostojevski. Kako su bili ti prognanici visoke inteligencije, vidi se po knjigama, koje su nabavili za knjižnicu. Bilo je knjiga i rasprava teoretske astronomije, matematike, fizike i kemije kao i iz područja ostalih znanosti. Od 10.000 knjiga bilo je preko polovice socijalnog sadržaja.

Na pristaništu nas je dočekalo par stotina ljudi, većinom ženskih, djece i Tatara. Za stanovnike je Tare bilo veliko iznenađenje, dobiti u goste vojnike iz Austrije i Njemačke, ljude sa Zapada. Mi smo se svr-stali u povorku i krenuli prema sredini grada po cesti sa decimetar pra-šine, u koju smo propadali do gležanja. Djeca su išla za nama, trčala kraj nas, a ženski je svijet hodao usporedno s nama po pločniku, nači-njenom četvrt metra iznad zemlje od debelih dasaka, a širokim, da se mogu dvije osobe obići. Pločnik je radi toga izdignut nad zemljom, jer se snijeg koncem zime mjeseca travnja ili svibnja naglo topi i tvori po-toke. U gradu su bile četiri glavne ulice i nekoliko postranih. Na prozo-rima i pred kućama čekalo je mnogo svijeta, da vidi zarobljene ratnike u sivoj uniformi. Pučanstvo nas je dočekalo vrlo ljubazno.

SMJEŠTANJE I STAN. — NAMJEŠTAJ. ZANIMANJE STANOVNIKA TARE I OKOLICE.

Vojnike je rusko zapovjedništvo razdijelilo u dvije zgrade vojarne, a časnike u četiri skupine po četrdeset u svaki stan. Mogli smo se po vo-lji odlučiti, u koju ćemo skupinu ili s kojima ćemo kolegama stanovati. Ja sam izabrao četvrtu skupinu (Rusi su je zvali »partija«), u kojoj je

bilo najviše galicijskih Ukrajinaca, zatim Poljaka, nešto Rumunja i Čeha. Od sviiju časnika bila su samo dva Hrvata: Brkić i ja.

Naša je »partija« smještena u kuću (preko puta od crkve u sredini grada) sa šest soba za stanovanje, od kojih su četiri bile u prizemlju, a dvije u podrumskom stanu. Grad nam je prema ruskim vojnim propisima morao dati stan, ogrijev i krevet sa slamnjačom. Prema veličini soba otpadalo nas je na jednu sobu 5, 6 do 7 osoba. Najvažnije je kod smještanja, koji će si krevet uhvatiti čovjek. Mi smo smatrali, da je onaj sretan, koji je za sebe »uhvatio« — kao što smo se mi izražavali — krevet u uglu. Prostor u kući bio je tako proračunan, da smo se mogli svi smjestiti i da je još u sredini sobe ostalo mjesta za prolaz. Ja sam si »uhvatio« mjesto u maloj sobici nad kuhinjom; krevet mi je bio uz vrata. Dimnjak iz kuhinje vodio je kroz jedan zid sobe, koji je uvijek bio topao. Ovu sam si sobu odabrao baš radi kuhinje i toploga zida. Smjestili smo se u nju nas četvorica. Najstariji od nas je bio u našoj sobi aktivni kapetan Slavata, Čeh, a u kući kapetan Krausz, Poljak.

Skoro svi mi nismo ništa drugo posjedovali osim nešto rubenine i čarapa te knjiga. Trebalo se urediti za stalni boravak. Kupili smo si plahte, gunjeve, umivaonike, lampe, čaše za vodu i čajnike. Svaki si je napravio ili dao napraviti najjednostavniji stolić, koji smo skalupili iz dasaka te ormarić, koji smo napravili iz trgovačkih kovčega pregradivši ih na više raznih odjeljaka (za rubeninu, knjige, cipele . . .). Ti su ormarići, stolovi i stolci bili svaki svog oblika i veličine. Naše sobe ne bi mogle na posjetnika napraviti utisak pravoga stana nego više jedne staretinarnice.

Slamnjaču i jastučnicu dala nam je gradska općina sasvim praznu. Do slame je teško doći u Tari, jer se nalazi na najsjevernijoj granici, do koje uspijevaju žitarice: raž, pšenica i zob, no i te žitarice ne uspijevaju redovno svake godine, nego periodično. Ako pada u lipnju i srpnju mnogo kiše — ne zameće se plod, nego se mjesto ploda razvije snijet, kao na kukuruzi, ali ne u ovako velikim izraslinama, već male kao što je velik plod dotične žitarice. Radi toga se u okolici Tare manje sadi žitarica nego li uz željeznicu Centralne Sibirijske i prema tome ima manje i slame. Radi pomanjkanja slame nije nam ju ni uprava mogla dati za slamnjaču i jastuk.

Svaki je od nas htio udobnije spavati i ležati na mekanom. Do perja doći bilo je nemoguće, a do slame vrlo teško. Trebalo je dakle nešto mekanog natrpati u slamnjaču. Ništa nam drugo nije stajalo na raspolaganje do li trave. Na šetnji kroz stepu svi smo čupali travu, zamatali u papir, sušili na suncu i punili s njom svaki svoju slamnjaču. Sa šetnje se moglo malo nakupiti trave tako, da se jedva osjećala u slamnjači. Ležati na tako napunjenoj slamnjači bilo je isto, što i ležati na daski. U

jastučnicu sam si stavio moj pršnjak po noći, koji bi zimi po danu izvađio i nosio. Kroz svih pet godina, što sam ih proboravio u Sibiriji, spavao sam na ovakovom tvrdom ležaju i nisam mogao zaspati, kada sam došao u lađu u Vladivostoku, na putu kući. Tu je bio krevet u prvo-razrednoj kabini na lađi »Himalaja« premekan za mene!

Livade ne kultiviraju i ne gnoje kao kod nas. Samo su rijetki ljudi sabirali sijeno i na trg se izvažalo malo, vrlo malo sijena, a još manje slame. Tko je raspolagao i sijenom i slamom, taj se smatrao bogatim čovjekom, jer je mogao držati i konje i kravu. Mi si nismo mogli dozvoliti taj luksus, da si pribavimo i kupimo preskupo sijeno ili slamu za spavanje. Seljaci nisu mogli živiti samo od obrađivanja zemlje, već su se bavili stočarstvom, a i lovom. I ljeti i zimi ima u okolici Tare mnogo divljači: zeceva, lisica, medvjeda . . . Išlo se u lov i ubijalo, a krzno prodavalo. U šumi se izrađivala građa za kuće, rezalo se drvo za gorivo u kolosalnoj količini i izvažalo. Na Irlišu se ribarilo, hvatalo velike množine riba i ljeti ih solilo, a zimi puštalo da se smrznu i izvažalo. Divljih pataka i gusaka i druge peradi bilo je bezbroj i sve se u zimi izvažalo. Maslac se u Tari prodavao ne na funte ili kile kao kod nas, nego na burad. Na sajmišnim danima u sredini Tare bilo je buradi pune slanih riba ljeti, a smrznutih zimi, razne divljači: medvedeg mesa itd

Gradsko zastupstvo i uprava Tare je vodila veliki dio trgovine sama u svojoj režiji. I porez se gradski mogao plaćati u naravi: u drvu za ogrijev, maslacu, kožama itd. Grad je sve te produkte sakupljao i osobito na veliko davao izrađivati drvo, građu za kuće i kada je sve pod jesen dovezao na Irliš, počeo je tu robu prema ugovoru otpremati. Uprava je grada Tare imala sa stanovitim drugim gradskim upravama, koje su raspolagale drugim produktima nego li Tara — ugovore, da izmijeni robu. U koliko se sjećam, grad Tara je slao jednoj tvornici u blizini Moskve prema ugovoru velike količine drva za ogrjev i maslaca — a u zamjenu dobivala odanle sukno i platno. U Semipalatinsk su slali drvo, a odanle su im davali pšenicu, vunu i pamuk. Iz okolice Omska slali su im pšenicu za drvo. Robu, koju je uprava Tare primala u zamjenu za svoju prodavala je svojim građanima uz sniženu cijenu. Ovaku izmjenu robe moguće je organizirati samo u zemlji, gdje postoje vrlo oprečne klimatske, geografske i agrikulturne opreke — a to je Rusija.

Napravio sam si dnevni red za cijeli dan. Po svom običaju budim se i ustajem sa suncem. Tako sam barem u ljeti ovdje htio živjeti. Već smo se putem nas nekolicina dogovorila, da ćemo učiti engleski. U knjižari, koja je ujedno i ljekarna, kupili smo si nas trojica svaki po jednu rusko-englesku gramatiku. Učio nas je neki Čeh, profesor engleskog jezika na srednjoj trgovačkoj školi u Pragu. Moji suučenci nisu znali skoro ništa ruski i radi toga nam je bilo otežčano učenje. Engleski smo

morali učiti iz ruske gramatike preko njemačkog jezika. Engleske smo rečenice prevadali na njemački, a ruske najprvo na njemački, a zatim s njemačkog na engleski. Preko crvenog križa u Beču naručio sam si talijanske knjige: Manzonijske Vjerenike i Danteovu divinu komediju te tursku gramatiku. U jutro bi se spremio, popio čaj, šetao se po dvorištu oko jedan sat i već poslije osam sati počeo s engleskim učeći na dvorištu, dok je bilo toplo. U 11 sati smo se sastali i odgovarali do 12 sati na pitanja našeg profesora engleskog jezika.

*KUPANJE U IRTIŠU. — SUNČANJE. — JELO.
POSJET GRADONAČELNIKA.*

U grad smo smjeli ići u svako vrijeme, ali uvijek samo uz pratnju vojnika. Zato je i bilo kod svake partije oko deset vojnika. Pred kućom je stajao neprestano kao vječna straža jedan vojnik. U ljetu nas je većina išla kupati se i sunčati na rijeci, oko pol sata daleko od mjesta, na obali sa mnogo pjeska. God. 1915. trajalo je ljeto — po pripovijedanju stanovnika Tare iznimno jako dugo t. j. bilo je toplo do konca kolovoza i mi smo se ugodno zabavili na rijeci.

Kao žabaroš t. j. sin podvodne Šokadije naučio sam još u najranijoj mladosti izvrsno plivati. Voda nije bila hladna i odlučio sam da preplivam rijeku, kada sam se prvi put kupao. Sa obale mi se nije činio Irliš tako širokim, jer je na sredini bio uzani ali dugi otočić. Brzo sam plivao. Mislio sam, da sam onaj isti čovjek kao i prije rata. Veselio sam se vodi i brzo sjekao mutni Irliš. Najednom me izdala snaga. Jedva sam micao rukama i nogama; okrenio sam se na leđa i polako doplivao do otoka, na kojem nije bilo ništa drugo osim pijeska i nešto malo grmova. Ležao sam na toplom pijesku sat-dva, dok se nisam dobro odmorio i polako krenio prema kolegama na obalu. Četrnajst dana nisam išao u vodu. Počeo sam se vježhati u trajnom trčanju (t. zv. Dauerlaufen), da si srce priviknem na napore i svaki sam dan sve dulje trčao. Ostalo sam vrijeme ili ležao na pijesku u hladovini ili se sunčao ili koji puta i pecao. Sa sobom smo nosili jela, ložili vatru, pekli slaninu i krumpire i živili ovakvim idiličnim životom do konca kolovoza. Izvježbavši se u trčanju, dao sam se poslije trčanja i na plivanje i sunčao bi se na otočiću. Slijedećih godina bilo je ljeto po prilici za polovicu kraće.

Cijelo ljeto g. 1917. bilo je hladno. »Dok Ti ovo pišem napolju je snježna vijavica i bura. Tara 15. V. 1917.« — tako glasi moje pismo supruzi u Zagreb. »Jučer je bila snježna vijavica, a na večer kiša. Danas u jutro: plus 2 stupnja C, a u podne plus 5 stupnja C. Tara 2. VI. 1917.« »Čudnovato je ljeto ovdje ove godine. Kiša pada preko jednog mjeseca.

Tara 24. VI. 1917. Temperatura: plus 8 stupnjeva C.« »Ovdje opet kiši i duha sjevernjak. Temperatura je plus 14 stupnjeva C. Mi idemo u zimskim kaputima. Tara 7. srpnja 1917.« »Ovdje je u jutro bilo plus 10 stupnjeva C, a u podne 20 stupnjeva C. Tara 23. VII. 1917.«

»Dvomjesečno ljeto, već skoro prestaje. Postalo je već hladnije. Ovih dana neprestano pada. Jutros je bilo: plus 6 stupnjeva C, a u podne plus 14 stupnjeva C. Tara 8. VIII. 1917.« »Ovdje je momentano hladno. Noćas je bilo ispod ništice a u jutro plus 3 stupnja C. Tara 9. VIII. 1917.« »Danas je hladno: plus 5 stupnjeva C sa sjevernim vjetrom. Moramo hodati u zimskom odijelu. Tara 11. VIII. 1917.«

Prvih dana smo si osnovali časničku kuhinju za nas četrdeseticu i dvadeset služaka i kuhara. Na mjesec se plaćalo trinaest rubalja, a dobivali smo u jutro kavu ili čaj sa kolačom, za deset sati razne paprikaše, u podne tri jela sa dvije vrsti mesa i kolač, u četiri sata kavu, a za večeru bilo kakvu pečenku. Glavni kuhar, Madžar, bio je vrlo vješt i dobro je kuhao. Jeli smo tako, kao da smo svaki dan na kakvoj gozbi. Sve je bilo jeftino, dobro se gospodarilo, pa se i moglo ovako obilno jelo davati. Ja od svega nisam ni polovicu jeo, u četiri i u deset sati nisam uopće ništa okusio, a za večeru nisam nikada skoro jeo mesa. Rusi su u gradu znali, da mi dobro živimo, da imamo svega ne dosta nego u izobilju dapače i previše i psovali su cara, koji nam toliko toga »daje«. Nisu znali, da to car ne radi po svojoj volji nego je bio obavezan nam dati mjesečno 50—75 rubalja prema ženevskoj konvenciji. Živad a i divljač je bila upravo bez cijene. Naš upravnik kuhinje se trudio, da nas iznenadi bilo čime i pribavljao nam je rijetke ribe iz Irliša i posebnu divljač sa dalekog sjevera. Nekoliko puta nam je pribavio i šunke od medvjeda, a i lučenje od medvjedih šapa. Ovako dobre i raznolike te rijetke hrane i jela kao u toku od 1915. ljeti pa do proljeća 1916. nisam uživao ni prije toga, a ni poslije toga vremena. Maslaca su davali uvijek uz čaj i kavu. a mogao si je uzeti maslaca svaki od nas kadgod je htio i koliko je htio.

U našoj se sobi napravio posebni kućni red. Mi smo se međusobno dogovorili, da ne ćemo dulje bditi od deset sati na večer a ni ranije ustajati od sedam. Na večer sam čitao novine, kupio bi dnevno »Ruskoje Slovo« i poslije novina romane. I život je neprestano tako tekao do zime. Kada se je svjetlo ugasilo pripovijedali smo svoje doživljaje.

Četrnaest dana poslije našeg dolaska posjetio nas je gradonačelnik, starac preko sedamdeset godina, srednjeg stasa i odebeo, dobroćudan, imao je dugačku bradu skoro do pasa. Ja sam odmah poslije dolaska u Taru služio kao tumač Rusima. Gradonačelnik se htio sa nama svima upoznati i vidjeti, kako smo se smjestili. On je razgovarao sa svakim od naših časnika i pitao svakog, kako se ovdje osjeća i kako mu je prije

rata bilo. Mi smo se svi osjećali stješnjenima, stisnutima, prvo zato, što smo svi prije rata, pa i najsiromašniji od nas bili bolje smješteni kod kuće nego li ovdje: kretanje nam je bilo ograničeno i treće bili smo daleko od svojih. Gradonačelniku sam sve prevađao na ruski, što su mu kolege odgovorili. On je neprestano šutio, slušajući njihove odgovore, a i tužbe kao i čežnju za kućom. Na odlasku reče nama svima ovo:

»Gospodo! Mislim, da nemate pravo, što ste nezadovoljni s Vašim položajem u našem gradu Tari. Mi Vam idemo na ruku i uvijek ćemo Vam i ići na ruku. Izbjegli ste fronti, svi ste zdravi, imate stan i dobru koštu. Što ste onda nezadovoljni?! Prošlo je istom deset mjeseci, da ste otišli od kuće, a Vi već zdvajate! A kako sam ja živio, kad sam bio tako mlad kao Vi! Uzelo me u vojnike i odredilo, da služim kod mornarice u Vladivostoku. U ono se doba služilo kod ruske mornarice sedam godina. Vojnim sam transportom bio otpremljen u Vladivostok polako tako, da sam istom za pol godine došao u Vladivostok. Tamo sam odslužio sedam godina. I za povratak iz Vladivostoka trebao sam opet pol godine. Osam godina nisam bio dakle kod kuće! A kako sam jeo, stanovao i putovao?! Sigurno ne tako kao Vi!«

Iza odlaska gradonačelnika mnogo sam puta razmišljao o njegovom govoru, u kojem je bilo mnogo istine. Mi smo si mogli kupiti i krimskog vina, toliko nam je ostajalo od hrane novaca i još smo bili nezadovoljni. A kako nas je gledala istom ruska sirotinja, loše odjevena i hranjena, gdje mi upravo uživamo u luksurnim jelima!

*BABJE LJETO. — »PONJAL BOLJŠE POLOVINI«.
SVAĐANJE RADI JELA I NARODNOSTI.*

U Sibiriji zamjenjuje babje ljeto pravu jesen. I kod nas je babje ljeto lijepo. Mirni su dani, ne duha vjetar i toplo je. Cijelo je obzorje bistro kao kristal, tako bistro kao za vrijeme bijelih noći samo bez srebrne prevlake. Koncem kolovoza već počinje babje ljeto. Po stepama leti više paučine nego li kod nas. Babje ljeto je u Sibiriji predigra zimi, iza babljeg ljeta dolaze hladne kiše, snijeg i zima. Za vrijeme babjeg ljeta smo poslije podne pravili dulje izlete od 2 sata do mraka do pet, šest sati pred večer. Za vrijeme sam se tih izleta razgovarao ponajviše s ruskim vojnicima, našim konvojima (pratiocima) i pripovijedao s njima o svemu i svačemu. Svi su vojnici bez iznimke bili Sibirjaci, primitivni, no vrlo dobri ljudi. Oni su svejedno kao i Kirgizi bili u sebe povučeni i nisu volili ništa obećati ili nešto stalno ili određeno kazati. Kada sam pitao Kirgize i Sibirjake, zašto izbjegavaju određeni odgovor, uvijek su mi odgovarali: zašto nešto obećavati, što možda ne ćemo moći izvršiti!

Najviše sam volio, kada su mi stavljali pitanja. Htjeli su znati takve stvari, na koje bi čovjek rijetko došao. Nastojao sam što točnije odgovoriti na postavljena pitanja i kada bi razlaganja i odgovor svršio, zapitao bi ih, da li su me shvatili. Većina mi je odgovorila: ponjal bolje polovini (shvatio sam preko polovine). I u tome se odgovoru odražavao oprez, a možda i bojazan dati stalni odgovor kao i stalno obećanje. Ponjal bolje polovini! dobro označuje oprez ruskog seljaka za vrijeme carizma. Nije li možda stoljetno nasilje carizma uzrok ovakovom polovičnom odgovoru?! Ili možda upliv primitivnih naroda Azije!

Poslije babjeg ljeta je zahladilo i počele su padati hladne kiše. Poslije podne se više nije išlo na izlete. U grad je išao samo onaj, tko je htio štogod kupiti ili posjetiti koga. Mnogo se poznanstva sklopilo sa ruskim obiteljima i naši su ih išli posjećivati. Čim se više nije moglo hodati po dvorištu i praviti izlete, osjetili smo svi, da nam je pretijesno. Ja sam i za vrijeme kiše čitao i učio hodajući ili stojeći pod šupom ili pod strehom krova. Bio sam toliko zauzet, da nisam znao, što se u kući zbiva. Nisam znao, a da pravo kažem nisam ni htio znati zato. Ne volim nikakvo nadotezanje i svađe. To je bio i razlog, da sam se povukao i skoro sam za sebe živio. Većina se časnika kartala, pušila ili razgovarala, a nije si našla duševne razonode. Je li čudo, da su se međusobno svađali?

Većina tih besposličara i kradljivaca vremena dolazili su u konflikte i zapadali u svakovrsne svađe. Ja ne bi ni doznao možda zato, da u nekima od njih nije kolao duh i krv vitezova srednjega vijeka. Ovi bi vitezovi na najneudžniju primjetbu zauzeli stav povrijeđenog junaka i poslali »drzniku« svjedoke, da ga izazovu na »dvoboj«. Tako su i mene jednom pozvali za svjedoka. Izgubio sam mnogo vremena, dok sam se uputio u »Ehren-codex«, koji određuje način, kako se zove na dvoboj, kako se daje zadovoljština, kako se prave zapisnici itd.

Zaboravili su ovi vitezovi, da nemaju oružja i da je nesmislen izazov na dvoboj bez oružja. Svi su ti dvoboji i riješeni i neriješeni bili imali upravo smješne pozadine i uzroke. Bio sam pozvan kao svjedok, jer je jedan ironično govorio o knedlama. Čeh — jedan aktivni časnik — protegnuo je ovu primjetbu na sebe, na svoju narodnost. I naravno uvredu je trebalo krvlju oprati. Drugi je ismježivao votku, na što se uvrijedio neki Poljak. I opet: dvoboj, no dvoboj bez oružja, nekrvavi, operetni dvoboj.

Prepiralo se radi najsitnijih stvari, o kojima nije bilo vrijedno ni govoriti. I hrana je bila predmet svađe. Jednima se činilo, da dobivamo za jelo previše govedine, a premalo drugog mesa; drugima opet obratno. Za tu principijelnu svađu ne bi ni znao, da se nije na mene oborio zapovjednik naše partije kapetan Krausz, koji me je pozvao k sebi na pri-

javak i izgrdio na pasja kola. Nisam ni znao o čemu se radi i zašto me grdi, jer me taj kapetan nije pustio ni govoriti. Istom sam poslije prijavka dočuo, da se prepiru radi mesa. Krausz kao stari austrijski patriota nije htio, da se u njegovom carstvu svađaju i vođu je htio »skršiti«. Mene su označili kao vođu tog »opasnog pokreta«, kojega je trebalo »uništiti«. Krausz mi se radi toga do smrti zamjerio. Nazvao sam ga posprdno poljski: »štondovi, žondovi i ranjoni« (aktivni, vladin i ranjen). Ta sam mu tri imena, tri nadimka. nadio radi toga, jer je bio aktivni i volio zapovijedati, time je bio neke vrsti vlada (poljski: žond), a dičio se time, što je bio ranjen.

Stisnuti su se ljudi međusobom grizli, pravili zapisnike, svađali i ogorčavali jedan drugom život, a puštali su na miru onoga, koji ih je pritisnio i svezao. Takvu situaciju izvanredno dobro opisuje Manzoni kod pijetlova, koje Renzo nosi vezane, da ih preda kao milošću odvjetniku i piše: »Tresao je sa obješenim, spuštenim četirim glavama, koje su međutim nastojale, da jedna kljuje u drugu, kao što se to često događa među supatnicima«.

ZAJEDNICKE ZABAVE. — »FRANTIŠEK MUJ«. — TULENJE.

Dani su bivali sve kraćima, zima se sve više približavala. Iz dana u dan bivalo je sve hladnije i hladnije. Sa rujnom a običnije listopadom započinje zima. »Danas je u jutro bilo +8° C. Za tri mjeseca počinje zima. Tara 25. VI. 1917.« »Danas je +6° C. Tara 16. IX. 1917.« »Ove smo godine imali vrlo hladno ljeto, svega 30—40 toplih dana. Jutros je bilo + 1° C. a u podne 15—16° C. Tara 11. X. 1917.« »Danas je prava zima sa snijegom: —13° C. Tara 20. X. 1917. Zapčinje sedamjesečna zima.« »Za zimu sam dobro opskrbljen, imam toplo rublje i dobar zimski kožuh. Temperatura: —2° C. dakle toplo. Tara 24. X. 1917.«

U mjesecu se listopadu već poslije četiri sata ne vidi čitati, a mračno je do osam sati u jutro. Noć je trebalo dakle što ugodnije skratiti. Za mraka se malo šetalo po dvorištu, svi bi se povukli u sobe. Jedni bi u sobi razgovarali, drugi pjevali, iz susjednih soba dolazili su i posjeti. Bilo je teško čitati knjige ozbiljnog sadržaja. Prije večere sam do sedam sati mogao učiti samo engleske riječi i prevoditi ih. Poslije večere se provodilo vrijeme zajednički po prilici od 8—10 sati. Ukrajinci su imali vrlo dobar zbor i pjevali bi svoje pjesme bez nota, jer nitko nije mogao doći do nota drugih osim ruskih. Zbor Poljaka je bio isto dobar. Od sviiju časnika glazbeno je bio najdarovitiji rezervni lajtnant Zachar, u civilu svršeni pravnik i činovnik kod bivšeg cesaro-kraljevskog namjesništva u Pragu. Tako je bio upućen u glazbu, koju je učio i na vi-

sokoj glazbenoj školi, da je sastavljao partiture od ukrajinskih, poljskih pjesama — na pamet, kada bi par puta čuo pjesmu pjevati. Zachar je bio dirigent tim zborovima. Do Božića mu je uspjelo, da napravi jedan zajednički vrlo dobar zbor, koji je na tjedan davao po jedan koncert, obično u subotu.

Pjevalo se i u druge dane na večē. Pjevači su si odabrali pjesme, izvježbali sa Zacharom i nastupili. Svi su ti pjevači imali dobre i izvježbane glasove. Već smo se bili zasitili tih pjesama, koje su se redovno ponavljale i netko je stavio predlog, da se potraže i orijentalne pjesme. Pokupovali smo sve ruske romanse, što je bilo u notama kod knjižara, a naručili kitajske, japanske i tatarske pjesme. Kada su nam te note prispjele počeli su pjevači iz njih učiti. Mi tih pjesama nismo prije nikada bili čuli pjevati. Najviše je bilo kitajskih pjesama. Jedan se Čeh odlučio, da ih on nauči pjevati i da daje koncert kitajskih pjesama. To je bio Albin Rašovski, rezervni pješadijski poručnik i činovnik na željeznici u Češkoj.

Rašovski je bio oko 35 godina star, a u ratu je sudjelovao kod austrijskih pučkih ustaša. Visokog je čela, rijetke kose na lubanji nad mozgom, imao podrezane brkove i malu bradu. On je cijeli dan studirao povijest i filozofiju religija iz knjiga, koje je naručio i dobio iz Njemačke. Nas smo se dva šetali za mraka u jutro i na večē i za vrijeme šetnje raspravljali o raznim filozofskim pitanjima. I ja sam se naime prije rata bio mnogo bavio filozofijom i bio sam odlučio, čim postanem sveučilišnim profesorom, sve slobodno vrijeme uz talijanski jezik posvetiti i filozofiji. Za to mi je dobro došao jedan ovakav drug. Sve mi se svidalo kod njega, njegova ozbiljnost, rad, ustrajnost te nesebičnost, samo me je smetalo njegovo ime: Albin. Ja sam mu bio rekao, da su skoro svi Česi Jani i Františeki, pa da ću ga ja zvati »moj František«. Ovaj moj nadimak prihvatili su i svi ostali kolege i nitko ga drugačije nije više zvao nego samo František. Bilo je još i drugih Čeha sa imenom František no te smo zvali prezimenom, a Rašovski nam je svima bio zajednički František. Ja sam ga uvijek nagovarao: František muj! (Moj Franjo!).

František se marljivo vježbao u kitajskim pjesmama. Htio nas je iznenaditi jednom istočnjačkom glazbenom večeri, koju smo mi svi željno očekivali. Skoro nitko od nas nije doslije bio. čuo kitajske pjesme i naravno je, da smo Františeka pozivali, da što prije nastupi. František je bio siguran pjevač i lakše je pjesme pjevao »sa lista«, odmah i bez vježbanja. Sam František bio nam je velika garancija za tu večer kitajskih pjesama. Kao miran i u svoju sposobnost uvjereni pjevač nastupio je František i ovaj puta odvažno. Zachar mu je dao znak i František je počeo s prvom kitajskom pjesmom, a na gitari ga pratio Zachar. Neki

čudni glasovi, melodija i akordi, a možda i loša interpretacija djelovalo je na nas. Počelo se rogoboriti, vikati i zviždati. U naš se život uvukao jedan novi ton, nešto izvanrednoga i nova glazba i demonstracije, izraz negodovanja. Moj se František iznenadio i zabezeknio, što je propao. Htio je sići sa podija — no publika mu je vikala: bis, bis Još jednom! I on se je odazvao i još jednom pjevao kitajske pjesme. Zviždanje i bučenje se sve više i sve jače ozvanjalo. František je prestao — i po treći put ponovno zapjevao . . . Novi način zabave svidio se zatvorenim i zdravim ljudima; zdravlje i mladost tražila je barem mali odušak i našla ga u nevinim demonstracijama.

Tokom vremena se raširio i usavršio ovaj kult pjesme i ovakav način zabave. Slijedeći tjedan se vijećalo, u koji će se dan obdržavati redovno sijelo sa istočnim napjevima. František je za taj drugi nastup naučio nekoliko japanskih pjesama. I publika se spremila za to glazbeno japansko veče i donijela s sobom razne cijevi, rogove, fućkalice i zviždalice. Čim je František prestao s japanskom pjesmom započelo je zviždanje, tulenje, na rogovima za sviranje izvadalo se raznovrsne arije, a i vikalo se. Tako se zabavljalo na istočno-muzikalnoj večeri sve do konca siječnja. Poslije Božića donášalo se i vino — i bučenje i tulenje je bilo još jače. Možda bi ovaj način zabave, koji je nas mlade ljude oduševio, trajao kroz cijelu zimu, da nije bilo građanstva grada Tare. Znatiželjni građani skupljali su se pred našom kućom na dan tih istočno-azijatskih koncertnih večeri i počeli po gradu javno kritizirati »pijančevanje zarobljenika«, »kutjož vojenopljenih«. Prijavili su nas vojnoj upravi, koja nam je zabranila ovaj način zabave. Moj František nije više javno nastupao sa kitajskim, japanskim i koreanskim pjesmama nego ih je samo gundao šetajući sa mnom.

Pred 1 i pol godinu dobio sam iz Olomouca kartu česki napisanu sa šampiljom udarenom preko rukopisa tako, da se može čitati druga polovica karte ». . . . Tvoju sam adresu doznao na Kongresu katoličkih sveučilištaraca u Olomoucu. U duhu Te srdačno pozdravljam i molim za brzi odgovor, za kojim jako težim. »Mám mnoho »arbeiten«! Co dělá Erkić? s Bohem! Tvuj věrni Albin (Františku)! 17. II. 1936., Olomouc.« Nisam znao što se je s Františekom dogodilo poslije rastanka u g. 1917. i ova me kartica jako razveselila. U zadnjem pismu od 1. III. 1937. javlja mi, da se i dalje bavi religiozno-filozofskim pitanjima i da je suradnik više njemačkih i českih časopisa. Mili moj prijatelju! Veseli me Tvoj rad. Zoveš me, da Te posjetim u Česku! Kada bi mi moguće bilo, budi uvjeren, da bi došao k Tebi samo, da Te vidim. A kako i ne bi želio doći k Tebi, k svome najvjernijem prijatelju, s kojim sam tako iskreno mogao razgovarati u onim teškim časovima u Sibiriji kao sa malo kojim drugim supatnikom.

STUDIJ MANZONI-JA I DANTE-OVE DIVINE KOMEDIJE.

Iz Njemačke sam dobio paket sa mnogo knjiga među njima i Dante-ovu »Divinu komediju«. Prije rata sam pročitao Manzoni-jeve »Vjerenike« i neke dijelove Dante-ove komedije. Bio sam si želio, da se sasvim udubim u studij Dante-a. Čitajući članke prof. Kršnjavi-a o Dante-u odlučio sam, da u tančine proučim sva tri dijela njegove komedije. Zabavljen farmakognozijom i farmaceutskom kemijom nisam imao prilike i vremena, da se u Bernu i u Zagrebu posvetim proučavanju ovih dvaju znamenitih i svjetskih djela talijanske književnosti. Istom mi se u Tari pružila prilika za to. Dobivši ove dvije knjige dnevni mi se je red malo izmijenio. Ustajao sam sat ranije u jutro, a sat kasnije lijegao samo, da dobijem vremena za učenje i studij Dante-a i Manzoni-a. Iz Petrograda sam si naručio njemačko-talijanske razgovore, koje sam dobio nekako u isto doba sa Dante-om i Manzoni-jem. Imao sam dakle i previše talijanske lektire.

Kod jednog sam talijanskog kritičara čitao, ne varam li se, Benedetto Croce-a, u časopisu »Critica«, da samo onaj zna dobro talijanski, koji je u tančine proučio »Vjerenike« i zna sve fraze iz njih. Sve do Božića g. 1919. proučavao sam oba ova pisca, ispisao si najvažnije fraze i naučio na pamet nekoliko poglavlja iz »Vjerenika« i deset pjevanja iz »Pakla«. U lijepom jeziku i jednog i drugog talijanskog genija uživao sam tako, da su mi njih dvojica postali najmilijom lektinom. A sadržaj istom!? I on me je blažio, a osobito sadržaj i opisi stanovnika raznih boldža! Kako su ti stanovnici patili! Patili su, istina, vrlo mnogo, ali samo uslijed svoje krivnje. Oni su bili kažnjeni, trpili su radi svojih zločina, prestupaka i grijeha. A zašto mi trpimo? Zašto smo mi prošli tu veliku kalvariju svjetskoga rata?! Trebalo bi jednog novog modernog Dante-a, koji bi opisao sve naše patnje u jednom novom eposu: Inferno militare (vojnički pakao). Sudar, sraz i borba boljševičko-semitske okrutnosti i pravoslavne carske bezobzirnosti dala bi novom Dante-u priliku, da još više produbi pakao, da još ispod najdonjih boldža iskopa novu seriju boldža za one najgore krvoloke građanskog rata u Rusiji. U Dante-ovom se naime paklu nalaze najgori grješnici i prestupnici u najnižim boldžama. Taj novi Dante morao bi i sam mnogo prepatiti i mnogo zla proživjeti, da ga uzmogne pjesnički opisati. Tako veli, ne varam li se, Dostojevski: velikim piscem i umjetnikom na peru može biti samo onaj, koji je sam mnogo patio! Mi smo svi ratnici dobili još za života svoju boldžu, u kojoj smo trpili mnogo, a trpimo i sada. Kada sam u Sibiriji proučavao svakog člana boldže Dante-ovog pakla, bilo mi je lakše, jer sam vidio, da ima i drugih ljudi, koji pate i koji su patili i prepatili jednako, a možda i više nego li mi.

Svaki dan sam skoro izustio Dante-ove riječi: *Nessun maggiore dolore che ricordarsi nella miseria del tempo felice!* Nema veće boli nego li se u bijedi sjetiti sretnog vremena! A ja sam se toliko puta sjećao sretnog vremena i lijepih časova, što sam ih sproveo kod kuće, u službi i u Švicarskoj. Možda je sretnija generacija, koja je došla iza nas, jer nije doživjela ljepših vremena i mogla bi lakše podnositi poslijeratno zlo.

ZIMA.

Dnevno sam se šetao oko dva sata i to mi je bilo dosta za gimnastiku cijeloga tijela. U zimi g. 1915. na g. 1916. padalo je mnogo snijega. Naše je dvorište bilo dugačko i mi smo odlučili, da si napravimo brdo za sanjkanje. Snijeg smo saonicama brzo navezli, polili vodom i još se isti dan počeli sanjkati. I druge su se partije ugledale u nas par dana poslije. Većina nas je kupila saonice. Za kratko vrijeme pokupovali su naši časnici sve saonice u Tari. Ja sam se sanjkao sa nekim prijateljima uvijek kasno u noći, jer sam po danu kao i poslije večere bio zaokupljen tako, da mi je bilo slobodno vrijeme samo u kasnoj noći.

Nebeski je svod prije nastupa zime ispod minus 35° C mnogo prozirniji nego li na pr. kod minus 10 do 30° C. Kod zime od 35° C. i niže nebeski je svod vanredno proziran, plav kao ametist i na njemu se vidi mnogo više zvijezda nego li kod nas. Plavilo svoda nad glavom promatrača jasno je prozirno, a sve dalje prema rubu obzorja sve je više tamnije u svim prelazima i nijansama ametistne, amestistno-plave boje, do tamno-plave i crnkasto-plave. Prije nego li će doći period najjačih i najtežih sibirskih zima od 35° do 55° C nebo je bilo uvijek vanredno prozirno i bez ikakvog vjetra. Nad jakim svjetilkama, koje su rasvjetljivale ulice u Tari, dizali su se nekakvi sivi prameni magle, svjetla, čega li prema svodu nebeskom i prodirali daleko nad svjetilkama u zrak. Kada bi opazili to pramenje, odmah smo znali, da će nastupiti najjača zima ispod 40° C. sutra ili prekosutra sa prozирnom maglom. Opazio sam, da su najjače zime bile od subote na nedjelju, kada je pun mjesec prelazio na mlađ.

Mjesec se je isticao nekom posebnom bojom, srebrnasto sive do srebrnasto ametistne nijanse. Uvijek mi se činilo kao da se mjesec jače ističe nego li kod nas na svodu nebeskom. Oko mjeseca su se pojavljivale razne kružnice. Kojiput se je napravila jedna ili dvije bijele kružnice ili križ preko mjeseca. To se je zbivalo obično kod minus 20° C. Po tim smo kružnicama i križevima znali, da će uskoro padati jaki snijeg.

Kao što sam već jednom bio spomenuo, mi smo dijelili zimu, a to čine i Sibirjaci, na »toplu zimu« do minus 20° C., a ispod minus dvade-

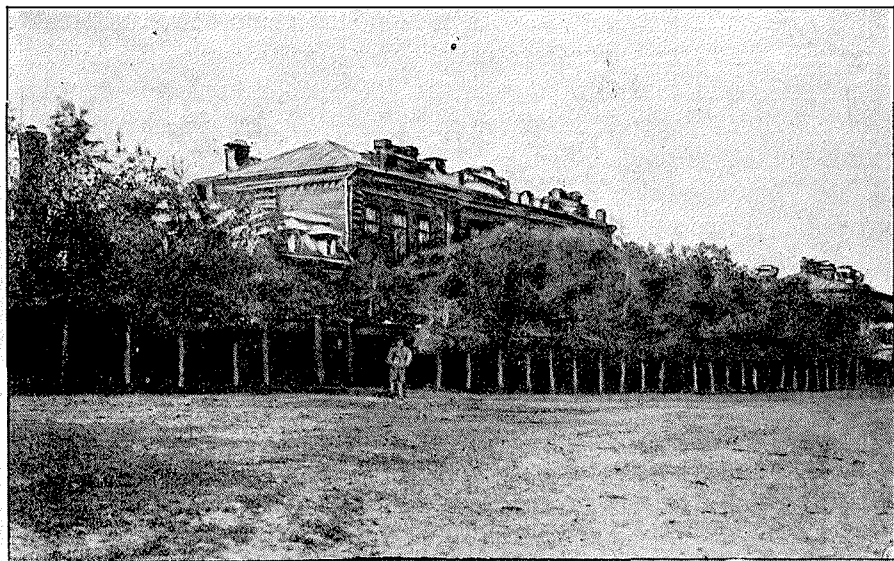
set na »hladnu zimu«. Kod »tople« zime nisam nikad lice zakrivao i pokrивao. Uši i nos su mi se bili sasvim privikli na tu hladnoću, no neugodno mi je bilo samo to, što su mi se na brkovima hvatale i pravile sige, stalaktiti od leda kao na strehama kuća, kada se led počne na krovu topiti početkom veljače. Taj mi je led na brkovima bio veliki teret i ja sam si kroz pet sibirskih zima ili brijaio brkove ili sasvim podrezivao. Prvi put sam si brkove radi toga podrezao, kada sam o Božiću 1914. došao iz samarske bolnice u Omsk. Kod »hladne zime« mora se omotati cijela glava tako, da ostanu slobodne samo oči. Rusi omataju glavu bašlikom (baš znači tatarski glava, a lik ono, što spada na glavu, dakle šešir, marama, kapuca. Bašlik znači tatarski u prenesenom smislu i šef, a i poglavica). Prije nego li se kod jakih zima izlazi van iz stana uputno je pogledati na toplomjer. Ako je »topla« zima, onda se glava ne zamata, a ako je »hladna« onda ju treba zamotati. Meni se je nos dvaput smrznio g. 1915. i 1919., a uši nekoliko puta.

Temperature se mijenjaju svake godine i jako variraju. 24. XI. 1916. bilo je -37°C. , a 30. XI. 1916. -5°C. ; 7. XII. 1916. -33°C. , a 9. XII. 1916. -8°C. ; 18. XII. 1916. -19°C. , a 23. XII. 1916. -28°C. ; 28. XII. 1916. -31°C. , a 1. XII. 1917. -2°C. ! 7. XI. 1917. -1°C. , a 20. XI. 1917. -17°C. ; »10. XII. 1916. Sada je prosječno temperatura -26°C. Tara«. »Tara 18. I. 1917. Čitam i studiram cijeli dan. Napravili smo si sanjkalište. Ja se sanjкам dnevno nekoliko sati. Ovdje je razmjerno toplo, dnevno oko: minus 10°R. «. »Tara, 22. XII. 1917. -27°C. , a 25. XII. 1917. -28°C. «. 1. I. 1917. -17°C. , a 21. I. 1917. -30°C. , a 23. I. 1917. -37°C. ; 25. XII. 1917. -28°C. Tara, 28. XI. 1917. Danas je divan dan. Vedro je, lijepo i toplo. Temperatura je kao u proljeću: $+5^{\circ}\text{C.}$! Danas smo se šetali do rijeke Irliša. »Tara 6. XII. 1917. Ovdje je duboka zima, danas je: -10°C. Tamno je već u tri sata poslije podne. »Tara 30. I. 1917. Ove je godine zima vrlo blaga. Do sada nije još bilo: -50°C. !« Tara, 4. II. 1917. -22°C. ; 6. II. 1917. -37°C. »Tara 18. II. 1917. Zima je ove godine iznimno blaga. Najniža je temperatura bila -38°C. , dok je najniža bila prošle godine -50°C. Danas je: -8°C. «. »Tara, 22. II. 1917. -25°C. , a 1. III. 1917. -30°C. ; 4. III. 1917. -32°C. , a 10. III. 1917. -35°C. ; 20. III. 1917. u jutro: -27°C. , a u podne: -7°C. ; 23. III. 1917. u jutro: -17°C. , a u podne: $+2^{\circ}\text{C.}$ »Tara, 17. V. 1917. Sve je ovdje još bijelo, pokriveno snijegom. Jučer je bio uragan (Schneesturm) sa tako jakim vjetro, da su se kuće tresle. Danas već ne duha vjetar više. Temperatura je: -4°C. «. »Tara, 26. V. 1917. Danas je ovdje hladno. U jutro je bilo: -3°C. , a u podne: $+5^{\circ}\text{C.}$ «.

Godine 1917. bila je dakle »topla zima«, toplija za po prilici deset stupnjeva nego li g. 1916.

PRAVLJENJE VINA. — PRAPORŠČIK. — BOŽIĆ.

Jeli smo preobilno. A dobro jelo zahtijeva i vina. U »vinnom sklad«-u (državno skladište vina i alkoholnih pića) u Tari bilo je plemenitih vina (krimskih i drugih) no teško ih je bilo dobiti, a i bila su skupa, jer se je moralo mnogo platiti za podmićivanje. Odlučio sam, da pokušam napraviti barem malo vina za Božić. Šećera se je bilo moglo

Slika 18. Skladište vina u Tari.

kupiti mnogo. Radilo se samo o tome, hoću li moći kupiti u većoj količini groždica (rozina). Nisam za groždice ni znao ruski izraz i dugo sam vremena hodao po dućanima, dok sam se sa namještenicima mogao sporazumjeti i doznati rusku riječ za sušeno grožđe od posebne loze. Izjum! Dvije su vrste bile u prodaji: manje (tri do četiri puta veće nego li naše), crnije i lošije i veće (pet do šest puta od naših), svjetlije, a zato skuplje. Pribavio sam si veće i skuplje, otopio šećer u vodi, satio groždice i metnio posudu sa malo kvasa u kuhinju da vrije. Mučio sam se valjda mjesec dana, dok mi je uspjelo napraviti vino.

Prvih par litara bilo je izvrsnog kvaliteta, žuto, prozirno kao kristal, pitko, malo slatkasto sa malom nijansom na kiselo. Ni sâm si nisam vjerovao, da bi to vino, umjetno vino moglo biti tako ukusno i pitko. Za Božić sam odlučio napraviti vina za sve kolege iz kuće, koji bi ga htjeli imati, naravno uz nabavne troškove. Počelo je pravljenje vina na veliko. Kupio sam jednu veliku lužnicu i u njoj napravio oko hektolitar

vina. Kada sam ga rastočio, cijela je kuća bila vesela, svi su bili dobre volje od vina. Za Božić sam si sačuvao i metnio na stranu nekoliko boca. I drugi su kolege i u našoj partiji kao i u drugim partijama pravili vino po mome receptu. Živilo se i zabavljalo vrlo lijepo.

Zapovjednik ruske posade u Tari bio je grof Bestužev, čovjek šezdesetih godina, koji je lijepo postupao i sa zarobljenicima kao i sa ruskim vojnicima. Njegov potčinjeni i jedini časnik bio je praporščik, zastavnik, kome sam ime zaboravio. Star je bio oko četrdeset godina, sa bradom mjestimice prosjedom. On je ruskim vojnicima krv pio, mučio ih i kažnjavao za najmanju sitnicu. Jednom sam došao u vojno zapovjedništvo i stajao u predsoblju. U prvi se mah nisam ni ogledao na vojnike u predsoblju, dok nije jedan podčasnik počeo vikati na njih. Tri su vojnika stajala sa vrećom na leđima u »pozor«-stavu. Jedan se je od njih malo maknio i zato je podčasnik počeo vikati: »Ne slušaš! A sada Ti je vreća pjeska teška! Još deset minuta moraš s njom stajati!« Vojnici su bili ogorčeni radi takvih kazna na praporščika.

Među zarobljenicima je bio neki Čeh, jednogodišnji dobrovoljac, koji nije položio časnički ispit te je stoga pošao u rat kao obični vojnik i kao ratni zarobljenik morao je stanovati s običnim vojnicima u vojarni. On je znao dobro risati i pravio je portrete raznim građanima i tako si je zasluživao nešto malo novaca i poboljšao si život. Čim je praporščik doznao za toga slikara-umjetnika pozvao ga je k sebi, dao mu svoju fotografiju sa bradom i izdao mu nalog, da ga nariše bez brade i mlađeg. Čeh ga je narisao, kako je znao i mogao. Nema dvojbe, da je vrlo teško narisati nekog mlađim i bez brade, a mislim, da je još teže doći na takvu ideju. Praporščik nije bio zadovoljan sa slikom. Izgrdio je Čeha »na pasja kola«, a nije ga ni nagradio za njegov posao. Trebalo bi genija risarskog i slikarskog, da izvrši zadaću postavljenu od praporščika. Vojnici su ruski tako mrzili praporščika, da su ga odmah poslali na frontu, kada su došli boljševici na vlast i kada su vojnici dobili pravo, da si biraju časništvo.

U našoj se kuhinji na veliko pripremalo, da što dostojnije i ljepše sprovedemo Božić i Novu Godinu. Zalihe smrznutog mesa divljači i domaće marve bile su već pred mjesec dana pripravljene. I posebne divlje ptice imale su nas iznenaditi na božićnom stolu! Sobe su nam poprimile svečani izgled. Jedan je Poljak, inženjer po zanimanju, pravio slike i risao nacрте za posebni kinematograf za Badnjak. Zachar je vježbao zbor, da nas iznenadi sasvim novim programom. A na sam Badnjak postavili smo u svaku sobu po jedan bor, okitili ga, zapalili svijeće i pjevali božićne pjesme u raznim jezicima. Nije mi bilo ni tako teško što nisam kod kuće. Razgovori, pjesme, dobra večera i vino sve nas je bilo

razigralo i mi smo se zabavljali i poslije polnoćke. Objed nam je na prvi dan Božića bio upravo kraljevski. Meni se je sve to možda tek činilo poljepšanim, jer sam tik pred objed dobio brzopjavnu čestitku od mojih uz vijest, da su svi zdravi. »Na Božić sam dobio Juričinu fotografiju i brzopjavnu čestitku. Tara 27. XII. 1915.« pisao sam kući.

Sl. 19. Moj sin Jurica na fotografiji, koju sam dobio.

Na prvi dan Božića pred večer pohodio je praporščik sve partije časnika po nalogu pukovnika Bestuževa, da nam čestita Božić. Našu je partiju odabrao kao zadnju za posjet. Praporščik se zadržao u sobi kapetana Krausza, kao zapovjednika naše partije, koji je praporščika pozvao na večeru i poslije jela ga ponudio sa vinom. Praporščikovo je lice već pokazivalo, da nije neprijatelj alkoholnim pićima. Okolo deset sati došao je po mene jedan služak, jer me zove praporščik, koji da me nužno treba. Unišavši u Krauszovu sobu zatekao sam praporščika gdje se je izvalio na stolcu, kao da je sjeo na drvenu klupu u drvoredu, da tamo malo prodrijema. Pozdravivši sve u sobi zapitao sam, zašto me se zvalo. Krausz mi primijeti, da me je praporščik htio vidjeti kao fabrikanta vina. Kada je naime počeo poslije obilnog i izvrsno pripravljenog jela praporščik da pije to vino, tako mu se ono dopalo, da je zapitao, otkale smo ga mi nabavili. Znao je, da u »vinnom skladu« nema takovih vrsti vina i zanimalo ga je, kako smo došli do njega. Kada su mu pripovijedali, da sam ja taj tvorničar htio me je lično vidjeti, jer se nije po imenu mogao sjetiti na mene. Čestitao mi je na uspjehu.

Zadržali su me kod njihovog stola, gdje sam morao ostati, akoprem bi mi bilo milije, da su me pustili kod moga društva. Kako je vino bilo pitko, a i vrlo jako raspojasao se je u brzo naš praporščik i počeo odavati lokalne tajne. »Što Vi svi ovdje! Vi malo gledate na ruske žene! Njima treba samo prstom maknuti i one će do Vas . . .« Tako je on generalizirao, kao da sve žene moraju biti takve ako ih je nekoliko takvih i poznavao. Spočitnuo nam je, da ne znamo živjeti, jer da smo većina povučeni — a da život brzo teče i prolazi. »Naš Vilgelm zna dobro živjeti« — pripovijedao je dalje i blatio tarske žene i djevojke. U pol noći su došle saonice i odvezle su praporščika sasvim »zreloga« u njegov stan.

Nije mi bilo poznato, tko je taj »naš Vilgelm« i propitao sam se kod susjeda, slagara, za tu osobu.

»*NAŠ VILGELM*«. — *ŽENSKA GIMNAZIJA*. — *NEMORAL*.

»Naš Vilgelm« bio je policajni pristav tarskog ujezda (kotara), dakle za doba cara »bog bogova«, kao što se u Srijemu kaže. Bojala ga se je cijela Tara, pa i vojni zapovjednik, jer je on svuda svoje prste uplitaio. Bio je strah i trepet onoga kraja. Po narodnosti bio je Nijemac iz područja rijeke Volge. Do skrajnosti odan caru izvršio je sve naloge, koje bi dobivao. Bio je to čovjek od četrdeset godina, suh, mršav, nosio je brkove kao njemački car Vilim i izdaljeg gledan bio je sličan njemu. Bio je osobiti ljubitelj žena, a ponajviše djevojčica. Imao je kočiju i svakud se samo vozio, kao da je nešto više od običnih ljudi, koji su određeni da pješice hodaju i trpe, a on da je za više stvari stvoren i prema tome se vozi i uživa. Lice mu je bilo cimetno-bakrenaste boje, upalo ispod očnih kostiju, oči zelenkaste, a kose je bio plave. Jasno modra policajna bluza nije baš ni najmanje lijepo k cimetno-bakrenastom licu pristajala. Nikada ga nisam vidio nasmiješenim, uvijek je bio ozbiljan i izgledao kao karikatura cara Vilima u bečkim »*Fliegende Blätter*«.

Susjed — slagar upozorio me, da motrim učenice ženske gimnazije, kada izlaze iz škole, kako se vladaju i s kime se druže. Prvih mi je dana upalo u oči, da Vilgelm dolazi svojom kočijom par minuta prije završetka obuke pred gimnaziju i da se odveze s jednom ljepušastom djevojčicom. Slagar mi je rekao, da se s njom vozi u svoj stan. Poslije smo se šetali pred njegovim stanom u to vrijeme i on je to djevojčice vodio k sebi tako, kao da je to njegovo. Poslije je ovu zamjenila druga, treća... Vilgelm je neprestano odabirao sebi gimnazijalke i neprestano ih vozio u svoj stan. Ispočetka nije mi to sve bilo jasno, nisam razumio, kako se može dozvoliti ovakav javni nemoral. Nitko se nije smio ni pritužiti

protiv Vilgelma, a kamo li da ga prijavi radi nemorala guverneru. Sjetio sam se pristava u selu Novo Caricinskoje i njegovih tiskanica za »ssilku« i bilo mi je jasno, zašto se građani nisu smjeli ni pritužiti radi toga, a kamo li tužiti policajnog pristava.

U carskoj Rusiji bilo je mnogo više ženskih srednjih škola nego li muških. Moral među učenicama bio je podjednak onom moralu, kako ga je opisao pijani praporščik i on nije tako rekuć postojao kod službene

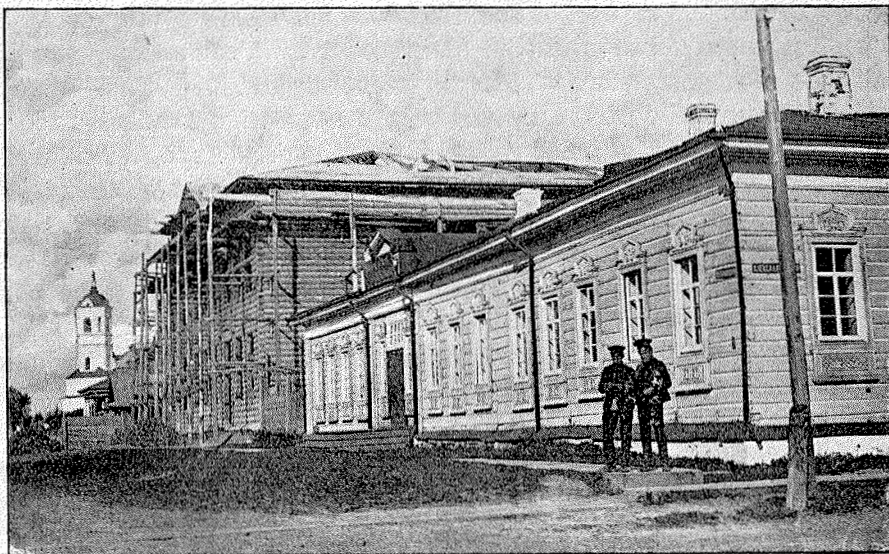

Sl. 20. Tara: Nikoljskaja ulica od pošte na desno.

inteligencije u Tari. Izgledalo mi je kao da je carizam sebi postavio glavnom zadaćom, da razruši moral kod ženskih, jer ako su ženske nemoralne onda da će lakše i s muškarcima uspjeti. Jedino se tako može rastumačiti pojava, da su školske vlasti mogle trpiti, da razni »Vilgelmi« ovako nastupaju. Mnogi su mi građani pripovijedali, da je u Rusiji moral pao istom poslije rusko-japanskog rata. Prema tome nije samo carizam mogao biti jedini uzrok moralnoj destrukciji, nego je tu morala sudjelovati još i nekakva druga ruka, još i neki drugi faktor. Nije li tu bilo i prstiju revolucionara, koji su znali, da se mogu uvući u dušu samo nezadovoljnih ljudi, a nemoral rađa nezadovoljstvom?! Najprvo moralno razoriti, a onda u takva gnijezda uvesti ideju spasiteljicu!

Kako je činovništvo bilo pokvareno navadam samo jedan primjer. Jedan se naš kolega razbolio i morao je u bolnicu u Tari. Makar da je kao zarobljenik imao pravo na besplatno liječenje upravnik je bolnice od njega ubirao 25 rubalja mjesečno, a nije mu htio izdati nikakvu potvrdu. Ova je zloupotreba prijavljena vojnom zapovjedništvu i generalnom gubernatoru u Omsk, ali ništa nije pomogla.

U gradu Tari vladao je među inteligencijom i jednim dijelom građana veliki nemoral. Bilo je takvih prizora, do skrajnosti nemoralnih, da ih ne mogu spomenuti ovdje, a da ih i spomenem možda ne bi nitko u njih vjerovao. Za trogodišnjeg mog boravka u Tari upoznao sam u tančine život sviju tamošnjih građana i njihove moralne vrijednosti. Moram istaknuti, da nisam naišao na ni jednu nemoralnu Tatarkinju. Ako bi htio sravniti Tatarkinje sa Ruskinjama, to bi bila dva jedan drugom

Sl. 21. Na uglu stara gimnazija, a kraj nje nova.

sasvim oprečna svijeta. Dugo sam vremena, nekako oko dvije godine zalazio u kuću našeg vodovoza Tatarina Ibrahima. U njegovoj smo kući pretresali razna pitanja, pa tako i život Ruskinja. Od njih sam doznavao najintimnije događaje u Tari. Tataři nisu volili Ruse. Mogao bi reći, da su ih mrzili i to ne samo mrzili nego i prezirali. Po svojoj prilici je to i bio razlog, da su mi pripovijedali i otkrivali najgore i najintimnije strane ruskih obitelji. Nemoral Rusa odrazivao se i na Tatare, među kojima je bilo također mnogo moralno degeneriranih tipova. Neke sam od njih i poznavao lično. Jedan feš, mladi Tatarin i ako je imao obitelj i nepokvarenu ženu, tražio si je i zaručnice među ruskim mladićima! Tataři su me uvjeravali, da u tatarskim selima okolo Tare vlada najveći moral. Nama je bilo zabranjeno ići u tatarska sela i prema tome nisam se mogao lično uvjeriti, kakav vlada moral u njima. Kako ne smijemo moral šokadije prosuđivati samo po ivankovačkim prelcima tako isto ne možemo to učiniti ni kod Tataara.

STAROVJERCII — STAROOBRAJDCII.
VODOVOZ — VODONOS IBRAHIM. — TATARI.

U Sibiriji, a osobito u sjevernijem njezinom dijelu ne kopaju zdence. Ne mogu se sjetiti, da li je u gradu Tari postojao jedan zdenac. Svi su stanovnici pili vodu iz rijeke Irtiša. Tara kao i druga sibiriska mjesta ima dvije glavne ulice, koje se križaju u sredini grada, a promjera je oko četiri kilometra. Pribaviti si vodu — značilo je za građane veliko pitanje i veliki teret, ako bi svaka kuća sama slala po vodu na rijeku. Zato se razvio u Sibiriji posebni obrt: vodovozi. Već rano u jutro počimali su vodovozi izvažati vodu. Za vedro se plaćalo u Tari jednu koppejku, što je bilo dosta skupo. Iz toga razloga nisu građani rado pozajmljivali vodu jedan drugome. Od Rusa bilo je u Tari po prilici desetina starovjeraca, koji su bili vrlo moralni, pobožni i nisu dozvoljavali da neko svojom posudom zagrabi vode iz bureta, koje je svaka kuća imala u kuhinji kao kakvi rezervoar. Carska je vlast progonila starovjerce vrlo oštro i oni su se morali pomno sakrivati, da se ne odadu. Građani su međusobom znali, tko je starovjerac baš po vodi, jer starovjerci nisu dozvoljavali, da se inovjerac, dakle i pravoslavni dotakne njihove vode i da ju prema tome onečisti. Naša je kućevlasnica bila starovjerkica sa svojom kćerkom. Sin joj je bio bezbožac. I makar da smo imali zajedničko dvorište i svaki se dan sastajali i razgovarali, dugo vremena nisam znao, da su starovjerci, dok nisam jednom zamolio od vlasnice čašu vode. Istom kada mi je šapnula, da je starovjerkica bilo mi je jasno zašto čuvaju tako pomno vodu, zašto nemaju u sobama pravoslavnih slika i zašto se tako malo druže sa susjedima. Starovjerci su se smatrali »čistima«, košer, a sve su im ostale vjere bile nečiste i za to su ih i izbjegavali

Jedan je podčasnik u našoj partiji bio starovjerac. Nije bilo valjda večeri da nije dolazio k meni, jer sam ja jedini od sviju časnika znao dobro ruski. Bio je nešto preko trideset godina star, debel, crnomanjast. Nije znao ni čitati ni pisati. Jednoga je dana izrazio želju, da bi se htio sa mnom o nekim stvarima razgovarati i zapitao me, u koje me vrijeme ne bi smetao, pa da bi onda došao na razgovor. Skoro dnevno mi je dolazio na večer u vrijeme, kada sam završio čitanjem. Kod prvoga me je razgovora zamolio, da mu ne zamjerim, što će me uznemirivati raznim pitanjima. Ja sam si pomislio, da će me pitati, kako je na Zapadu, u Europi neruskoj, kako se tamo živi — kao što me je pitala većina Rusa seljaka. Prvo pitanje, što mi ga je stavio, ticalo se zaključka nekakvog ruskog crkvenog sabora o ikonama. Ja naravno ni pojma nisam imao o tim borbama na tome saboru. Iz razgovora sam kasnije uvidio, da je on starovjerac.

Iz knjižnice sam si u Tari posudio jednu knjigu o ruskim vjerskim sektama. Proučio sam malo po malo sve razne sekte: molokance, baptiste i starovjerce, da se uputim u ta vjerska pitanja i da uzmognem sa tim vojnikom o njima raspravljati. Ta mi je knjiga bila međutim premala i morao sam si naručiti jednu posebnu raspravu o starovjercima. Ovaj podčasnik-starovjerac imao je neobično jako razvijeno pamćenje. Čim bi počeli razgovarati o ikonama ispuknio bi on novi citat iz zaključka ruskog crkvenog sabora i ja sam opet stajao kao bez pomoći i nisam mu znao odgovarati na njegova pitanja. Od njega sam naučio vrlo mnogo. Naučio sam se najprvo razgovarati popularno o vjerskim pitanjima, a drugo uputio sam se malo u rusku narodnu filozofiju o religiji i ruskim crkvenim pitanjima. I sveto je pismo znao ovaj starovjerac. Tumačio ga naravno na svoj način i potkrepljavao uvijek svoju tvrdnju citatima svetoga pisma. Kada se sjetim sada toga i duševno i tjelesno jako razvijenog ruskog seljaka — uvijek si pomislim: možda do onih događaja u Rusiji ne bi ni došlo, da su među Rusima prevladali starovjerci i da su oni u svoje ruke uzeli kormilo države. Da su starovjerci mjesto pravoslavaca upravljali ruskom državnom lađom, ne bi bilo tolike nepravde u ruskoj državi, ne bi bilo tolikog nasilja — ne bi bilo ni reakcije na to nasilje. Ne bi ni nastao boljševizam. A nepravda je vladala od iskona u ruskoj državi. Kada je republika Nižnij Novgorod (kao što su se oni zvali: Gospodin Velika Republika Nižnij Novgorod) pozvala Varjage u svoj grad to je motivirala, da ih zovu tamo napraviti red »bo u nas (t. j. u Novgorodu) narjadu njet (nema reda)«. Možda bi moralnim starovjercima uspjelo napraviti i uvesti u Rusiju »narjad«, red! Uvesti red i spasiti ju!

Naš vodovoz Ibrahim bio je srednjeg stasa, oko četrdeset godina star, crnih, nešto kosih očiju, malih, rijetkih, slabih crnih brkova. Pogdjekoja duga crna dlaka usađena u bradu i podbradak kao da je imala označiti mjesto, koje je određeno za bradu. Ibrahim kao marljivi i žustri čovjek dovažao nam je vodu vrlo rano. Kako ja rano ranim i ljeti i zimi tako sam i u Tari ustajao rano i izašao se u dvorište prošetati prije nego što bi ustali drugi kolege. Tako sam se dnevno sastajao sa vodovozom i s njime se upoznao. Ibrahim je razvažao vodu u buretu od poprilici deset hektolitara, koje je smjestio u vrlo uzane saonice. Sibirski vodovози ne sjede nikad na saonicama kraj bureta sa vodom nego stoje pred njim raširenih nogu, naslonivši se leđima na bure i tjeraju konje. Vodu grabe i razdjeljuju malim vedrom iz velikog otvora na buretu.

Tatari su svejedno kao i Židovi bili vrlo dobro upućeni, kakvo je stanje na ratištu i dobivali su, a i širili razne vijesti, kojiputa i krive te sasvim netočne. Otale sigurno i naziv »tatarske vijesti« za neispravne glasine. Ibrahim bi saonice zaustavio pred kuhinjom, sišao sa prednjeg

dijela saonica i stao na zadnji dio, raskrečio noge, počeo grabiti vodu i sipati u naše bure. Uz svoj posao iztresao je i vijesti kao iz vreće. On je bio živa novina grada Tare. Osobito je rado pripovijedao vijesti nepovoljne za Ruse. S njime sam postepeno sve više razgovarao i na koncu se sprijateljio. Zvao me je mjesečno jedamput — dvaput k sebi u stan. Kuća mu je bila mala, neugledna potleušica, bez kreveta. U sobi me je dočekala njegova supruga, koja je skrštenih nogu sjedila na uzdignutim daskama u jednom uglu sobe. Nisam znao običaje Tatara i mislio sam, da oni postupaju sa svojim ženama kao naši Bosanci i da ih ne pokazuju drugim muškarcima. Tatarske žene ne nose svejedno kao ni kirgiske feredže i slobodno razgovaraju sa muškarcima, koje muž u kuću dovede. Ibrahim me pogostio čajem i nekakvim slatkim tatarskim kolačima. Na slijedeći sastanak pozvao je on i susjede.

Jednostavni građani Tatari spavaju na daskama, na koje prostiru perine, među jastuke. Sobe su im sasvim jednostavno uređene, bez ikakvog luksusa i slika. Tatari su radini, pouzdani i vrlo poštteni ljudi. Bave se poljodjelstvom i konjogojstvom. Zanimivo je, da svi znadu čitati i pisati, dok je u Tari bilo mnogo nepismenih Rusa. Kako su Tatari željni znanja navesti ću samo jedan primjer. Preko moga prijatelja Hakije Hadžića, odličnog muslimana Hrvata, upoznao sam se s najbogatijim Tatarinom u Tari, veleposjednikom Ajtykin-om i zalazio u njegovu kuću. Ajtykin je bio lijepi, mali i sićušni čovjek, nešto preko četrdeset godina star a uvijek elegantno odjeven. Njegov je bratić stupio u tursku službu i bio prema njegovom pripovijedanju član turske delegacije, koja je u Švicarskoj g. 1912. sklapala mir sa Italijom iza dovršenog tursko-talijanskog rata u Tripolisu. Tatarske žene rijetko izlaze na ulicu.

Tatari su kao i svi istočni narodi prema tuđincu nepovjerljivi. Prijatelji Ibrahima su mi iskreno otkrivali svoju dušu osobito u Ibrahimovoj kući. Sa Tatarima sa drugog kraja Tare nisam dolazio u društvo i ako sam s nekima bio poznat. Jedan Tatar oko pedeset godina star prolazio je iz sela u grad kraj naše kuće. Mi smo se i pozdravljali. Tatarima je bio osobito drag moj pozdrav: salem aleikum! Oni kao da su se dičili, da ih tako pozdravlja jedan Europejac, dok im Rusi samo dobacuju: zdravstvujte (zdravo). A Tatari nisu mnogo držali do Rusa i nisu ih osobito cijenili. Taj je Tatarin sa sela jednom pristupio k meni, pozdravio me i pružio mi ruku rekavši mi: »Mi njemnoško sojuzniki!« (mi smo nekakvi saveznici). Ove je tri riječi izgovarao polako, presijecajući riječ kod svakog sloga kao da je htio istaknuti važnost riječi i smisla! Mirišao je po kumisu, malo je bio i »drven« t. j. pripit, tresao se, a kada je zakoraknio prema gradu, malo je teturao. Dok je bio trijezan nije htio ni riječi spomenuti o politici, a kada se je napio, javno je na ulici rekao, da su Tatari saveznici, bar donekle saveznici centralnih vlasti i Turske.

TATARSKO GROBLJE.

Za vrijeme kratkog ljeta običavali su Tatari u Tari pred večer izlaziti na ulicu i sjesti pred kuću i to većinom stariji ljudi. Stari Tatari izgledaju, kada osjede, jednako kao i Židovi. I svaki bi im čovjek rekao, da su Židovi kada ne bi znao, da su Tatari. Ove sam Tatare hodajući po Tari pozdravljao sa: mahsus selam i time im se približio. Htio sam pogledati tatarsko groblje, da vidim, kako izgleda. Morao sam biti vrlo oprezan i propitati se za groblje, gdje je i kako bi mogao doći do njega i eventualno proći kroz groblje. Ibrahim mi je u tome pomogao i uputio me, gdje leži to groblje i upozorio me, da je tamo čuvar njegov znanac, kojemu da kažem, da me je Ibrahim njemu preporučio.

Tatarsko je groblje kao sakriveno u grmlju uz šumicu, udaljenu od Tare oko četvrt sata. Uzani, neuređeni kolni put vodi do njega. Sa mnom je pošao jedan kolega Čeh. Groblje je malo, oko jutra zemlje. Na ulazu je stara drvena kućica. Ulaz u groblje sprječava pleter privezan na duži štap, koji visi na dvojim rašljama. Kraj ulaza vodi staza, na kojoj sjedi ogroman pas i nikoga ne pušta u groblje. Na lajanje psa izleti starac-Tatarin i dođe do nas. Kada je čuo, da nas je preporučio Ibrahim umirio je psa i nas pustio u groblje. Groblje . . . zar je to groblje?! Neuređeno polje, obraslo travom između grobnih humaka, koji su također neuređeni, više manje razgaženi. Na jednom kraju grobnog humka usađen je kao noga debeli stup sa nekakvim napisima na vrhu. Par je samo grobova uređeno . . . sve je ostalo pustoš, nered, sve je travirinom zaraslo kao da nema nigdje na svijetu, a kamo li u Tari žive i radine tatarske ruke! Nema ni ograde, ni živice . . . Groblje nije ograđeno! Kako to, da čisti Tatari zapuštaju svoje groblje, zaboravljaju svoje mrtve, čim ih iznesu iz kuće?!

O Uskrsu godine 1914. vraćao sam se iz Zagreba u Bern preko Milana, gdje sam se zadržao par dana, da posjetim okolicu Milana, a osobito znamenito milansko groblje. Ljubitelji umjetnosti već su me prije bili upozorili na groblje u Genovi i Milanu. Milansko je groblje jedan muzej umjetnina. Proljetno sunce davalo je sa ugodnim talijanskim zrakom neki posebni čar tome mnoštvu spomenika talijanskih umjetnika. Bio je mirni dan babljega ljeta u jeseni 1915., kada sam stajao na pustom tatarskom groblju. Stojao sam na njem, duboko zamišljen. Mislim sam se prenijeo u Milan, na ono umjetničko groblje. A sada sam istom vidio, kako sam se daleko odmaknio od zapada i od zapadne kulture! Tatari, jak, zdrav i moralan narod zavladao je u srednjem vijeku zemljom od rijeke Irtiša sve do Ukrajine. Svojim uzornim četama prodirao je u Europu, koju je ugrožavao i došao sve do hrvatskog Primorja. Poslije ovoga pohoda počela je zapadati zvijezda tatarske državne

vlasti i moći. Sada su svi Tatari bez iznimke podanici ruski, istina dobri, izvrsni konjanici i u ruskoj vojsci. Tatarske je državne ideje nestalo. Propalo je štovanje preda i prošlosti ali je i propalo i tatarsko carstvo. Nije li tatarsko groblje u Tari prava slika tatarske sadašnjosti i tatarske misli?! Hoće li se zdravi tatarski narod prenuti i ogledati, što mu stoji za leđima? Hoće li se ogledati na onaj jaki tatarski duh, koji je pred mnogo stoljeća bio svjetska sila, hoće li se ogledati na nj i ojačati njime svoju sada oslabljenu snagu? Kada bi se Tatari ugledali u Talijane i crpili snagu iz svoje prošlosti — ne bi li ponovno procvjetalo tatarstvo, tatarska kultura, ne bili se onda i opet digla i njihova državna ideja, koje sada nema, koja je sada tako pusta kao što je pusto i neuređeno tatarsko groblje u Tari. Ne završava li svaki narod, pa makar on bio kako velik, ako zapusti i napusti sile iz prošlosti, snagu za leđima, vis a tergo, svoju historijsku nit — kao što je završio tatarski narod. Groblje u Tari slika je sadašnje tatarske snage.

KUPANJE U BANJI. — PERZIJANAC.

U zimi sam počeo osjećati bolove u rebrima, nogama i u obje lopatice. Koji puta me je tako žeglo i paralo na cijeloj lijevoj strani od lopatice pa do pete, da sam skoro jaukao. U Tari je bila uređena ruska banja sa desetak soba. Za nas je odredila vojna uprava dva dana i moglo se ići kupati odnosno pariti te dane prije ili poslije podne već kako je tko htio. Banja — primitivno uređena — bila je na protivnoj strani grada i daleko od našeg stana dobra pol sata hoda. U svakoj od tih deset soba namještena je bila jednostavna peć slična onoj u selu. I para se pravila jednako kao i u selu. Uz peć je bilo postavljeno od dva reda dasaka načinjeno mjesto za znojenje, jedno nad drugim u dvije etaže. U predsoblju je bilo nekoliko klupa, na kojima bi se ležalo, dok se sasvim ne ohladi od pare. Uvijek smo se tako razdijelili, da nas je bilo u svakoj sobi po par i tako smo se vrlo komotno kupali. Banjščik, vlasnik banje, išao nam je na ruku i uvijek je za nas pripremio male brezove metle, kojima bi u pari udarali po tijelu i od kojih je para mirisala kao da je neko u sobi parfem prosuo. Vojna je uprava dozvolila dvojici-trojici masera zarobljenika, da budu ta dva dana u banji. Ja sam se uvijek dugo pario, dao masirati, dobro se ohladio i za par mjeseci osjećao sam reumatizam na pol slabije.

U dane određene za naše kupanje nije bilo dozvoljeno građanskim osobama, da dolaze u banju. Kako je redovno bivalo dosta mjesta i prostora puštao je banjščik kao i naši konvoji i građane, da se s nama pare i kupaju. Za sve tri zime godina 1915/16., 1916/17. i 1917/18., što sam ih proveo u Tari dolazilo je nekoliko muškaraca redovno na kupanje u ta

dva dana. Kako kupanje u ruskim banjama dugo traje, to smo se i nehotice s njima upoznali i približili se jedan drugome. Mi smo došli u banju u osam sati, a otišli u podne. Još prije odlaska stajali smo u hodniku, iz kojega se išlo u pojedine sobe, da se dobro ohladimo. Svaki se skoro od nas bio priviknuo na stanovitu sobu i u nju se išao kupati i pariti. U banji je bio i posebni vodovod za polijevanje poslije parenja.

U »mojoj« sam sobi redovno zatekao jednog starca oko šezdeset godina starog. Bio je visok, suh, ćelav, bez brade, malih sijedih i opuštenih brkova. Puti je bio žuto-smeđe, malo na bakrenu boju, lica dugoljastog sa navoranom kožom. Već se po izgledu vidjelo, da nije Rus. Vrlo je slabo govorio ruski i nije mogao izgovarati slovo »r« i »vs«. Tako je govorio »halašo« (dobro) mjesto »harašo« i »fisjo« mjesto »svjo« (sve) kao što to izgovaraju Kitajci, no Kitajac nije bio, jer nije imao kitajske oči i brkove. Uvijek smo razgovarali o sasvim običnim i dnevnim stvarima i događajima u Tari, a nikada o ličnim, a još manje o politici. Pitao sam banjščika, kakve je taj starac narodnosti i zašto je ovdje u Tari. Sigurno nije u Taru došao dobrovoljno nego je bio tamo »soslan«, interniran iz bilo kakvih razloga. Banjščik mi je rekao, da je Gruzijac, no da ne zna, zašto je ovamo deportiran.

Pripovijedao sam mu o sebi vrlo mnogo za ta tri četiri sata, što smo skupa bili u banji ne bi li mogao štogod od njega izmamiti o njegovom životu. Bio je zakopčan, što no se veli do vrata i preko jedne godine dana je šutio o sebi i o svojem životu. Tako je šutio, dok ja jednom nisam počeo hvaliti ruski narod. Ležao je na drvenoj klupi i hladio se od pare polijevajući se vodom iz male drvene posude. Uvijek je bio miran, nikada nije uzrujanim ili povišenim glasom govorio, no kada sam ponovno isticao dobrotu većine ruskih seljaka, skočio je sa klupe, stao u ratoborni stav. Na sredini mu je čela nabrekla žila kao mali prst na ruci, namrgodio se i prijetećim glasom viknuo: »Rusi su vori (lopovi), oni krađu!« »Ja sam, vidite« — nastavio je dalje — »ja sam Perzijanac. Kod nas nitko ne krađe. Mi smo svi tamo poštteni ljudi. Ja sam iz Rusije sasvim blizu perzijske granice. Kod nas se ne krađe. I ja sam nepravedno ovamo »soslan«. Znaite, mi na granici rusko-perzijskoj prodajemo robu, koju ne dozvoljava ni ruska ni perzijska vlast. Tako opij, rakiju, duhan . . . Mene su nepravedno Rusi zatvorili i optužili me, ne samo što prenašam nedozvoljenu robu nego što sam odstranio s puta ruskog oružnika, koji me je htio zapriječiti u mom poslu. Oni misle, da sam ja kriv, što je taj oružnik, a prije njega i drugi osvanio mrtav na stazi. Ja o tom ništa ne znam. Ja samo maknem s puta ljude, koji me smetaju.

Kada su nas tridesetoricu pratili ovamo u Sibiriju, ja sam među njima bio jedini pošten, ja Perzijanac, a svi su ostali bili Rusi, krad-

ljivci!« Lice mu je za vrijeme njegovog govora primilo užasan i upravo razbojnički izgled. Bio je fin i nije htio spomenuti one teške izraze, kojima bi trebalo nazvati njegova djela. On te proste riječi nije htio ni izgovoriti, a kamo li na sebe primijeniti. Bio je krijumčar — no ta je riječ bila preoštra za njega. Odstranjivao je organe sigurnosti sa svoga puta. Nisu mu nijedno ubojstvo ruskih oružnika mogli dokazati — i zato je bio samo na par godina »soslan« u Taru. Mora da je bio u nutrinji svoje duše okrutan čovjek, koji miče i odstranjuje svakoga, tko ga priječi u njegovom poslu. Do vanjštine je mnogo držao i uvijek upotrebljavao lijepe izraze i pristojne kretnje. Ljutio se je na Ruse, što su ih radi krađe bili osudili. A on je bio nad njima, nad Rusima, on, koji je tako mirno pripovijedao o smrti ruskih oružnika, koje je tako bez milosrđa otpremao na drugi svijet!

LJEKARNE. — ŠTO SE VI U LIJEKOVE RAZUMIJETE!«

U Tari su bile dvije ljekarne, jedna u blizini moga stana, a druga nešto malo dalje, na glavnom trgu. Prvoj je ljekarni bio vlasnik Židov, a drugoj pravi Rus. Mene je poslije dolaska u Taru zanimalo, kako su te ljekarne uređene i zalazio sam u obadvije, kupio bi bilo kakve sitnice i razgledavao se. Ljekarna Židova bila je uređena najmodernije, kao na pr. naše zagrebačke. Ljekarna Rusa bila je više dućan nego li zdravstvena ustanova, jer se u njoj prodavao pisaći pribor, razglednice i knjige. K njemu su zalazile mlade Ruskinje, da kupuju pornografsku literaturu.

Mene je kao specijalistu zanimala više prva nego li druga ljekarna i zato sam često zalazio k Židovu, kupio što god, stajao, razgovarao i gledao, što sve on ima i kako otprema. Naravno, da on nije mogao ni u snu pomisliti, da sam ja kakav specijalista. Ja sam za njega kao i za ostale Ruse bio samo vojnik. Kako sam si na fronti pokvario želudac, kupovao sam si katkada gorke tvari, ponajviše tinkture, za ojačanje želuca. To su bila najobičnija gorka sredstva: gencijana, kina itd. Jednom sam si htio uzeti tinkturu od kvasije, vrlo gorkog američanskog drveta, od kojega inače prave i muholovke, jer je otrovno za muhe, a nije za čovjeka. Židov-ljekarnik odlazio je baš u času, kada sam došao u ljekarnu, u skladište, da si odanle nešto donese. Kao praktikantica bila je kod njega namještena neka gospođica, stara oko dvadeset godina. Zamolio sam tinkturu od kvasije. Praktikantica, koja je priređivala jedan lijek prema receptu, podigla je oči i rekla mi: »Takav lijek ne postoji!«.

»Ako Vi ne znate za takav lijek, gospođice, iz toga ne slijedi, da on ne postoji« — odgovorio sam joj.

Ona je i dalje pripremala onaj lijek i nije se više na mene obazirala,

kao da me ni nema u ljekarni. Ignorirala me je. I opet sam zatražio taj lijek te dobio isti odgovor. Kada sam po treći put ponovio moju molbu reče mi ona otresito, da ju pustim na miru i doda prezirno:

»Što se Vi u lijekove razumijete! Sada će se još i vojnici početi plesti u lijekove!«

»Vi ne znate, tko sam ja i što sam ja« — odgovorio sam toj naduvenoj i od znanja nadutoj farmaceutkinji — »možda ja ipak nešto znam iz farmaceutske znanosti. Pozovite, molim Vas, gospodina ljekarnika, rado bi s njime razgovarao!«

Praktikantica je dovela ljekarnika, od kojega sam zatražio onaj lijek. Njemu je bilo čudnovato, da uopće neko taj lijek traži. Predstavio sam mu se i rekao, da sam asistent farmakognozijske. Taj je ljekarnik bio jedan vrlo naobražen čovjek i dobar specijalista. Pozivao me je poslije toga događaja češće u njegovu ljekarnu. Kojiputa sam se znao zadržati kod njega po nekoliko sati i zajedno s njim pretresati aktualna znanstvena pitanja iz farmacije, koja je on pratio iz ruskih i njemačkih stručnih časopisa. On mi je možda bio najbliži čovjek u gradu Tari, jer sam preko njega mogao podržavati veze sa znanstvenom farmacijom makar u malom opsegu. Bilo mi je drago, što sam mogao od njega dobiti znanstvene časopise u tako udaljenom i zabitnom gradiću dalekog sjevera, koji je odrezan od cijelog kulturnog svijeta.

G. 1919. bio sam asistentom farmakognozijske i farmaceutske kemije u Tomsku baš u vrijeme, kada je ta praktikantica studirala te predmete kod prof. Aleksandrova u Tomsku. Upućivao sam ju više u te dvije znanosti nego li ostale slušače samo da se uvjeri, da se i ja razumijem u lijekove. Ona se nije nikad više u životu izražavala tako neoprezno o drugim osobama poslije ovake poduke, koju je dobila od mene. Tako mi je harem rekla!

UTOČIŠTE OD ZIME. — ŠMATERA. — STJENICE.

Zimi smo se išli malo šetati izvan grada. Većinu je kolega bilo teško nagovoriti, da izađe na smrznutu stepu, gdje je vjetar jače duhao, a i bilo teže hodati. Samo je nas nekolicina izlazila na odulje šetnje izvan Tare, obično oni, koji su voljeli dulje hodati. Kada nam je već dozlogrdilo okretati se po dvorištu ili po ulicama, složili smo se nas nekolicina i pošli s jednim konvojem na izlet od tri do četiri sata. Natrag smo se vraćali obično prije sumraka. U bijeloj snježnoj stepi činio nam se grad Tara izdaleka kac kakav smeđi, sivi otok. Dizao se je iz kuća dim i toplina. Izgledalo je, kao da grad sam iz sebe sije nekakve zrake. U blizini grada već se je manje zima osjećala. Kada smo došli u ulice, bilo nam je tako ugodno kao kada kod nas sa vjetrovite i hladne ulice stupi

čovjek u hodnik kuće, čija mu povišena toplina godi. Gradovi i sela u Sibiriji jesu ugodna središta topline, jedina ugodna utočišta od zime u pustojoj stepi.

Mi smo jeli svaki u svojoj sobi, a sastajali smo se na šetnji ili na zajedničkim zabavama. Svaki je za sebe imao svoj program, kako je živio. Samo su oni bili zajedno, koji su ili učili bilo koje jezike ili glazbu ili pjevali. Događalo se, da sa nekima iz naše partije ne bi kroz cijeli mjesec prozborio ni jedne jedincate riječi. Stanovnici naše kuće pravili su razne svoje »kružoke«, kojima je kuća naša kao stan bilo jedino, što ih je međusobom vezalo. Obično su ti kružoki bili vezani većinom na stanare nekih soba, u kojima bi se sastajali.

Prije Božića preselio sam se u suteran, da stanujem zajedno sa Brkićem.

Za red u našoj sobi brinuo se rezervni poručnik austrijskog domobranstva, Šmatera, kao najstariji od nas. U građanskoj službi bio je šumar, namješten kod neke gospoštije u Bukovini. Nizak čovjek, trbušast, bistrih prodirućih očiju, ride uvijek uredene brade, jakih kestenjastoplavih brkova, visoka čela, a rijetke kose na tjemenu, kojemu je već bilo predestinirano, da za par godina očelavi. Osjećao se Ukrajincom, po ocu je bio češkog podrijetla, a majka mu je bila Ukrajinka. Govorio je perfektno ukrajinski, poljski i njemački. Govor mu je tekao glatko, govorio je lijepo i svi smo ga rado slušali, kada je štogod pripovijedao. Bio je star nešto manje od četrdeset godina i neoženjen.

Šmatera je kao šumar bio naučen rano ustajati. Kada bi se ja probudio, on se je obično gombao sa željeznim bučicama. Čim bi čuo, da se mičem, počeo bi sa pripovijedanjem bilo kakvih svojih doživljaja. Volio se je smijati. Pripovijedao nam je takve dosjetke, kod kojih se je sam toliko smijao, da se je sav tresao, možda više od nas drugih, koji smo ga slušali. I ako po svome izgledu nije bio ženskar, to je bio po svome pripovijedanju. Imao je navodno vrlo mnogo ljubavnih doživljaja. Bio je smjel i odlučan čovjek, to mu se već po licu vidjelo. Radi jednog ljubavnog sastanka sa nekom gospodom u blizini mjesta, gdje je služio, imao je sa njezinim mužem dvoboj.

»Taj mi je dvoboj bio najpotresniji događaj u mom životu. Bilo mi je u momentu, kada sam s revolverom u ruci stajao pred suprugom žene, koju sam zaveo, još gore nego li na ratištu. U ratu me nije pekla savjest, no ovdje kod dvoboja jeste. Veselio sam se, kada nisam pogodio moga protivnika, čovjeka, kojemu sam obitelj razorio.«

Šmatera je znao dobro kuhati. Mnogoputa nas je pozvao na večeru, koja je sastojala iz njegovih vlastitih specijaliteta. Nabavio si je »Primus«-aparat za kuhanje na petroleju, na kojem je kao na kakvom štednjaku priređivao najukusnija jela. Na tom smo si Primusu kuhali i vodu

za piće i umivanje, jer su skoro sve vode ruskih i sibirskih rijeka zaražene tifusom i drugim bolestima.

Život nam je tekao jednako iz dana u dan. Lijepo smo i ugodno živjeli. Cijeli sam dan bio tako zaposlen, da nisam imao vremena na ništa misliti. Bilo mi je lijepo, no ipak me mučila neka neizvjesnost o mojoj budućnosti. Nisam mogao zapriječiti onom crvu, koji me je neprestano mučio: kada će se sve ovo svršiti, kada ću se vratiti kući i što ću sve tamo naći!

Stjenice su veliko zlo bile za nas u Sibiriji. Kao što je poznato stjenice je vrlo teško istrijebiti kod nas u kućama, sagrađenim od opeka i ožbukanim, a kud i kamo je to teže u sibirskim, drvenim kućama. Rusi drvene kuće iznutra samo malo zamažu ilovačom, a na nju lijepe posebne papire, par metara promjera velike, na kojima su narisani razni uzorci. To su t. zv. oboji. Kada se zaprlja stijena, t. j. stan, onda Ruskinje priljepljuju nove oboje. U stanovima sam nalazio po deset i više slojeva oboja, jedne na drugima priljepljene. Gdje god sam u Sibiriji stanovao i u privatnim kućama i u vojarnama, svagdje sam našao stjenica.

Kako sam se borio protiv stjenica? Rusi, njih većina, ne vjeruju, da ima kuća bez stjenica. Kuće, stanovi sa stjenicama nisu na sramotu kućanice. Kod nas je u našim stanovima razmjerno lakše utamaniti stjenice nego li u ruskim, jer se stjenice zavuku u razne luknje i pukotine oboja i skoro ih je nemoguće utamaniti. Čim bi se uselili u novi stan ili novu sobu vojarne, počelo je čišćenje: krevete smo polijevali petrolejem ili benzinom, u luknju oboja naliježali te tekućine. Svaku smo pukotinu na papiru oboja zalijepili i sumpor sa paprikom u sobi zapalili, da se stjenice uguše u sumpornom dioksidu. Nakon nekolikokratnog ovakog postupka, uništili bi sve stjenice. Stjenice mogu izdržati najjaču sibirsku zimu: ja sam napunio jednu malu staklenu bočicu stjenicama i pustio preko cijele zime u šupi na zraku stojati devet zimskih mjeseci. U ljeto sam otvorio bočicu, iz koje su izmiljile bezbojne sasvim prozirne stjenice.

U Tjumentu

ODLAZAK U TJUMEN.

O pokretu raznih naroda u bivšoj Austro-Ugarskoj pisalo se u ruskim novinama vrlo mnogo. Tvrdilo se, da se većina naroda, osobito slavenskih diže protiv austro-madžarske uprave i pozivalo se sve zarobljenike, da stupe u borbu protiv centralnih vlasti. Mi smo iz novina znali, da se sabiru dobrovoljci protiv Austrije u Odesi. U Rusiji su izlazile dvoje novine, koje su izdavali Srbi, Hrvati i Slovenci, no one su se međusobom tako pobijale, da ih je bilo odvratno čitati. Ja sam se bio na njih preplatio, da čujem i jedno i drugo zvono. Glasine, sluhi, što su dolazile do nas iz Odeše, te glasine su bile opet drugačije, no uglavnom su bile još gore u stvarnosti nego li što se o njima pripovijedalo.

6. ožujka 1916. dobilo je vojno zapovjedništvo u Tari brzojav, da nas petoricu ili šestoricu zarobljenih časnika otpremi iz Tare. O tome su nas odmah obavijestili i naložili nam, da sutra rano u jutro budemo spremni na odlazak. Mene su prijatelji nagovarali, da se javim bolesnim kod našeg liječnika, koji mi je i sam to svjetovao, no ja sam htio promjenu i da vidim drugi dio Rusije. govorilo se naime, da će nas nekolicinu otpremiti u južnu Rusiju, po svoj prilici u Odesu. Dne 7. ožujka 1916. pisao sam na karti mojoj supruzi ovo: »Sutra putujemo iz Tare, ali kamo to ne zna nitko. Navodno će nas poslati u južnu Rusiju. Piši u Taru sve dotle, dok Ti ne pošaljem novu adresu. Ovdje vlada još jaka zima, ovih je dana bilo —28° R. Danas je —30° C.!«

Istom su nam prije odlaska priopćili, da putujemo u Tjumen, grad udaljen od Tare oko 500 kilometara u zračnoj liniji. Tamo smo imali stići za dva dana. Jedan dan smo se morali saonicama dovesti do željeznice, a drugi dan bi se vozili željeznicom do Tjumenta. 8. III. rano u jutro došla su po nas dva ruska vojnika kao pratnja i troje saonice, male, uzane, jedva bi se u njih mogle smjestiti dvije osobe, za trojicu su bile pretijesne. Općina nam je te saonice dostavila, ali samo sa jednim kočijašem. Ja sam sjeo u saonice zajedno sa Karlom Brkićem, aktivnim lajtnantom 96. regimente, mojim zemljakom, koji je po podrijetlu bio Šokac iz Rokovaca, sela pokraj Vinkovaca. Brkić je kočijašio, a ja sjedio kao kakav »barin«, gospodin, u zadnjem dijelu saonice.

Poštu kao i vojničke transporte organizirala je carska vlast vrlo dobro. Svakih 30 do 40 kilometara izmjenjivali su se kod pošte samo

konji, a kod vojničkih transporta i konji i saonice, odnosno ljeti kola. Erkić je znao dobro kočijašiti. Saonik je bio dobar i utrven — saonice su se klizale po snijegu kao po ledu i mi smo brzo odmicali. Vrijeme nam je osobito bilo povoljno: nije bilo skoro nikakvog vjetera, a temperatura je bila oko -20°C ., dakle toplo.

Ako bi se neprestano dalje tako vozili, dospjeli bi do željezničke stanice, po zračnoj liniji najbliže od Tare, za jedan dan. Ta se stanica nalazila u blizini grada Išima. Već na prvoj postaji, gdje smo trebali izmijeniti konje i saonice, naišli smo na velike neprilike. Ruski seljaci nisu htjeli odstupiti našem vojničkom transportu ni konja ni saonica. K našim se saonicama strkalo mnogo ljudi, čim smo došli u selo. Prije nego što smo izašli iz saonica počeli su nas javno grditi i psovati. Govorili su nam, da se mi idemo upisati u vojsku, koja će ruske krestjane (seljake) još jače pritisnuti nego su ih do sada bili pritisnuli i jače goniti nego li do sada. Nisu nas ni čajem ponudili, a kada smo si htjeli za svoj novac čaj naručiti, nismo ga nigdje mogli dobiti, osim kod seoskog kneza ili na »poštanskom punktu«, u službenoj poštanskoj zgradi.

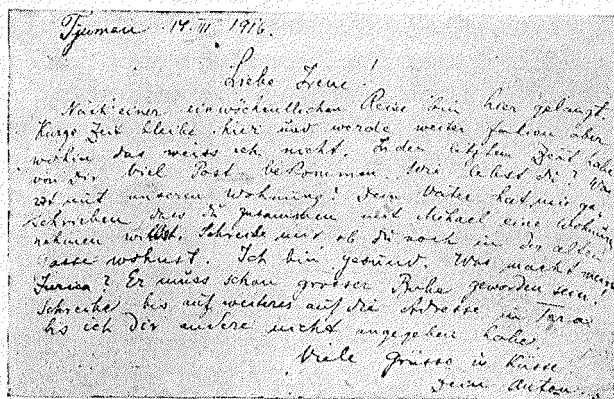
Naša vojnička pratnja kao i seoski knezovi, dakle službena carska vlast, trebali su po par sati kod svake postaje, da nam pribave »podvoz«, saonice. Seoski je knez pozivao seljake, da dovedu svoje konje i saonice. Svi su se izgovarali bilo kakvim neprilikama i mi smo jedva dobili podvoz. Seljaci su nas psovali, na nas vikali i grozili nam se. Vidio sam iz cvog, da je selo do skrajnosti ogorčeno protiv cara i ondašnjeg političkog stanja.

Da prevalimo saonicama dvije stotine kilometara trebali smo šest dana do željezničke postaje blizu Išima, a taj smo put mogli prevaliti za jedan dan. Dan i noć vozili smo se željeznicom do Tjumen, po prilici tri stotine kilometara. U Tjumen smo došli 14. III. 1916., a odavle smo imali biti odpremljeni u drugo mjesto. »Ovamo sam stigao poslije osam-dnevnog putovanja. Ovdje ostajemo kratko vrijeme. Putovati ćemo dalje, ali kamo, to ne zna nitko. Tjumen 14. III. 1916.« Kasnije su nam rekli, da smo »pogrješno« ovamo dopremljeni!

Što se to odigrava u selu? Dok sam bio u Novo Caricinskome, istina, mrzili su skoro svi seljaci bez iznimke carsku vlast, ali ono, što sam usput od Tare do Išima doživio, to je već prelazilo mržnju, to je bila javna pobuna i uskrata poslušnosti ruskom carizmu. U gradu Tari nismo taj otpor protiv državne vlasti ni osjećali baš jako! Kako to, da se je otpor prema vlasti za jednu godinu dana tako povećao?! To sve znači, da se u Rusiji spremaju veliki događaji.

U TJUMENU. — NOVO DRUŠTVO.

Zgrada, u koju su nas smjestili, nalazila se sasvim na periferiji grada, a bila je jednokatna kuća, koju su Rusi zvali »vilom«, akoprem s tim nazivom nije imala ništa zajedničkog. Bila je obična građanska kuća sa dosta lijepim sobama. Prije nego što se počelo koncentrirati nove zarobljene časnike, bilo je u toj zgradi oko petnajst Poljaka — časnika. Oni su nam pripovijedali, da žive vanredno dobro, da im je za-

Sl. 22. Karta iz Tjumena.

povjednik ratnih zarobljenika osobito sklon, on da im dolazi na večeru i na kartanje te da ih pušta u grad sa konvojima, kada god oni hoće. Postojala je dakle mogućnost, da ćemo i mi isto tako ugodno živjeti.

Prije nas iz Tare došlo je već bilo tridesetak zarobljenih južnih Slavena iz Austro-Ugarske. Od Hrvata su bili Vlado Katušić, aktivni kapetan i moj kolega iz Vinkovaca, Andres Julije, aktivni natporučnik iz Srijem. Kamenice, Hribar, rezervni poručnik, rodod iz Bjelovara, Schikatanz Vilim, aktivni kapetan, rodod iz Zagreba, Stipo Zdjelarević, rezervni poručnik, be-ha, od Sibirja, Hakiya Hadžić, rezervni poručnik, be-ha (be-ha, zvalo se skraćeno bosansko-hercegovačke regimente), itd. Od Srba su bili: Hadžija, aktivni pukovnik rodod iz Pančeva, Kojić, Bubalo, Bešlin, svi be-ha rezervni časnici i Petar Kostić, rezervni zastavnik iz Temešvara. Od Slovenaca su bili: Schmidt, Sušterčič, Pirković, Kadunc itd., svi skoro rezervni be-ha poručnici. Poslije ofenzive Brusilova u lipnju g. 1916. došli su još k nama u Tjumen i Tomica Gršković, aktivni auditor-kapetan, Ante Šarić, rezervni zastavnik te Kosović Josip, honvedski zastavnik. Mene je razveselilo, što sam sastao svoga druga iz mladosti, kapetana Katušića.

HRVATSKO DRUŠTVO U SIBIRIJI. — PROSLAVA SASTANKA.

Mi smo se Hrvati odmah okupili i složili u mali kružok i najviše se međusobom družili i posjećivali. Živjeli smo kao najbolja rođena braća. Po danu je svaki živio po svom određenom rasporedu, a na večer smo se istom sastajali i razgovarali do kasno u noć. Posjećivali smo Poljake, a i oni nas. Poljaci su nas uputili, da se može iz Njemačke naručiti knjige, koje će naši rođaci kod kuće platiti. Ja sam si bio naručio nekoliko znanstvenih kemijskih i farmakoloških knjiga te gramatiku turskog jezika.

Među nama bilo je nekoliko dobrih organizatora, od kojih su se najviše isticali kapetan Schikatanz i Andres. Preko ruskih vojnika kupili smo ruske balalajke i osnovali »tamburaško«¹ društvo sa balalajkama. U Tjumentu je sve bilo isto tako jeftino kao i u Tari. Časnička kuhinja bila je upravo savršena: jeli smo dnevno kao da je svaki dan kakav veliki blagdan.

Htio sam naše društvo iznenaditi i napravio sam oko pedeset litara vina i poslije dobre večere donio nekoliko boca na stol. Vino je zbilja bilo dobro. Mi smo se bili dobrano razveselili. Balalajke su zvučile. Andres je volio plesati, ponajviše kolo. Vino je teklo, a zabava se sve bolje razvijala. Pozvali smo i Poljake k nama. Kasnije su počeli dolaziti Slovenci, Česi i Srbi. Zabavljalo se sve, dotle dok je bilo vina, do dana, do sunca. Cijela se kuća tresla od plesanja, a orila od šokačkih i srijemskih pjesama. Tu noć proveli smo upravo tako kao kod kuće. Tu smo se noć prenijeli u Šokadiju, Srijem, u Hrvatsku. Tu smo noć oteli Sibiriji i prenijeli ju u naš topli jug i zaboravili, da smo daleko od njega.

Dok nam u Tari ispočetka nije nitko prigovarao našim zabavama, ovdje se tome odmah učinilo kraj. Pred podne bio je pukovnik Hadžija pozvan u vojno zapovjedništvo u grad na raport. Ruski je pukovnik primio upravo nepristojno g. Hadžiju i rekao, da on ne može dozvoliti nikakve pijanke i da će slijedeći put izgređnike oštro kazniti. Time su započela naša neprijateljstva sa tjumenskim vojnim zapovjedništvom.

PRIKRAĆIVANI.

NESTALE OD KUĆE POSLANE STVARI I OMOTI.

U Tjumentu nismo dobivali ni mi ni naši vojnici redovito naše prinađležnosti. Kolali su među zarobljenim časnicima i vojnicima »sluhi«, glasovi, da vojni zapovjednik tobolskog okruga, pod koji smo i mi spadali, ne isplaćuje zarobljenicima njihove prinađležnosti odmah, nego istom iza mjesec dva dana, a da dotle tim novcem kupuje maslo i prodaje u Dansku i da si na taj način stvara kapital.

Bilo nam je javljeno službeno, da nam naši od kuće mogu slati omote sa jelom, odijelom i knjigama. Većina je naših drugova zatražila bilo što od kuće. Ja sam si naručio samo knjige iz Njemačke. Od kuće su dobivali naši pisma i obavijesti, da su im poslali zatražene stvari, odnosno jela, kao i knjige iz Njemačke. Obavijesti su stizavale, ali poslanih stvari nije bilo.

Trebalo je izviditi, je li možda krivnja na pisarni vojnog zapovjedništva ili gdje drugdje. Stvari i omote slali su naši preko crvenog križa i od kuće su ih bezuvjetno otpremili ruskom crvenom križu. Do Petrograda su sigurno dospjele, no jesu li ih odanle otpravili u Tjumen? Ja sam preuzeo na sebe, da ću pronaći, tko to zadržava. Odlučio sam najprije, da se upoznam sa nižim osobljem u vojnom zapovjedništvu, odjelu za zarobljenike. Skoro dnevno išlo se bilo radi čega u zapovjedništvo. Kako sam znao, da su Rusi većinom podmitljivi i da vole alkohol, poslužio sam se sa ta dva čarobna sredstva, bez kojih se u Rusiji ne bi moglo živjeti.

U vojnoj me je pisarni osobito ljubezno primao jedan vodnik. Malo po malo približio sam se njemu. Kada sam mu donio bocu vina, produkt moga »vinograda«, postao je povjerljiv prema meni. Pozivao sam ga k sebi na čaj, a mnogo puta i na večeru. Vino i razgovor učinili su svoje: on mi je otkrio i svoje srce i opisao sve prilike u tjumenskom vojnom zapovjedništvu. Bio je politički zatočen, »soslan« u Sibiriju, utekao iz svoga mjesta, promijenio si ime i služio aktivno u vojsci. Naše su stvari i omoti dolazili zaista u Tjumen i tamo nestali. Potpisi primaoca bili su svi falzificirani. Taj mi je vodnik dao i jedan dragocjeni dokument: prepis osude, kojom je naš ruski pukovnik, zapovjednik zarobljenika u Tjumentu i njegov ađutant — kapetan, degradirani radi malverzacije, prvi na čast potpukovnika, a drugi na kapetana II. razreda. Običaj je bio u carskoj Rusiji, da tako strogo pedepsane časnike premjeste u druge vrlo zabitne garnizone. Njih su dvojicu ostavili u Tjumentu, a na zaprepaštenje građanstva.

Sve što sam doznao o prilikama u vojnom tjumenskom zapovjedništvu, bio sam javio našem najstarijem časniku pukovniku Hadžiji, da i on bude upućen u ove prilike. U to je doba došao jedan general, da pregleda tjumenski garnizon, a i zarobljenike. Došli su naravno i u našu »vilu« sa svitom od više časnika. Pogledavši general sve naše prostorije pošao je do pukovnika Hadžije, da se s njim oprosti i zapitao ga, da li se ima na štogod potužiti. Hadžija mu je nato odgovorio, da nam u Tjumentu u vojnom zapovjedništvu krađu naše od kuće poslane omote sa stvarima i knjigama i označio ruskog »polkovnika« kao glavnog krivca, rekavši mu to u oči.

ARESTANTSKI REŽIM.

»IMAŠ PRAVA NA ZRAK KAO I RUSKI CAR«.

Hadžija je »navjestio« rat ruskom pukovniku, koji je čuvši to sve pozelenio, poblijedio. Tim su časom neprijateljstva započela. Ruski je pukovnik par dana bio miran i nije ništa poduzeo protiv nas sviiju ni protiv g. Hadžije. Vidio sam, da se ne će sve to dobro svršiti i bilo mi je žao, što sam pripovijedao Hadžiji te stvari. Neprijateljstva su se međutim pretvorila u rat. Ofenzivu je započeo ruski pukovnik. Jedne je noći osvanulo tridesetak novih konvoja, koji su zaposjeli sve ulaze u dvorište, ulaz u kuću, bili su postavljeni novi stražari po hodnicima i oko kuće. Dok su prije stražila dva vojnika, jedan na ulici kraj kuće, a drugi u dvorištu — sada ih je stražilo desetak.

»Zavjedujušči« (zapovjednik) zarobljenika dao nas je sve probuditi i dozvati u najveću dvoranu i tu nam je svima proglasio, da počev od ovog časa stupa arestantski režim na snagu. Au čemu je sastojao taj režim? Kao običnim kažnjenicima bila nam je propisana hrana, toliko grama kruha, mesa, povrća . . . Nitko nije smio ići bez dozvole kupovati bilo i najmanju sitnicu u grad nego se sve moralo nabavljati preko vojnog zapovjedništva. Svako jutro su nam vojnici donijeli potrebne i po težini propisane živežne namirnice. Za ljude, koji normalno jedu, bile su ove količine živeža zaista premalene. Usprkos te redukcije meni je bilo sasvim dovoljno jela za podne, a osobito za večeru kanda i previše.

Kupovanje duhana kao i pušenje nije bilo dozvoljeno. Posjećivati druge sobe smjelo se samo uz pismenu dozvolu, kao da je svaka soba bila jedna samostalna država. Prozore se otvaralo samo na kratko vrijeme u jutro, podne i na večer. Nitko se nije smio približiti prozorima, jer je stražarima bio izdan nalog, da odmah na dotičnika pucaju. Vodnik-revolucionarac nas je upozorio, da se čuvamo naših stražara, jer da ih je ruski polkovnik izabrao između najgorih u Tjumenju. Oni su nam dnevno dovikivali: »Vi nas sve hoćete u »tjurmju« (zatvor) spremiti, no mi ćemo prije Vas!«.

Odmah poslije dolaska u Tjumen nastanio sam se u maloj sobici, koja je imala samo vrata i jedan prozor prema verandi, a zato sam došao u nju, da budem zajedno sa Andresom. I na verandu je bio postavljen jedan stražar i dan i noć. I ako sam mogao čitati i učiti, što sam htio, ipak sam se osjećao nezadovoljnim i upravo nesretnim. Dobio sam i naručene neke stručne i znanstvene knjige i malo zavirio i u njih. Dante i Manzoni-a sam nadopunjavao učeći na pamet i najljepša mjesta iz Gerusalemme liberata (oslobođeni Jeruzalem). Sa svim sam Rusima osim sa vodnikom-revolucionarom prekinuo razgovore. Jednoga me dana iz mirnog studija uznemirilo lupanje po prozoru verande. Pogledah, što to

tako jako udara, stražar je kundakom lupao po prozoru i to neprestano, a ja mu se nisam htio približiti radi izdane zabrane, da ne smijemo doći u blizinu prozora, a ako k njemu pristupimo, da će upotrijebiti oštro oružje. Stražar je sve jače lupao i počeo mi vikati: »Otkrivaj okno!« (Otvaraj prozor). Sa strahom sam se približio prozoru i zapitao vojnika što hoće od mene. To je bio jedan oko pedeset godina stari »opolčenec« (pučki ustaša) sa dugom neuređenom crvenkastom bradom. Vani je bilo hladno, možda oko deset stupnjeva, ali lijepo, sunčano i vedro. Taj je vojnik stao kod otvorenog prozora i rekao mi strogim, zapovjedajućim glasom: »Neka prozor bude otvoren, dok sam ja na straži. I Ti imaš toliko prava na svježi zrak kao i ruski car!«

Ispočetka nisam vjerovao svojim ušima! Humanost je kod ovoga vojnika nadvladala njegovu dužnost. Kadgod je došao na verandu na stražu, uvijek je dao otvoriti prozore naše sobe. Ovaj svježi zrak barem me je malo sjećao na to, da negdje na svijetu ima svježeg, čistog i zdravog zraka, a možda ne baš i jako daleko od prostora, u kojem ja sprovodam život.

PREMETAČINE. — STAN U ZAHODU.

»VEZE« SA RASPUTINOM.

Na našu nesreću utekao je jedan zastavnik Bosanac, našao si sa muslimanima veze i jednoga ga jutra nije bilo u našoj »vili«. Polkovnik je počeo još jače divljati. Poslije pol noći došli su nam praviti premetačinu. Naravno, da nisu kod nas ništa našli, a nisu ni mogli naći. Represalije su bile pojačane: smjelo se čitati odnosno paliti svjetlo samo do devet sati na večer. Kako su Rusi mislili, da je ovaj Bosanac utekao kroz jedan od dvaju zahoda u kući, dao ih je polkovnik demontirati i zatvoriti.

Ruski polkovnik da nas ponizi izdao je naređenje, da se smijemo služiti samo drvenim zahodom na dvorištu (on ga je nazvao: Wather-Closet, latinskim slovima u ruskoj zapovjedi). Iza zahoda je bio postavljen stalni stražar. Na zahod smo smjeli ići samo u gaćama t. j. bez hlača i ako je u travnju bila zima minus 10 do 15° C. Vrata smo morali ostaviti otvorenima, a stražar, koji nas je pratio iz kuće do zahoda, postavio bi se sa puškom pred nas. Ima momenata u ljudskom životu, kada čovjek mora biti sam; ima časova kada ga svačija prisutnost, pa bila to i najmilija osoba, smeta, dosađuje mu. Ruski me je polkovnik tim svojim straženjem pred zahodom tako uvrijedio, ogorčio kao što me nitko na svijetu nije uvrijedio. I one čuške u Lavovu nisu mi bile tako bolne kao ovaj postupak. Sasvim zgaziti ljudsko čovječanstvo, dostojanstvo i ponos — eto to je bio sistem carizma, koji si je u komunizmu našao vrijednog nasljednika.

Nas smo petorica jedan drugom smetali i bili i sebi, a i svima u sobi na teret. Kako nam je bilo dozvoljeno šetati se na zraku samo jedan sat kroz cijeli dan, to je nama svima bilo premalo, jer smo većina bili infanteristi, pješaci, naučeni na dugotrajno hodanje. Ako bi netko počeo hodati po sobi smetao je druge, koji su čitali, pisali ili studirali. Uz plot dvorišta bila su naslagana drva. Ja se redovno nisam šetao nego sam cijelo to vrijeme cijepao drva. Ta mi je gimnastika bila dovoljna.

- Jedan je Čeh znao dobro engleski i prvih dana našega boravka u ruski polkovnik izdati putnicu, da iz moje sobe mogu bez smetnja putovati do sobe toga Čeha, a nije bilo izgleda, da ću moći dobiti takovu putnicu, bio sam odlučio, da učim mađarski. Bio sam se dogovorio s Kosovićem, koji je jedini od Hrvata znao mađarski, da ćemo skupa raditi: ja ću njega učiti ruski, a on mene mađarski. Radilo se samo o tome, da stanujemo u istoj sobi, jer ni do njegove sobe ne bi mogao dobiti putnice. Kosović i ja smo se dogovorili, da ćemo zamoliti zapovjedništvo, da bi nam ono dozvolilo stanovati u zatvorenom zahodu prvog kata, gdje bi bilo mjesta za dva kreveta. Mi smo u molbi naveli, da ćemo na svoj trošak preudeliti tu prostoriju.

Par puta na tjedan dolazio nas je pregledavati vodnik-revolucionar. Njemu sam predao molbu i on nam je za par dana dostavio rješenje, da nas dvojica smijemo stanovati u tome bivšem zahodu. Zidari su nam za kratko vrijeme malo u red dotjerali tu prostoriju. U svom novom stanu bio sam sretan. Mogao sam mirno čitati, učiti i raditi, a da mene nije nitko smetao niti ja koga. Učenje mađarskog jezika zadavalo mi je poteškoća. Nije nitko imao mađarske gramatike, a u cijeloj kući bila je samo jedna knjiga, Jokay-ev roman: Karpthy Zoltán, vlasništvo Kosovića.

Naše rublje se nosilo nekuda van na pranje. Ja nisam znao, ni tko ga je prao ni gdje su ga prali. Jedne noći premetnuli su cijeli naš stan i sve stvari od svakoga od nas. Nisam odmah mogao doznati za razlog toj premetačini. Istom mi ga je otkrio vodnik-revolucionar, kada nas je došao »inspicirati«. On nam je pripovijedao, da je jedna naša pralja iz sela Pokrovskoje, daleko od Tjumenta oko četiri kilometra, rodnog mjesta Rasputina, navodno u selu nešto o nama bubnula, što bi nas moglo dovesti u vezu sa Rasputinom i carska je vlast tu tajnu htjela odmah otkriti i odgonetnuti. Mi smo skoro svi bili slabo upućeni u Rasputinovu ulogu u Rusiji. Istom poslije te premetačine počeo sam se malo više zanimati za toga Rasputina. Vodnik-revolucionar mi je rekao, da sva Rusija kipi, da je ogorčena na cara najviše zbog Rasputina i da će doći do velike eksplozije u Rusiji.

NESNOSNO LJETO. — KOSOVIĆ JOSIP.

I u našem novom stanu bilo nam je teško. Kosović je kao strastven pušač mnogo pušio. Soba nam je skoro uvijek bila zadimljena, a bilo je i hladno u njoj, jer nije bilo peći. Žudio sam za svježim zrakom, no nikako nisam mogao doći do njega. Kući sam pisao iz Tjumen 5. VI. 1916. ovo: »Lijepo vrijeme trajalo je ovdje kratko. Sada je opet hladno: +7° C. sa vjetrom. Van izlazim u zimskom kaputu«. »Istom su sada počele lipe cvjetati. Tjumen, 14. VII. 1916.«. »Ovdje je opet hladno vrijeme sa kišom: +10° C., po prilici kao kod nas u studenom. Tjumen, 29. VII. 1916.«. »Ovdje hladno, kišovito vrijeme kroz cijeli tjedan. Moramo oblačiti zimski kaput. Tjumen, 15. VIII. 1916.«. Srpanj i kolovoz bili su takvi kao i svibanj, samo nešto malo topliji. »Ovdje je još hladno. Od 5—7. svibnja je padao snijeg, a sada je vrijeme kao kod nas u studenom, kada kiše padaju. Tjumen, 14. V. 1916.«.

Pred našom vilom bila je velika livada, a za vrtom mala rijeka Tura, kojom su mogli ploviti samo mali parobrodi. Ljeti smo se šetali, odnosno proveli smo naš dozvoljeni sat na čistom zraku, na toj livadi ili kada je bilo toplo vrijeme, išli smo na kupanje. Kada se je dalo podmititi našu vojničku pratinju, ostajali bi na kupanju duže vremena. Za dobra tri mjeseca naučio sam mnogo mađarski i mogao sam čitati lakša štiva, koja je sastavio moj učitelj Kosović.

Poslije neuspjele ofenzive ruskog generala Brusilova primili smo Kosović i ja u naš salon — zahod novoga člana, slušača medicine Antu Šarića. »K nama je došla nova partija oficira. Kod mene stanuje Ante Šarić. Piši na Stanka Šarića, Lovinac, kotar Gračac, da je njegov sin zdrav i živ. Tjumen, 10. IX. 1916.«.

Kosović Josip bio je u civilnoj službi vježbenik kod mađarskog ministarstva prosvjete u Budimpešti, star oko trideset godina, čela visoka, kose crvenkasto plave i uvijek brižno počesljane. Brkovi i obrve su mu bile sasvim svjetle i plave, da ih se skoro nije moglo razlikovati od boje kože lica. Stasa je bio srednjega, nešto pognut, prsa malo upalih. Uvijek je nosio vrlo lijepo nalaštene čizme. Mi smo jedan drugog zvali: »öregem« (moj stari). Hrvatski nije znao ni riječi, no ipak se prijavio za Hrvata. Upitao sam ga, kako on zna, da je Hrvat, kada hrvatski ne osjeća. »Da su Hrvati crne kože«, — odgovorio mi je — »ne bi li i ja bio crnac?!« Bio je dobre naravi i dobrog srca. Sve je podijelio sa mnom, što je imao.

Do svoje sedme godine živio je u Zagrebu, gdje mu je otac, Hrvat, bio profesorom glazbe. Mati mu je bila Mađarica, koja je prisilila svoga muža, da se presele u Peštu, njezino rodno mjesto. Hrvatski je u Za-

grebu vrlo dobro govorio no kasnije ga je sasvim zaboravio. Ruski je učio vrlo brzo. Iza tri-četiri mjeseca naučio je toliko ruski, da je mogao čitati novine. Znanje hrvatskog jezika došlo mu je valjda u podsvijest, no u Tjumentu ga probudilo, osvježilo učenje ruskog jezika.

Bio je veliki filantrop i volio je sve ljude, sve narode i bio je neke vrsti kozmopolita. Pripovijedao mi je, da se je dugo vremena bavio mišlju, da osnuje jedan novi internacionalni jezik, ali na sasvim drugom temelju nego što su volapik ili esperanto. Taj si je jezik zamišljao ovako: svaka životinja, predmet . . . itd. neka se označi njegovom slikom, a uz singular, označen na pr. sa rimskim jedan ili plural sa rimskim dva neka se padeži označe brojkama 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7. Za svaki pojam treba stvoriti stanovitu sliku. Konjugacija glagola morala bi biti vrlo jednostavnom, kao na pr. u esperantu, a vremena (sadašnjost, prošlost, budućnost . . .) trebalo bi označiti posebnim rimskim, a singular, plural i lica opet posebnim arapskim brojkama.

Takav jezik po Kosoviću ne bi bio zapravo internacionalan, jer ga ne bi nijedan narod trebao učiti. To ne bi bio ni novi jezik, nego bi svaki čovjek druge narodnosti čitao jednu te istu knjigu u svome materinjskom jeziku. Ova nova vrst pisma omogućivala bi svima narodima svijeta, da se služe svojim jezikom kod čitanja svjetske literature. Kosović mi je u detalje tumačio, kako će on izraditi taj novi jezik i novo pismo. Kada sam ga upozorio, da takav jezik ne bi mogao služiti za govor, priznao mi je tu njegovu slabu stranu i istaknio, da će i za govor pokušati sastaviti svoj sistem. Svoju je dakle energiju i um trošio za sveljudske interese i za opće dobro.

Znao je vrlo dobro fotografirati. Kada je ostao poslije g. 1918. u Sibiriji posvetio se je sasvim fotografskom obrtu. Bio je oženit. Supruga mu je bila po rodu Poljakinja. Poslije moga povratka kući g. 1920. pisao sam njegovoj punici, pošto sam znao njegovu adresu u Pešti, a i moja se supruga sa njegovom za vrijeme rata dopisivala. Opisao sam punici, kako smo zajedno živjeli i kako je izgledao. Iz neopreza sam slučajno napisao, da je ostao u Omsku kao fotograf promijenivši svoje ime. Punica mi je na to napisala jedno zdvojno i ogorčeno pismo baš radi te promjene imena, a nije ju kasnije moglo ni to utješiti, kada sam joj javio, da su tako promijenili većina ratnih zarobljenika svoja imena. U zdvojnomoj mi je listu odgovorila, da je zabrinuta radi sudbine svoje kćerke, koja je postala novi tip ženskih stvorova, ni žena ni djevojka.

Kosović mi je mnogoputa pripovijedao, da će ostati u Rusiji. »Ako se vratim kući, kako će mi tamo biti! I prije rata nisam volio s Mađarima živjeti, a kako ću sada poslije rata moći živjeti u birokratskoj Mađarskoj. Odmah će me poslati u mirovinu, ja ću naime mađarski početi pisati ćirilicom!« Bez dvojbe je ostao u Rusiji, jer da se je vratio, pisao bi mi na sveučilište i list bi me našao.

Na večer smo pripovijedali, dokle smo htjeli, jer smo bili sami u sobi i nismo dakle mogli druge smetati u spavanju. Kako je bio povučen sam u sebe, razgovarao je s drugima najnužnije, a osim mene nije se nikome povjeravao. Dugo mi vremena nije htio u Tjumentu o sebi ništa reći. Jednom sam mu primijetio, da za njega u kući govore, da je malo čudnovat i ako nije baš čudak. Čuvši to, malo se je trgnio, pogledao me i mirno rekao: »Tko odraste u velikom gradu, u Pešti, jednak je gradskom psetu svezanom na lancu. To je jedno, a drugo: moja me majka nije nikada poljubila!«

Mnogo sam puta poslije ovoga razgovora razmišljao, kako upliva psiha, duša majke na djecu. Kako su složeni osjećaji i čuvstva majke! Tko može duboko u njih prodrijeti! Zar možda mi muškarci?! Većina majki vole svoju djecu, jer su krv njihove krvi. A tko može razumjeti majku, koja ne voli svoju djecu!? Može li postojati i ovako čustvenih žena, majki, koje bi mogle reći: »jasno i glasno tvrdim, da postoje dva osjećaja: mati svoga djeteta i mati njegovog djeteta! Meni je ovo drugo i ljepše i ugodnije a i uzvišenije! Je li to egoizam ili što slično, ja ne znam, samo ja neću i ne mogu ono prvo, nego želim i čekam ono drugo. A ako ne bude? — onda ne trebam ništa! Je li to tvrdoglavost!«

Volim dijete, jer je njegovo! Kako je to duboka ljubav prema ocu djeteta! Mrzim dijete, jer je njegovo! Kakav je to duševni odnošaj prema djetetu i prema ocu djeteta! Kako zna ženska duša biti dubokom u ljubavi, a i u mržnji!

KUPANJE U RIJECI TURI. — UKINUTE PUTNICE U KUĆI.

Pisar mi je prigodom zadnjeg svoga posjeta priopćio, da će biti ukinute »putnice« kod nas zarobljenih časnika i da ćemo u mjesecu rujnu biti premješteni iz Tjumenta u drugo mjesto. Iz Danske je naime krenio zastupnik crvenog križa, da pregleda sve logore kao i stanove zarobljenih časnika u svrhu, da se uvjeri, kako Rusi postupaju sa zarobljenicima, od kojih je na stotine tisuća poginulo kod gradnje murmanske željeznice, a i u drugim državnim i privatnim poduzećima, osobito kod sječe državnih šuma na dalekom sjeveru. Nas će otpremiti par dana prije nego li taj Danac dođe, a u mjesto, gdje je on već bio. Time je tjumenski pukovnik htio zapriječiti, da se mi Dancu ne pritužimo na njegov postupak, što mu je i uspjelo.

Zima je g. 1915. na 1916. trajala vrlo dugo. Tako pišem kući: »Tjumen, 16. V. 1916. Ovdje je još i sada hladno. Sniježi neprestano već četiri pet dana«. Kada je zatopljilo išli smo se kupati na rječicu udaljenu od naše vile oko četvrt sata i smjeli smo tamo ostati samo jedan sat. Ta je Tura u sredini svoga toka duboka najviše 3—4 metra i njom plove

posebno izgrađene lađe sa širokim dnom te prevažaju putnike i robu samo do Tobolska.

Neki su si od nas nabavili udice za pecanje. U Turi ima malo ribe i to samo sitne. Tokom jednoga sata moglo se uhvatiti samo malo sitnih ribica, rijetko kada većih od jednog decimetra. Vojnici su strogo pazili, da ne ostanemo na rijeci dulje od propisanog jednoga sata. Jednoga su dana za čudo svi naši ribiči ili kako ih mi »pecaroši«-ma zovemo u Vin-kovcima upecali mnogo ribica, a i većih nego li ikada doslije. Kuhari su rekli, da bi nam te ribice mogli ispeći na masti i da bi ih bilo dosta za nas sve. Prije nego su te ribice predali u kuhinju, bio je organiziran sprovod iz najveće dvorane, gdje su bile izložene, nosili su ih sve u ne-kakvom valovu dva naša služaka. Jedan Slovenac se obukao u sveće-ničko odijelo, na dugi crni kaput navukao je dugačku košulju, na glavu metnio crnu nisku kapicu. Kako je bio obrijan, izgledao je zbilja kao katolički svećenik, a i znao sve pogrebne pjesme te imao lijep glas — pa kada je započeo tugaljivim glasom opijelo, krenuli smo skoro svi za njim. Ribice su nosili do njihovog groblja, do kuhinje u prizemlju.

Na večer su bile karmine za njima i matineja. Držalo se šaljive go-vore na njemačkom, českom, poljskom i hrvatskom jeziku. U tim se je-zicima i recitiralo tužnih, a i šaljivih pjesmica o »pokopanim ribicama«. Veliki je broj časnika i ovdje od mene naučio praviti vino i poslije uki-nutih putnica si napravili vino. Na ispečene ribice pilo se vino sa oso-bitim tekom. Pokop ribica, karmine iza njihovog pokopa svršile su sa slavljem, pijačom i ugodnom zabavom kao kod nas u Srijemu što svršava »riblja večer«. Kada si nismo mogli naći druge zabave i ova nam je mala i nedužna sa ribicama služila mjesto koncerta, zabave ili mati-neje u velikom stilu.

GRIŠA RASPUTIN.

ROGOVLJE JELENA I NJEGOVA ULOGA U RUSKOJ REVOLUCIJI.

Skoro je cijeli život velikih naroda — osobito istočnih — prožet sujevjerjem. Rusi, kao narod, koji leži na granici između znanstvenog zapada i sujevjernog istoka, potpali su pod prvi i pod drugi upliv. Što se tiče ljekarstva i uporabe ljekarija manji je dio Rusa pristao uz zapad, a veći dio uz sujevjerni istok. U ruskim gradovima se »iz mode« troše ljekovi. Lijek — to je »zapad«! Zato ga se i uzima. Kod Rusa je riječ »zapad« upravo magična, ona otvara sva vrata; njom se sve postizava. Samo onaj može shvatiti vanredan upliv riječi »zapad«, koji je živio u Rusiji. Dok se s jedne strane iz mode troše ljekovi, što Rusi zovu po-sprдно »žranjem« ljekova, dotle je veliki dio inteligencije i naroda su-jevjeran, istočnjački »nastrojen«, vjeruje više kojekakvim magičarima,

hokus-pokusima, moćima, signaturama, magičnim kvadratima i brojkama, više nego li u ljekarničko znanje i u vrijednost lijekova. Mislim, da nema ni najmanjega mjesta, gdje ne bi dolazio hiromant ili hiromantkinja. U tatarsko-ruskom gradiću Tari, dolazilo je svake godine po nekoliko hiromanata! U većim su gradovima stalno nastanjeni. To su ponajviše »vrači«, liječnici: Japanci, Koreanci ili Kitajci. Taj im je posao naravno silne novce nosio. U farmakološkom institutu profesora Vjeršinjina u Tomsku, nalazi se tibetanska ljekarna. To su većim dijelom nepoznate trave. Što se prašaka tiče, svi su skoro smjesa škroba sa malo fragmenata raznog bilja. Hiromanti se služe ponajviše praškastim biljem iz Tibeta, odnosno škrobom onečišćenim sa tim biljem. O liječenju dakle ne može biti ni govora!

U prvim godinama 20. stoljeća došao je na ruskom dvoru do velikog upliva Rasputin, seljak iz okolice Tjumena, iz sela Pokrovskoje, u Sibiriji. Čovjek do skrajnosti pokvaren i skoro kao veliki dio ruske inteligencije bez morala, zatvoren radi konjokradstva na jednu godinu — bio je propovjednik i mesija nove sekte, »sekte spasenja«. Rasputin je svoju nauku ovako formulirao: Čovjek treba da se spasi. Bog je milostiv i zato oprašta. Većeg griješnika prima srdačnije. Zato griješite i pokajte se! Dvorska je inteligencija griješila, a Rasputin ju odrješavao od grijeha. Ruski carević Aleksej Nikolajevič bio je slab, boležljiv, do 12. godine nije mogao hodati. Imao je ranu na nozi, koja je krvarila i uvijek se gnojila. I krvario uslijed najslabije ozljede (t. zv. hemofilija) Carica ga je htjela izliječiti, no najslavniji ruski liječnici nisu ga mogli izliječiti, zato se je carica obratila na Rasputina, da ga on liječi. Nekoliko mjeseci bilo je careviću bolje, a onda opet gore. I tako neprestano. Rasputin je držao kojekakve šamanske¹⁾ ceremonije nad carevićem i posipavao ranu nejakovim praškom i tekućinom. Uz to mu je interno davao taj prašak. Tim je držao caricu sve do konca u svojim rukama. Ovako se što može dogoditi naravno samo u najpokvarenijem društvu i kod duša sa velikom mistikom i sujevjerjem.

Poslije ubojstva Rasputina i pada carizma ustanovilo se istragom, da se je Rasputin služio t. zv. »panty«-ma. »Panty« znači jelenji rog, Cornu cervi, rogovlje jelena.

Na kakovim je svojstvima jelenjeg roga temeljio Rasputin svoje liječenje? Kako djeluje ono? Zašto se upotrebljava?

Koreanci tvrde, da je mlado rogovlje jelena ljekovito i da obnavlja snagu čovjeka. Jelen se mora ubiti prije nego rogovlje otvrdne, jer inače

¹⁾ Šamani su posebna svećenička magična kasta kod sjeverno-azijatskih urođenika. Kod vjerskih obreda među strašne, gadne maske, plešu i urliču. Vele, da se opijaju vinom od gljive amanita muscaria, u kojoj se nalazi jaki otrov muskarin.

izgubi svoju djelatnu moć i silu. Rogovlje se spali, stuče u prah i smiješa sa sokom raznih bilina.

Po Prëwalskom²⁾ upotrebljava se mlado rogovlje, dok je još puno krvnih žila t. zv. liko u Mongoliji i u Tibetu kao jaki afrodizijakum t. j. kao sredstvo za putenu pohotu, koje je i kod Rusa vrlo obično. To su t. zv. panty, koje više upotrebljuju u Rusiji nego johimbini. Može se naći »pante« u skoro svim oglasima većih ruskih i sibirskih novina. Panty su vrlo skupi, jer se dobivaju od posebnog jelena u Mongoliji i Urahan-skom kraju, na tromedi Koreje, Mandžurije i Sibirije. Htio sam donijeti jedan mali »pant« za zbirku farmakognoskog zavoda, no nisam mogao kupiti, jer je Koreanac tražio za 6 dm dugi rog 100.000 rubalja! Koliko bi tražio za cijelo rogovlje! Prije rata stajao je vrlo mnogo. Tako čitam u Pharmazeutische Post od god. 1905. »... für ein Paar Geweihe mit der feinen haarigen Haut 360 Dollar im Gold«. A koliko bi sada stajao, kad su onda g. 1905. tražili za nj 360 dolara!

Hrvatska narodna medicina drži, da je jelenji rog neke vrsti afrodizijakuma i tako se u ljekarušama³⁾ preporuča protiv neplodnih žena: »Koja žena ne more trudna postati, neka uzme od kobile mlijeko i jelenskog roga, neka ga nastrože i metne na kašiku, neka se napije i odma će ponijeti«.

Pepeo spaljenog roga uzimlju kao krjepilo i kao sredstvo protiv grčeva.

U koju je svrhu upotrebljavao Rasputin jelenji rog? Je li htio izliječiti carevića ili se je poslužio samo sa rogom kao s magičnim sredstvom? Rasputin je mogao upotrijebiti rogovlje 1) da izliječi rahitis, dakle kao calcijev preparat; 2) da careviću u stanovito vrijeme umiri grčeve i 3) da odstrani anemiju, slabokrvnost; 4) da donekle liječi hemofiliju, jer u rogovlju ima i vitamina; 5) afrodizijaka navodno čine mladiće spolno zrelim, a kod spolno zrelih hemofiličara ta bolest biva slabijom t. j. oni manje krvare.

Tko pozna makar izdaleka pokvarenog Rasputina i njegovo djelovanje, bolje bi rekao razaranje, taj će sigurno pomisliti, da ga nije vodila nikakova humanitarna misao, nego egoistična. Zašto bi dakle uzimao Rasputin rogovlje, ako ne bi htio pomoći careviću? Držim, da ga je upotrebljavao, da rana ostane što duže otvorenom. U cijeloj literaturi nema ni spomena o jednoj zlouporabi amonijevog karbonata. Ta se zlouporaba sastoji u tom, da se meće amon. karbonat u malim količinama na ranu i rana ne može da zaraste. Dok sam aktivno služio kod infanterije, pripovijedali su mi mnogi vojnici ovako: skoro ću u bolnicu. Najbije mi žulj na nozi, posipavam ranu sa sodom i držim ju otvorenom,

²⁾ Prëwalski: Putešestvije čerez Mongoliju i zemlju Tangutov.

³⁾ Moja Medić: Ljekaruše. Posebni otisak jug. akademije p. 73.

dokle hoću. I mnogi su zbilja i otišli u bolnicu i ostajali po nekoliko mjeseci. Za vrijeme rata imao sam prilike, da konstatiram iste slučajeve.

Ako se crvena krvna tjelešca rastvore, to se površina rane ne hrani, cijeli se proces obustavlja i tim rana ostaje otvorenom. U ulju spaljenog roga jelena (oleum Cornu cervi) ima amonijevog karbonata! Rasputin je mogao dakle rogovljem jelena ranu i zacijeliti i otvoriti prema tome, kako mu je to konveniralo.

Priopćio sam ovu vrlo interesantnu uporabu rogovlja jelena, da se vidi kako jedan nezatni i skoro već sasvim zaboravljeni lijek može da odlučuje sudbinom ogromnog carstva!

Nas su objedili, da smo u vezi sa Rasputinom, jer je jedna pralja iz sela Pokrovskog, daleko samo četiri kilometra od Tjumena, dolazila nedjeljno dvaput k nama, kada je odnijela prljavo rublje i donijela čisto. U to je doba boravio u svom selu i Rasputin, gdje je zaveo jednu najljepšu seljakinju, koja mu je poslije nožem trbuh rasporila. Zato su nam napravili i premetačinu, ne bi li našli kakve dokaze, da stojimo u vezi s njime.

Grigorije Anih, seljak, bio jedan rijetki hipnotički fenomen i spadao među najjače hipnotičare t. j. mogao je svaku osobu hipnotizirati, s kojom je došao u doticaj i podvrći ju svojoj volji. Bio je ružan, a do skrajnosti razvratan. Griša je ruski popularni izraz za Grigorije, a nadimak rasputjin (razvratnik) dali su mu, jer je bio razvratan (ruski se kaže: rasputnaja žižnj, što znači razvratan život). Rasputinu skoro nitko u Rusiji nije znao za njegovo pravo prezime.

ODLAZAK IZ TJUMENA. — UZBUĐENJE KOD ODLASKA.

Polovica je rujna, a još nije izdano naređenje, da putujemo. 15. IX. 1916. pišem kući: »Dobio sam Juričinu fotografiju. Veseli me, da je Juričina bista bila izložena«. Gospođa Simonović, kiparica napravila je naime bistu moga sina, izložila je, a moja ju je supruga dala fotografirati i poslala mi ju. Slika me je moga sina vanredno razveselila.

17. IX. 1916. priopćilo nam je rusko vojno zapovjedništvo, da ćemo otići iz Tjumena 18. ili 19. IX. no mjesto novog prebivanja nije nam naznačilo. 17. IX. 1916. pišem kući: »18. ili 19. o. m. j. putujemo oдавle, ali kamo, to ne znamo. Piši mi u Tjumen sve dotle, dok ne dobiješ novu adresu. Poštu nam naime uvijek šalju iz starog prebivališta u novo«.

Par dana prije odlaska našeg posjetio je našu »vilu« jedan ruski časnik i dao se od ruskih vojnika odvesti u sobe, gdje su bili nastanjeni Hrvati i Srbi. Tako je došao i u našu sobu. Bio je štabski kapetan, bradat, vitak, star oko 35 godina. Doznao je bio, da ovdje ima zarobljenih

Hrvata i Srba i htio ih je pogledati. Bio je Crnogorac po porijeklu. Njegovi su predi već odavno u Rusiji, a on nije znao ni riječi hrvatski. Zanimao se za svakog od nas, kako mu je i što je u građanskom životu. Bilo mi je milo, što nas je posjetio.

Bili smo spremni za put, iznijeli smo sve stvari na dvorište pred kuću, čekali na odlazak. Čekali smo na znak, da se krenemo, no nismo znali, kuda ćemo putovati, kada ćemo putovati i hoće li nas otpraviti lađom ili željeznicom. Širili su se glasovi, da nam je iza naše »vile« spremljena lađa na Turi i da ćemo lađom u Tobolsk. Drugi su opet pripovijedali, da ćemo na kolodvor i nekuda dalje željeznicom. Nas je bilo oko šezdeset, koje su danas trebali otpremiti, časnika zajedno sa slugama. Pukovnik Hadžija imao je ostati sa nekoliko drugih časnika iza nas. Kako je on odvažno istupio protiv ruskog polkovnika, a nije išao s nama, to smo se bojali za njega i za njegov život, poznavajući dobro carizam i njegove metode. K tome nas je u dvorištu opkolilo oko četrdeset ruskih vojnika u potpunoj ratnoj opremi.

Svi smo mrzili ruskog polkovnika i nitko nije žalio, što ćemo otići iz Tjumenja. Bili smo uznemireni, što je u dvorištu toliko ruskih vojnika u ratnoj opremi, a nama se taj, kuda će nas otpremiti. Došao je u dvorište ruski kapetan, adutant polkovnikov, koje je radi malverzacije bio degradiran na kapetana II. razreda. Bio je pijan. Mi smo ga pozdravili. To ga nije zadovoljilo, a možda i iz kojih drugih razloga i on je izdao rusku zapovijed: »smirno« t. j. da svi moramo stati u »pozor«-stav. Mi smo svi kao jedan ostali mirni i stajali kao i prije. Nitko nije bio zauzeo stav »pozor« — kao da smo se prije dogovorili. Pijanog je kapetana naše držanje razbjesnilo i on se ponovno na nas izdera: »smirno«. I opet tajac i opet ga kao po kakvoj tajnoj zapovjedi ne poslušasmo. Naš je »neposluh« doveo pijanog kapetana još do jačeg bjesnila i on nas najoštrijim i osobito jakim glasom nagovori ovako: »Zarobljenici! Vi potpadate pod rusku vojnu disciplinu i morate se našim zapovjedima pokoravati svejedno kao i ruski vojnici. Kod vas je još na snazi areštantski režim i disciplina je još više pojačana. Smirno!«

Svi smo bili uzbuđeni. Ja sam se još i razbjesnio. U glavi mi sinulo, da skočim kojem ruskom vojniku i da mu otmem pušku, a onda neka se dogodi, što se ima dogoditi. Možda su i drugi slično ili isto mislili, jer je nastalo komešanje. Najstariji od nas, koji smo imali otputovati, bio je rezervni natporučnik, Slovenac, profesor iz Gorice. On se je uspravo i doviknuo tom pijanom caristi: »Za svakoga od nas biti će pogubljena dva Rusa zarobljenika kod nas!« Mi smo zarobljenici zbilja dobili potajno takovu obavijest ne samo u Tjumentu nego u svim zarobljeničkim logorima Sibirijske. Pijani se kapetan nije na to obazreo nego je izdao vojnicima zapovijed, da puške postave spremne za pucanje. Nisam

ni vidio u ovoj uzbuđenosti, da je kraj kapetana stajao i vodnik-revolucionar. Čim je kapetan izdao zapovijed »na sprem!«, postavio se taj vodnik u »pozor«-stav pred njega i javio mu: »Skrajnje je vrijeme, da zarobljenici otputuju!« Kapetan je valjda uslijed tog upozorenja došao k sebi i odredio, da idemo na vlak.

Tri su nam vagona priredili na kraju željezničke postaje, a na mjestu, koje je bilo najbliže našoj »vili«. To su bili vojnički vagoni za transport pješaka ili konja, na kakvim je prije rata kod nas bilo napisano: 6 konja ili 36 pješaka. U svaki se od tih vagona smjestilo nas dvadesetak. Vagone su prikopčali na kraj vlaka, kojim smo imali putovati u Omsk. Vrijeme je bilo lijepo: sibirsko bablje ljeto. Vrata su vagona bila otvorena. Veselio sam se, da se udaljujem od pakla, od naše »vile« u Tjumentu, u kojem sam proveo skoro pol godine kao arestant. Kudagod došli valjda nam ne će biti ovako kao u Tjumentu! Od Tjumenta do Omska ima 670 kilometara.

Od istog pisca još je izašlo:

- 1) *Das Trennungsgewebe* einiger offizinellen Kompositenblüthen. Berichte der deutschen Pharmazeutischen Gesellschaft, № 6. g. 1922.
- 2) *Mazedonisches Opium*, Berichte der deutsch. Pharmazeutischen Gesellschaft, br. 5. g. 1925.
Macedonian Opium. The Chemist and Druggist g. 1930. str. 100.—102.
- 3) *Das Blutegelmonopol*, Prozesse gegen Blutegelschmuggler etc. Scientia pharmaceutica. Wien. № 1. 1936.
A military monopoly in leeches. The Chemist and Druggist od 4. XI. 1935.
- 4) *Über die s. g. geräucherten* (desinficierten), *Briefe in der gewesenen Kroat. slav. Militärgrenze*. Pharmazeutische Post. № 26. 1935.
- 5) *Vierzig Jahre Pharmakognostisches Institut in Zagreb*. Pharmazeutische Monatshefte. № 7. 1936.
- 6) *Radix Gentiane cruciatae kao lijek protiv bjesnoće*. Apotekarski Vjesnik, br. 17—24. 1936.
- 7) *An Alternative to Frangula*. (Farmacognosy of the peeel of *Rhamnus fallax*). The Chemist and Druggist 28. VI. 1930.
- 8) *The new jugoslav. Pharmacopoea*. The Chemist and Druggist 25. VI. 1932.
- 9) *A Siberian University*. The Chemist and Druggist 16. V. 1925.
- 10) *Pharmacy in Siberia*. The Chemist and Druggist 8. IX. 1928.
- 11) *Herba Teucrii mari*. The Chemist and Druggist 20. VI. 1936.
- 12) *Uputa u farmakognoziiju* g. 1931.
- 13) *Pharmacopoea jugoslavica 1933*. Farmakognoški dio.
- 14) *Pisma iz švicarske*. Hrvatska g. 1912.—1914.
- 15) *Pedeset godina farmacije u nas*. »Obzor«-ova spomen-knjiga 1860—1935.).
- 16) *Procesi protiv vještica u Hrvatskoj i otrovi*. Spomenica grkokatolika g. 1933.
- 17) *Pijavica, novi problem farmacije*. Hrvatski list 26. IV. 1936.
- 18) *Odnos farmacije i javnog zdravstva u novom zakonu o ljekarnama*. Vjesnik Ljekarnika br. 9—10. 1929. itd. itd.